

”Varför får jag icke följa med dit fram?”

Medborgarskapet och den offentliga debatten om
dövstumma och blinda 1860–1914

Staffan Bengtsson

Institutet för handikappvetenskap, IHV

Linköpings universitet
FILOSOFISKA FAKULTETEN

ÖREBRO UNIVERSITET

Linköping Studies in Arts and Science No. 335
Studies from The Swedish Institute for Disability Research No. 17
Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap
Linköping/Örebro 2005

Linköping Studies in Arts and Science • No. 335
Studies from The Swedish Institute for Disability Research • No. 17

Vid filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet bedrivs forskning och ges forskarutbildning med utgångspunkt från breda problemområden. Forskningen är organiserad i mångvetenskapliga forskningsmiljöer och forskarutbildningen huvudsakligen i forskarskolor. Gemensamt ger de ut serien Linköping Studies in Arts and Science. Denna avhandling kommer från Institutet för handikappvetenskap vid Institutionen för beteendevetenskap.

Distribueras av:
Institutionen för beteendevetenskap
Linköpings universitet
581 83 Linköping

Staffan Bengtsson

”Varför får jag icke följa med dit fram?”

Medborgarskapet och den offentliga debatten om dövstumma och blinda 1860–1914

Upplaga 1:1
ISBN 91-85457-06-X
ISSN 0282-9800
ISSN 1650-1128

© Staffan Bengtsson
Institutionen för beteendevetenskap 2005

Titeln: läraren Lars Gustaf Lindström citerar en dövstums upplevelse vid nattvarden, 1876
Omslagsbild: Andersson (2004)
Tryckeri: UniTryck, Linköping 2005

*An' though the rules of the road have been lodged
It's only people's games that you got to dodge*
Bob Dylan

Till Susanne, Louize, Cecilia & Jonathan

Innehållsförteckning

FUNKTIONSHINDER OCH SAMHÄLLE: UTGÅNGSPUNKTER	9
FUNKTIONSHINDER OCH HISTORIEN.....	12
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	20
KONTEXTEN	23
CENTRALA BEGREPP	35
METOD OCH KÄLLOR	41
UTBILDNING FÖR SAMHÄLLET OCH INDIVIDEN	47
DÖVSTUMMAS UTBILDNING	48
BLINDAS UTBILDNING	50
DET FARLIGA HEMMET	53
RÄTTVISAN OCH UTBILDNING.....	56
NATIONELLT IDENTITETSSKAPANDE.....	61
FUNKTIONSHINDER I OFFENTLIGHETEN	66
SAMMANFATTANDE ANALYS	76
KORRIGERINGSPRINCIPEN.....	79
BOTA OCH FÖREBYGGA	79
DEGENERERINGSPROBLEMET	81
KOMMUNIKATION OCH DIFFERENTIERING	86
KROPPENS SPRÅK	99
SAMMANFATTANDE ANALYS	102
YRKESVALET DRIVKRAFTER OCH MARKNADENS RELATIONER	105
TRADITIONENS ROLL	106
DEN TEKNISKA OMVANDLINGENS BETYDELSE.....	115
KOMPENSATIONSTÄNKANDET SOM YRKESVÄGLEDARE.....	121
ARBETSMARKNADENS RELATIONER	123
SAMMANFATTANDE ANALYS	128
SJÄLVHJÄLP, RÄTTVISA, IDENTITET	131
PATRON- OCH KLIENTSKAP	131
IDENTITETSBYGGANDE PÅ GOTT OCH PÅ ONT	133
ATT SKYDDA MARKNADER	136
FATTIGVÅRDEN OCH FUNKTIONSHINDER.....	139
SOCIALFÖRSÄKRING OCH FUNKTIONSHINDER.....	143
SAMMANFATTANDE ANALYS	155
MEDBORGARSKAP, KONTROLL, ERKÄNNANDE.....	157
SOCIAL KATEGORISERING.....	157
GENUS.....	161
KONTROLL	163
DET SOCIALA ERKÄNNANDET	169
IDEOLOGI OCH ERKÄNNANDE	175
FUNKTIONSHINDRETS DIALEKTIK	179
SUMMARY.....	182
REFERENSER	189

PERSONREGISTER	196
FÖRKORTNINGAR	199

Förord

Den gode Oscar Wilde sade en gång att arbete är tillflykten för dem som inte har något bättre att sysselsätta sig med. Sanningshalten i påståendet må ligga orörd. Sant är dock att åren av avhandlingsarbete har utgjort en svår konkurrent till andra sociala aktiviteter. Att vara doktorand är att ständigt ligga i sträckbänken av privilegierad frihet och produktionens krav. Det är därför med blandade känslor jag tar avsked av den skapelse som nu börjar sin jungfruliga barkbåtsfärd mot det okända. Den uppgift jag haft, att fungera som humanistisk ciceron i en forskningsmiljö dominerad av beteendevetare, medicinare och tekniker, är därmed till ända.

En viktig ingrediens i ett förord är att tacka dem som på ett eller annat sätt bidragit till avhandlingens tillkomst. Tack därför till professor Berth Danermark och professor Jerker Rönnerberg, som i egenskap av drivande ledare för Institutet för Handikappvetenskap (IHV) en gång lät sig övertygas att öppna dörren för undertecknad. Berth Danermark förtjänar också ett omnämnande för det arbete han lade ner i samband med mitt halvtidsseminarium.

Att det överhuvudtaget blev en avhandling är frukten av en utmärkt handledarinsats. Genom långa och tålmodiga samtal med docent Staffan Förhammar och professor Marie C. Nelson har arbetet förts framåt. Deras förmåga att både uppmuntra och tygla har varit en nödvändighet inför landningen. Inte minst måste de hyllas för sin kompetens, tillgänglighet och flexibilitet. I sammanhanget vill jag också rikta ett tack till enheten för historia vid Linköpings universitet, där jag under min doktorandtid både undervisat och deltagit i det högre historiska seminariet. Tack också till docent Roddy Nilsson för givande, konstruktiva kommentarer i samband med mitt slutseminarium. Vidare måste jag framhålla administratören Helén Johansson, som med ett stoiskt leende uthärdar sina åtaganden gentemot mången disträ doktorand.

Mitt nästa tack går till alla de ambitiösa hjältar som konstituerar IHV:s doktorandkår. Från 2001 har jag ingått i en salig smältdegel, där otaliga disciplinära hemvister fört samman sina horisonter. Linköpingsgänget, ingen nämnd ingen glömd, ska också hedras för ansträngningen att genom otaliga fikaraster ha försökt att göra mig till en social varelse. Att på ett ögonblick kastas från 1800-talets riksdagsprotokoll till den senaste hjärnabbildningsstudien är en upplevelse få förunnad.

Att doktorera vid IHV innebar även att jag fick dela arbetsrum med Martin Molin, vilket blev inledningen på en vänskap fylld av intellektuella strapatser. Denna vapenbroder, som tolkar Neil Young lika säkert som han producerar filosofiska betraktelser, kommer inte att skonans från framtida besök, detta trots att han efter en tid flydde mot kusten. Även för min trogna vän, litteratören och vinkonnäsören Daniel Johansson bugar jag mig. Genom att korrekturläsa mitt slutliga manus gick han bortom vad vanlig vänskap bjuder. Så förtjänar också kamrat Johan Ymerstaf ett lovord för sin tekniska rådgivning. Även övriga musketörer som funnits med genom åren ska upp på estrad.

Slutligen riktas ett tack till min familj: tack far för att du en gång gav mig läsintresset, tack mor för att du lagade min frukost, tack morbror för att du lånar oss Sjösala, tack syster och svåger för trevliga nyårsaftnar, tack svärmor och svärfar för kommande barnvaktstimmar...

Men mitt sista och mest glödande tack reserverar jag till Susanne, Louize, Cecilia & Jonathan, som alla drabbats av mitt ständiga skrivande. Nästa vår ska vi upptäcka tillsammans.

Linköping 2005

Staffan Bengtsson

Kapitel 1

Funktionshinder och samhälle: utgångspunkter

Det här är en avhandling om medborgarskap, om vad som händer när en tids föreställningar kring det goda och sanna livet möter problematiken kring det ”normala” och det ”avvikande”. Redan Platon och Aristoteles diskuterade på sin tid medborgarskapets förutsättningar, villkor och innebörder, och medborgarskapets idé har i skiftande former och språkdräkter fortplantat sig genom historien. Det här är en avhandling som, genom att studera politikernas och experternas idéer och rekommendationer, försöker förstå mer kring dövas och blindas situation och hur denna förändrades från 1800-talets andra hälft. Det är också en studie som lyfter fram begreppsliga, ideologiska och strukturella förskjutningar kopplade till omsorgspolitiken, ett arbete som visar hur funktionshinder ofrånkomligen hamnar i kraftfältet kring samhällets kulturella och sociala strukturer, dess makthierarkier och relationer. Därför är detta också en studie som illustrerar det historiska perspektivets giltighet, när det gäller att belysa funktionshinder som något relativt och kulturbundet, omgärdat av alla de normer, attityder och värderingar som konstruerat människans sociala gränsdragningar över tid.

Medborgarskap och omsorgspolitik är nämligen föremål för ständiga om- tolkningar. Under 1900-talets andra hälft började inte minst anstaltsideologin utsättas för allt häftigare attacker. Den franske filosofen Michel Foucault beskrev anstalten i termer av modernitetens inneboende sökande efter den distinkta, förnuftsbaseade normaliteten, och den amerikanske sociologen Erving Goffman varnade för anstaltslivets förtryckande och kränkande karaktär.¹ I ljuset av kritiken formulerade vårdfolk i Skandinavien en ny agenda vägled av principen att bekämpa särbehandling och i större utsträckning låta personer med funktionshinder få samma livsvillkor som andra medborgare. Aktörer som Bengt Nirje i Sverige och Niels E. Bank-Mikkelsen i Danmark blev drivande krafter i vad som framställdes som en normalisering av institutionsvården. Tanken var att den genomsnittliga medborgaren skulle utgöra normen, men att det i första hand inte var individen själv, utan snarare omgivningsfaktorerna som skulle förändras.²

Teorier om normalisering och integrering har dessutom varit föremål för skilda internationella tolkningar. Efter Nirje positionerade sig t.ex. handikappforskaren Wolf Wolfensberger i USA mot nämnda normaliseringsprincip till förmån för de nedvärderande processer som inte sällan befäster funktionshindrades låga status. För Wolfensberger blev det primära att försöka bryta en sådan negativ spiral och främja etablerandet av positiva sociala roller. T.ex. skulle inte funktionshindrade

---

¹ Foucault (1987); Goffman (2004)

² Nirje (1980); Tveit Sandvin (1993), s 165 ff.

ha yrkesroller som riskerade att förstärka omgivningens negativa attityder.³ Där den skandinaviska normaliseringen lade tyngdpunkten vid kompensation, betonade den amerikanska alltså i högre utsträckning individens anpassning och korrigering.⁴

Att begreppen normalisering och integrering blev allt viktigare från 1960-talet och framåt påverkade inte minst utvecklingen inom utbildningspolitiken, och elever som tidigare varit hänvisade till specialskolor kom i större utsträckning att införlivas med den reguljära skolan. Att personer med funktionshinder skulle integreras och inte gömmas undan på institutioner har setts som ett uttryck dels för välfärdsstatens ideal om rättvisa och jämlikhet, dels som ett led i sökandet efter ekonomiskt mer lyckade vårdformer.⁵ Med tiden kom dock även integreringsbegreppet att falla i onåd. Att rent fysiskt placera någon i samma lokalitet som andra medborgare var inte tillräckligt, menade t.ex. 1980 års integrationsutredning. Integrering handlade ytterst om social interaktion, om ömsesidighet, om möjligheten att ingå i kretsen av yrkesverksamma människor, bara då kunde någon betraktas som en fullgod, integrerad medborgare. För utredarna var det alltså tal om att än en gång försöka positionsbestämma funktionshinder inom ramen för tidens tolkning av medborgarskapets väsen.⁶ Idag har normalisering och integrering dessutom fått sällskap av det nya delaktighetsbegreppet, ledstjärnan i den senaste internationella klassificeringen av funktionshinder och hälsa (ICF). Sökandet efter ett gemensamt språk på området har resulterat i en modell, eller perspektiv, som vill bryta ny mark genom att sätta individens aktivitet, inflytande och engagemang tydligare i fokus.⁷ Inte heller denna vändning har dock undsluppit kritiken. Från vissa håll har klassificeringens starka betoning på individen och delaktigheten fått illustrera en pågående klassisk liberalisering, syftande till att på nytt minska samhällets omsorgspolitiska åtaganden.⁸

Som synes är frågor kring hur samhället ska hantera ansvars- och medborgarskapsfrågor, kopplat till funktionshinder, en ständigt aktuell del av de socialpolitiska spörsmålen. Nya omsorgsideologier stöps parallellt med vissa mer eller mindre explicita antaganden om det förflutna, vilket är naturligt. Ska något förändras sker det mot en tidigare ordning och i ljuset av kontextens ideologiska skiftningar. Men genom detta får historien lätt rollen som det röda skynket mot vilken den framåtskridande moderniteten höjer sig. Försöken att definiera välfärdsamhällets anda inbjuder lätt till svepande karaktäriseringar av tidigare epokers socialpolitiska lösningar; och funktionshindrade under 1800-talet

---

³ Wolfensberger (1980); Tveit Sandvin (1993), s 179 ff.

⁴ Tideman (2000).

⁵ Tideman (2004); Söder (2003), s. 189–209.

⁶ SOU 1980:34.

⁷ Molin (2004). ICF = International Classification of Functioning, Disability and Health

⁸ För exempel på den typen av kritik, se Gustavsson (2004a), s 20 f.

beskrivs gärna som ”hänvisade till samhällets utkanter och ett liv på institutioner”.⁹

Det är inte minst den typen av aspekter, att ett beaktande av individens perspektiv skulle vara ett sentida fenomen, som föreliggande studie intresserar sig för och vill problematisera ytterligare. Hur har tidigare samhällen egentligen hanterat handikappfrågorna och vilka normer och föreställningar har varit gällande i debatten? Slöt verkligen tidigare aktörer upp bakom en lösning som pläderade segregering, ensidig kontroll och minskad frihet? Det historiska perspektivet kan bidra till den etiska debatten kring samhälleliga kulturella normer och deras betydelse för de omsorgspolitiska frågeställningarna.

Spänningen har inte minst fångat akademien och forskningen kring funktionshinder har med åren eskalerat.¹⁰ Uppmärksamheten har samtidigt ökat insikten om det problematiska i att studera ett fenomen som funktionshinder. Det traditionella sättet att närma sig fältet har varit utifrån den medicinska modellen, vilken analyserar och förklarar funktionshinder som en biologisk egenskap hos individen. Mot detta synsätt har den s.k. sociala modellen kommit att hävda den omgivande kontextens betydelse. I det perspektivet blir funktionshinder snarare en konsekvens sprungen ur samhällets materiella och kulturella barriärer. Den kliniska modellen förklarar alltså utifrån individen där den sociala modellen gör det utifrån strukturer. Handikappforskare som Anders Gustavsson har beskrivit detta som en dragkamp mellan individuell respektive kontextuell essentialism, syftande på den reduktionistiska tendens som lätt präglar ansatserna. Funktionshinder blir gärna något som kopplas antingen till individen *eller* till den omgivande miljön. Som ett försök att bryta upp låsta positioner framhärdat Gustavsson en mer hermeneutisk förståelse av vad funktionshindret betyder i olika kontexter.¹¹

Även inom den s.k. kritiska realismen har tanken på att funktionshinder bara är en social konstruktion, eller för den delen en medicinsk angelägenhet, kommit att utmanas till förmån för ett mer stratifierat nivåtänkande. Funktionsnedsättning och dess konsekvenser blir, enligt sociologen Berth Danermark, olika beroende på vilka biologiska, psykologiska och sociala mekanismer som framträder. Fenomenens karaktär bestäms utifrån den nivå som för tillfället studeras.¹² Genom att undersöka en historisk debatt blir det möjligt att finna några av de mekanismer och motmekanismer som bidrog till att bestämma karaktären på och tolkningen av funktionshinder som socialt fenomen. Ambitionen är att genomföra en studie som ger större utrymme åt det kultur-analytiska perspektivets betoning på aktörer, normer och attityder i en rörlig kontext.

---

⁹ Lindqvist & Hetzler (2004), s 15.

¹⁰ Söder (2005) s 13.

¹¹ Gustavsson (2004b).

¹² Danermark (2001).

Funktionshinder och historien

Liksom handikappforskningen i stort har även handikapphistoria fått ett uppsving under senare år. Fältet har dessutom visat sig vara en tacksam jordmån för tvär-vetenskapliga ansatser och de flesta studier har utförts inte av historiker, utan av beteendevetare. Handikapphistorien har bl.a. motiverats utifrån dess förmåga att komparativt fånga spänningen mellan det generella och det specifika i samhället, och intresset har kommit att beröra teman såsom utbildning, vetenskap, politik och folkliga föreställningar. Ansatserna till trots lider det historiska perspektivet ändå av empiriska och teoretiska luckor.¹³ Bristen går dock hand i hand med insikten om handikapphistoriens betydelse. ”Disability is everywhere in history, once you begin looking for it, but conspicuously absent in the histories we write”, som historikern Douglas C. Baynton sammanfattat ambivalensen.¹⁴ De vita fläckarna till trots går det redan nu, inte minst internationellt, att finna ett varierat utbud av möjliga analytiska ingångar.¹⁵ När det gäller handikapphistoria kan det finnas anledning att schematiskt dela in forskningsansatserna i tre olika fält beroende på de teoretiska perspektiv som väglett dem. Det första perspektivet tar sin utgångspunkt från en styrande diskursiv praktik, det andra från den sociala modellens rättighetsperspektiv och det tredje från ett mer öppet kulturanalytiskt perspektiv.¹⁶ Att följa omsorgspolitiska förändringar över tid, och studera och förstå kulturella handlingar kring funktionshinder, måste, som i all historieskrivning, bli avhängigt de glasögon som uttolkaren väljer att ta på sig.

Diskursperspektivet

Till det första perspektivet kan föras de forskare som låtit sig inspireras av den franske filosofen Michel Foucaults arbeten. Foucault kan i mångt och mycket betraktas som pionjär på området. Med *Vansinnets historia under den klassiska epoken* kom synen på den strukturella diskursens betydelse för avvikelseproblematiken att bli en central bas för analysen. För Foucault är det väsentliga att beskriva hur det diskursiva, hur vi samtalar kring verkligheten, i olika former konstruerat det avvikande. Viktigt här är idén om hur västerlandet genom att anamma ett alltmer vetenskapligt och rationellt tänkande har sökt skilja ut de element som ansetts hota normaliteten, och i förlängningen effektiviteten i det moderna projektet. Den strukturella konsekvensen hos Foucault ligger i att även maktens aktörer fångas i en opersonlig maktutövning, vilket blir tydligt också i boken *Övervakning och straff*. I Foucaults tappning blir avvikelserna en arena, där

---

¹³ Holme & Olsson (2000).

¹⁴ Baynton (2001), s 52.

¹⁵ Kudlick (2003).

¹⁶ De tre perspektiven har tidigare diskuterats av Bengtsson m.fl. (2004).

makten befäster sin formel av kartläggning, segregering och disciplinär korrigerings.¹⁷ Utifrån denna grundtanke har en mängd olika studier gjorts, vilka inte minst intresserat sig för hur psykologers och läkares agerande har förstärkt gränserna för det normala och avvikande. Viktigt här är tanken att omsorgs-politiska förändringar bestäms utifrån dominerande diskursiva praktiker.

Så har den franske filosofen Henri-Jacques Stiker, med Foucault i ryggen, dokumenterat handikapphistorien från antiken och framåt.¹⁸ I dennes *A History of Disability* är den drivande idén att funktionshinder ständigt har blivit föremål för människans oförmåga att hantera avvikelse, och att förståelsen av denna har tolkats just utifrån olika tankesystem, vilka skiftat beroende på den historiska kontexten. Genom människans strävan efter likhet har funktionshinder placeras i ett fortgående utanförskap, menar han. Under antiken kom avvikaren att förskjutas. Under den hebreiska kulturen blev densamme oren inför Gud. Under medeltiden blev den funktionshinder mystifierad och i sin roll av vara objekt för en frälsande välgörenhet närmast betraktad som en helig människa. Under 1600-talet blev det negativa åter styrande och avvikaren började betraktas som ett hot mot förnuftet. Den sista fasen i schemat betecknar Stiker som rehabiliteringens period, vilken inträder på allvar under 1800-talet. Utmärkande för denna fas, som också tangerar den här studiens, är idén att funktionshinder genom olika former av interventioner gick att omvandla. Funktionen blev att visa vad som var möjligt att uppnå i den nya kapitalistiska, industriella och vetenskapliga ordning som växte fram.

Till viss del tangerade Stikers fastänkande den amerikanske sociologen Berthold Lowenfelds teckning av blindas historia. I dennes studie, *The Changing Status of the Blind*, beskrivs hur blindas livsvillkor har förändrats genom den västerländska historien: från utstötthet, omyndighet och själv-emancipation kom blindas under 1800-talets början att fångas upp av tidens integreringssträvanden.¹⁹ Liksom hos Stiker sätts integreringen i samband med samhällets socioekonomiska förändring.

Framför allt har diskursperspektivet kommit till användning i studier kring utvecklingsstörning. Mentala funktionsnedsättningar borde också i högre utsträckning locka till sig den typen av angreppssätt, eftersom diagnos och kategorisering i högre grad blir beroende av de gränser experterna väljer att sanktionera. Sociologen James W. Trent menar i sin studie *Inventing the Feeble Mind*, vilken behandlar vårdideologin i amerikanskt 1800-tal, att det mycket var just psykiatriens agerande som bidrog till att konstruera funktionshinder som fenomen. Som exempel framhåller Trent intelligensmätningens genombrott runt sekelskiftet 1900, vilket raskt skapade nya kategorier av sinnesslöa. I försöken att hålla institutionssystemet intakt satte experterna dessutom vårdmetod och

---

¹⁷ Foucault (1983); Foucault (1987) *Övervakning och straff*. För en diskussion av Foucaults idéer, se även Jarrick & Söderberg (1999), s 97 ff.

¹⁸ Stiker (1999).

¹⁹ Lowenfeld (1975).

produktion, inte människan, i centrum för interventionen, vilket sammantaget förstärkte synen på det avvikande.²⁰

Genom experternas definitioner och agerande bestäms ordningen för hur en viss tid talar och tänker kring ett funktionshinder. I studien *Ability, Merit & Measurement* återknyter Gillian Sutherland till den typen av perspektiv, när hon genom att studera intelligensmätningen i England 1880–1940 ser institutionella reformers betydelse för ett ökat differentieringstänkande på basis av mentala indelningar.²¹ Med hjälp av matematiska graderingar bestämdes och konstruerades en människas plats i utbildningssystemet. Liksom hos Trent blir institutionella förändringar kopplade till problematiken kring rashygien.

Det socialkonstruktionistiska perspektivet har även gjort sig gällande i den nordiska forskningen kring funktionshinder. Inte minst har Foucaultbaneret burits högt av den danska pedagogen Birgit Kirkebæk, som i flera studier understrukit vikten av en konstruktionistisk ingång till utvecklingsstörningens problematik. I studien *Da de åndssvage blev farlige* blir, på samma sätt som hos Trent och Sutherland, expertens maktsträvanden en avgörande mekanism bakom det danska 1800-talets ökade särskiljning och kontroll av personer med utvecklingsstörning.²² Darwinism och degenerationsteorier blir förklarande drivkrafter bakom denna mer negativa tolkning av individerna. Först när läkarna etablerat en rasbiologisk diskurs skiftade politikerna omsorgspolitikens inriktning, menar hon. Liknande betoning på experten och dennes maktdiskurs har underhållits av den norska pedagogen Eva Simonsen i hennes studie *Vitenskap og profesjonskamp*, liksom av den norska statsvetaren Bodil Ravneberg i hennes *Normalitetsdiskurser og profesjonaliseringsprosesser*.²³

Även på svensk mark har den handikapphistoriska forskningen återkommande lutat sig mot diskursperspektivet. Så har pedagogen Kerstin Liljedahl i studien *Handikapp och omvärld* utifrån ett uttalat Foucaultperspektiv betonat hur läkarprofessionen i mångt och mycket använde sig av dövblinda för att stärka sin egen position.²⁴ Sociologen Mårten Söders genomgång av den svenska sinnesslövärdens ideologiska utveckling intresserade sig redan den för förändrade diskursiva praktiker i anslutning till sinnesslöa. I *Anstalter för utvecklingsstörda* betonas hur sinnesslöas behov av skydd från omgivningen kring sekelskiftet 1900 övergår i en rasbiologisk diskurs, vilken krävde samhällets skydd mot individen.²⁵ Söders fasindelning var i sin tur en vidareutveckling av pedagogen Stig Nordströms pionjärbete *Hjälpskolan och särskolan t.o.m. 1921*, vilket visade på den ökade differentieringen av kategorin sinnesslöa som skedde vid nämnda sekelskifte.²⁶ Tydligast har kontrollperspektivet kanske

---

²⁰ Trent (1994).

²¹ Sutherland (1984).

²² Kirkebæk (1993).

²³ Koch (1996); Simonsen (1998); Ravneberg (1998);

²⁴ Liljedahl (1993).

²⁵ Söder (1984)

²⁶ Nordström (1968).

kommit till uttryck i den växande forskningen kring 1900-talets steriliseringspolitik. Intresset initierades av historikern Mattias Tydén och idéhistorikern Gunnar Broberg i arbetet *Oönskade i folkhemmet*.²⁷ En tydligare konstruktivistisk ansats, när det gäller steriliseringsfrågan, har levererats av historikern Maija Runcis i *Steriliseringar i folkhemmet*, där folkhemspolitiken sätts in i ett uttalat makt- och genusperspektiv.²⁸ Sterilisering var inte något könsneutralt, utan ett medel för att kontrollera kvinnorna och att säkra samhällsmoralen, blir Runcis slutsats.

Hur själva utbildningssystemet kommit att påverkas av experternas agerande och maktpolitik har studerats komparativt av den norske statsvetaren Jan Froestad i dennes studie *Faglige diskurser, intersektorielle premisstrømmer og variasjoner i offentlig politikk*.²⁹ Genom att utifrån ett professionaliseringsperspektiv jämföra dövstumutbildningens historia i de olika nordiska länderna på 1800-talet kommer han till slutsatsen att det var experternas maktkamp som i mångt och mycket avgjorde hur utbildningen blev organiserad. Så väljer Froestad bl.a. att se konflikter inom den svenska dövstum pedagogiken som ett uttryck för kampen mellan akademiker och icke-akademiker inom dövstumskolans lärarkår. Att förstå dövutbildningens historia utifrån ett Foucaultperspektiv företräds kanske än tydligare av den danska sociologen Jonna Widell, som i undersökningen *Den Danske Døvekultur* ser valet av kommunikationsform mot bakgrund av modernitetens krav på ökad disciplinering.³⁰ Inte minst framhålls industrikapitalismens behov som centrala för att förstå varför dövstamma skulle lära sig tala istället för att använda teckenspråk. Detta avviker från andra historikers sätt att förklara kommunikationsfrågans förändring. Den amerikanska historikern R.A.R. Edwards menar att 1800-talets övergång till talmetoden snarare dirigerades utifrån föreställningar om språket som människans nödvändiga steg i utvecklingen till en kulturvarelse, en ståndpunkt som hämtade styrka ur tidens darwinistiska resonemang.³¹

Det politiska rättighetsperspektivet

Ett annat perspektiv som använts för att förstå mer kring omsorgspolitiska skiftningar över tid återfinns i den sociala modellens teoribildning. Till skillnad från diskursperspektivet präglas detta förhållningssätt av ett tydligare rättighetsperspektiv. Grundtanken i den sociala modellen är framför allt att befria begreppet funktionshinder från ett medicinskt tolkningsföreträde. Vad som blir ett funktionshinder eller ett handikapp bestäms utifrån hur samhället är organiserat. Det är omgivningsfaktorerna som definierar avvikelens grad. De materiella strukturerna blir därför avgörande. Framför allt har övergången till ett mer ka-

---

²⁷ Broberg & Tydén (1991).

²⁸ Runcis (1998).

²⁹ Froestad (1995).

³⁰ Widell (1988).

³¹ Edwards (2001).

pitalistiskt samhälle setts som en central förändring av funktionshindrades livsvillkor. Industrialiseringens förändrade produktionsätt förde med sig nya former av sociala relationer, och kraven på flexibilitet och geografisk rörlighet försvårade för funktionshindrade att finna fungerande roller. På så sätt alstrade materiella strukturerna diskriminering och marginalisering.

Michael Oliver, som kan ses som en av de starkaste företrädarna för dessa idéer, menar i sin studie *The Politics of Disablement* att funktionshindrade i det tidigare bondesamhället hade en större möjlighet att ingå i en naturlig arbetsordning. Med industrialiseringen skapades en rationalitet som funktionshindrade fick svårt att möta. Kapitalismen producerade ett socioekonomiskt ramverk som placerade all arbetskraft på en fri marknad. Förändringen gick hand i hand med ideologin kring den duglige individen. Som ett svar på dessa bekymmer uppstod institutionen som ett kontrollinstrument. En effekt av den strukturella förskjutningen var att personer med funktionshinder i ökad utsträckning kom att förstås utifrån ett trageditänkande, menar Oliver.³² Med betoningen på de ekonomiska strukturernas betydelse för hur andra fenomen i samhället gestaltar sig uppvisar den sociala modellen också ett visst släktskap med den marxistiska historieuppfattningen, låt vara att riktningen bedyrat sin självständighet.³³

Till det politiska rättighetsperspektivets något svagare variant kan föras historikerna Paul K. Longmore och Lauri Umansky och antologin *The New Disability History*.³⁴ Här behandlas funktionshinder och samhälle utifrån en mängd perspektiv, vilka betonar problematiken kring medborgarskap, rättigheter, diskriminering och materiella faktorer. Med den amerikanska historien som utgångspunkt visar författarna hur funktionshinder ofta har funnits med som gränsdragare i fastställandet av den fullgoda medborgaren, vilket belyses genom den amerikanska immigrationspolitikens, rösträttens eller industrialiseringens historia. Den typen av angreppssätt blir ett led i försöken att sätta in funktionshinder i en social förändring, där makt- och resursfrågor sätts på dagordningen. Så kunde, enligt historikern Douglas C. Baynton, såväl slaveriet, kvinnans underordning, liksom den amerikanska immigrationspolitiken föra samman talet om rättigheter med teorier kopplade till handikappproblematiken. Om någon ansågs vara i grunden svag skulle ökad frihet ge fler funktionshinder och försvaga produktionen.³⁵

Historikern Brad Byrom har i linje med detta påvisat hur det amerikanska medborgarskapet var tydligt kopplat till plikten att upprätthålla oberoendet. Beroendet utmanade den amerikanska identiteten, att vara möjligheternas land. Byrom betonar också hur första världskriget stärkte den medicinska modellens definition av funktionshinder genom att ortopedin fick ett kraftigt tillskott av ” ’clinical material’ ”. Som ett resultat av detta dirigerades resurserna till de ka-

---

³² Oliver (1990).

³³ Thomas (1999), kap. 7.

³⁴ Longmore & Umansky (2001).

³⁵ Baynton (2001)

tegorier som kunde förväntas genomgå den lyckade korrigeringen. Den sociala förklaringen av funktionshinder fick stå tillbaka.³⁶

Såväl diskursperspektivet som det politiska rättighetsperspektivet riskerar att hamna i den fåra som enligt handikappforskaren Anders Gustavsson kännetecknas av en teoretisk ”tvångströja”. Att på förhand se strukturella omständigheter som ensamma arkitekter bakom fenomenen kan hindra en djupare förståelse av funktionshinder och samhälle.³⁷

Det kulturanalytiska perspektivet

Mot dessa riktningar kan det kulturanalytiska perspektivet ställas. Till skillnad från diskursperspektivets betoning på kontrollerande maktstrukturer och rättighetsperspektivets framhållning av diskriminerande barriärer intas här en mer antropologisk hållning. Här handlar det om att söka förstå funktionshinder som ett fenomen kopplat till sociala och kulturella processer; att finna betydelsebärande teman som berättar något om individernas möte med kontexten och skeendet kan förstås utifrån skilda perspektiv. Kulturanalysen strävar efter en mer explorativ och komparativ förståelse av hur fenomenen gestaltas och förändras. Inte minst har angreppssättet, som i antropologerna Benedicte Ingstads och Susan Reynolds Whytes fall, kommit att användas i jämförelser mellan u- och i-länder.³⁸ Bl.a. har talats om svårigheten att använda universella begrepp, eftersom funktionshinder och handikapp är kategorier som i de västerländska kulturerna växt fram i specifika historiska processer och därför blir svåra att översätta till andra kulturer.

I detta kan också ligga en ökad vilja till att lyfta fram olika aktörers förståelse av sin samtid. Så har historikern Mathew Thomson i *The Problem of Mental Deficiency*, en undersökning av den engelska steriliseringsfrågan under 1900-talets första hälft, utmanat de forskare som förklarat politiken kring utvecklingsstörning utifrån ett konstruktionistiskt diskursperspektiv.³⁹ Att sinnesslöa började omfattas av en hårdare segregationspolitik var inte ett uttryck för en rasbiologisk diskurs, utan snarare en anpassning till ett mer demokratiskt samhälle, vilket ställde krav på nya gränsdragningar mellan medborgarna, menar han. Ökade rättigheter förutsatte ökat ansvar. Thomsons analys understryker hur omsorgspolitiska skiftningar tydligare måste beakta skillnaderna inom expertkåren. Varje aktör hade, och har, *sina* idéer och horisonter.

Just förhållandet mellan olika aktörer och deras skilda visioner har intresserat den amerikanska historikern Greg Eghigian. Denne har i sin studie *Making Security Social* visat hur 1800-talets ekonomiska och politiska förändringar påverkade utformningen av tysk socialpolitik.⁴⁰ Enligt Eghigian hamnade funk-

---

³⁶ Byrom (2001), s 147.

³⁷ Gustavsson (2004b).

³⁸ Ingstad & Whyte (1995).

³⁹ Thomson (1998).

⁴⁰ Eghigian (2000).

tionshinder och medborgarskap i en ny förhandlingsordning, där individen måste förhålla sig mer aktiv till de byråkratiska systemen, en förändring som beskrivs i termer av den sociala konflikten institutionalisering.

Även historikern Judith Areschougs studie *Det sinnesslöa skolbarnet*, som analyserar genomförandet av 1944 års beslut om sinnesslöas obligatoriska utbildning, uppvisar en större mångfald i förklaringsansatserna, där kontrollen balanseras mot det utrymme Areschoug skänker spridningen av skilda aktörers intentioner.⁴¹ När Kristina Engwall, i *Asociala och imbecilla*, behandlar intagna kvinnor på anstalten Västra Mark 1931-1967 blir detta också ett uttryck för den kulturanalytiska ingången.⁴² Att även väga in kvinnornas egna upplevelser visar på viljan att fånga en mer sammansatt bild av skeendet. Till den kulturanalytiska linjen kan även föras historikern Lotta Holme, som i *Konsten att göra barn raka* behandlar det svenska synliggörandet av vanföra och hur olika vårdideologier bröts mot varandra.⁴³ Så väljer också historikern Bo Hännerstrand i *Människan, samhället och ledarhund* att anlägga vad han kallar ett antropologiskt perspektiv på ledarhundens historia. Här ställs ett långt tidsperspektiv mot skiftande attityder och kontexter.⁴⁴

Uppfattningen av vad som är avvikande eller normalt är i högsta grad kulturellt betingat. I detta påstående kan också läggas sociala handlingar från individerna själva och deras identitetsprocesser. Som de amerikanska historikerna R.A.R. Edwards och Susan Burch visat kom t.ex. döva själva att delta i kampen för teckenspråket och mot den diskriminering som klassificerade teckenanvändarna som oamerikanska och lägre stående individer.⁴⁵ Den amerikanska historikern Catherine J. Kudlick menar samtidigt utifrån blindas historia att det egna kollektivbygget hamnade i en konflikt mellan att vara en intresseorganisation av och för blinda, till att vara en rörelse, där olika experter hävdade sin tolkningsrätt. Det offentliga samtalet och blindas egna tidskrifter blev viktiga komponenter i mötandet av förtryckande attityder.⁴⁶

När det gäller forskning som utgått från ett aktörsperspektiv, och som specifikt behandlar dövstumma och blinda under svenskt 1800-och tidigt 1900-tal, blir akademins vita fläckar uppenbara. Historikern Anita Pärsson har dock i *Dövas utbildning i Sverige 1889–1971* behandlat olika aspekter av dövutbildningens utveckling och innebörd.⁴⁷ Pärsson ägnar sig åt dövstummas sociala ställning och hur denna har förändrats från slutet av 1800-talet och framåt. Inte minst anses omgivningens attityder och normalitetstänkande vara betydelsefulla faktorer. Pärsson menar att döva skulle närma sig det talade majoritetsspråket och att svårigheterna att kommunicera var orsaken till att döva länge värderades

---

⁴¹ Areschoug (2000).

⁴² Engwall (2000).

⁴³ Holme (1996).

⁴⁴ Hännerstrand (1995).

⁴⁵ Edwards a.a.; Burch (2001).

⁴⁶ Kudlick (2001).

⁴⁷ Pärsson (1997).

långt och förpassades till praktiska yrken. När det gäller det tidiga utbildningsinnehållet talas också om att en moralisk läroplanskod var styrande tillsammans med en önskan om att skapa självförsörjande samhällsmedlemmar. Dessutom hävdas att döva elever, genom internatförmen, kom att röra sig längre bort från normala livsmönster. Anstaltssystemet skulle t.ex. ha eftersträvat en hård åtskillnad mellan könen och en betydande kontroll av eleverna. Samtidigt menar hon att den ideologiska målsättningen bakom skolsystemet var en ökad integrering.

Att följa utbildningssystemets utveckling för bl.a. blinda och dövstumma står i centrum också i historikern Staffan Förhammars studie *Från tärande till närande*, vilken tar avstamp i utbildningens socialpolitiska funktion.⁴⁸ Eftersom studien fokuserar de svenska politikerna under 1800-talet, och hur dessa behandlade frågan om utbildningens förväntade konsekvenser, tangeras också problematiken kring ideologi och ansvarsfrågor. I detta ligger ett intresse för att rekonstruera attityder som omgärdade blinda och dövstumma och att visa hur den obligatoriska utbildningens genomförande gick tillbaka på ett ökat normaliseringstänkande. Inte minst ses viljan till utbildningsreformer i ljuset av tidens upplynsningsidéer och utifrån kravet om självförsörjning och religiös fostran. Framställningen går från de första ansatserna vid 1800-talets början till slutet av nämnda sekel.

Även historikern Ingrid Olsson bör föras till det kulturanalytiska fältet. I avhandlingen *Att leva som lytt* behandlas olika bilder av den funktionshindrade under svenskt 1800-tal.⁴⁹ Till skillnad från Förhammar, som mer fokuserar politikernas uppfattning, är Olsson i högre grad intresserad av att studera hur bl.a. läkarna såg på den missbildade kroppen. Här hävdas att den medicinska utvecklingen bidrog till att avvikelserna exponerades mer. Olsson undersöker också dövstummas och blindas liv på det lokala planet. Genom att följa funktionshinder på olika arenor, såsom arbetsmarknaden, blir också underifrånperspektivet utmärkande för förståelsen av hur funktionshindrade levde sina liv i historien. Avsaknaden av en styrande metateori utmärker också Anders Åmans *Om den offentliga vården*. Denna riktar visst intresse mot omsorgspolitiska förändringar, men har sin tyngd främst på det arkitektoniska planet.⁵⁰ En kronologisk, deskriptiv översikt av det svenska blindväsendets historia har även tecknats av pedagogen Kjell-Åke Johansson.⁵¹

---

⁴⁸ Förhammar (1991).

⁴⁹ Olsson (1999).

⁵⁰ Åman (1976).

⁵¹ Johansson (1974).

Syfte och frågeställningar

Det är fortfarande få studier som har behandlat blindas och dövstummas historia utifrån ett kulturanalytiskt aktörsperspektiv. Oliver, Stiker, Foucault, Lowenfeld m.fl. är alla exempel på hur man har närmat sig problematiken kring funktionshinder och samhälle från ett strukturellt perspektiv. Problemet med detta förfarande är som sagt att det tenderar att förminska aktörernas handlande. Studien kommer därför att intressera sig mer för hur politiker och experter, och i viss utsträckning även funktionshindrade själva, har manifesterat sina upplevelser och ståndpunkter kring normalitet och avvikelse.

Det övergripande syftet med studien blir att undersöka några av de begrepp, visioner och drivkrafter som var centrala i handikappfrågan och som kan spåras i politikernas och experternas offentliga debatt om dövstamma och blinda 1860–1914; samt hur dessa manifesterade sig i social- och utbildningspolitiska handlingar och i utbyggnaden av ett medborgarskap. På vilket sätt kan artikulerade idéer om det normala och det avvikande sägas ha påverkat tidens vårdideologi? Hur formulerade samtiden sina berättelser kring den ideala medborgaren och på vilket sätt kan detta bidra till en ökad förståelse av funktionshinder och medborgarskap som fenomen?

Att följa politiker och experter kan motiveras utifrån det faktum att båda dessa grupper spelar, och har spelat, en naturlig roll i utformningen av den politik och omsorgsideologi som omgärdar funktionshinder. Genom att följa den offentliga debatten i dessa frågor är det också möjligt att i viss utsträckning anlägga ett underifrånperspektiv och finna några av de kontaktytor som fanns mellan experten/politikern och funktionshindrade själva. Även detta kan bidra till en djupare förståelse av normalitetsproblematikens skiftningar. Därmed tangeras de aktörer som tidigare har identifierats som de viktigaste, när det gäller omsorgsproblematiken: staten, professionerna och individerna själva.⁵² En av de mest frapperande luckor som forskningsläget blottlägger är inte minst denna brist på underifrånperspektiv.

Forskningsöversikten visar också att utvecklingsstörning har varit ett flitigt utforskat ämne också inom handikapphistoriska studier. Därför finns det anledning att i ökad utsträckning lyfta fram andra typer av funktionshinder. Vanligtvis behandlas funktionshinder dessutom i separata studier, vilket kan försvaga förståelsen för skeendets komplexitet. Ett sätt att komma åt denna är genom att använda den komparativa ansatsen, vilket också det är en viktig del av kulturanalysen. För att en sådan ska bli så meningsfull som möjligt bör också det som undersöks vara tämligen lika. För stora skillnader riskerar att bli självförklarande.⁵³ På dessa grunder kan valet av dövstamma och blinda

---

⁵² Lindqvist & Hetzler (2004) s 16.

⁵³ Kvarnström (1998), s 33.

motiveras. Förutom en fysisk funktionsnedsättning kom dessa båda kategorier att förenas i gemensamma linjer i den socialpolitiska utvecklingen.

Om man studerar sentida socialpolitiska principer kring funktionshinder, liksom studier rörande de historiska förskjutningarna på området, berör de alla aspekter av funktionshindrades plats i samhället, hur man skulle leva, bo och bete sig? Strävan efter integrering har också kopplats till bestämda arenor. En av de viktigare var, och är, skolan. Därför är det också motiverat att studera tidigare former av skolpolitik riktade mot döva och blinda. Utbildningsfrågan borde vara en tacksam ingång, när det gäller att söka en tids normer och föreställningar kopplade till funktionshinder och den ideala medborgaren.

- En viktig fråga för avhandlingen blir därför vilka motiv som fanns bakom de utbildningspolitiska interventioner som aktörerna beslutade sig för? Vad skulle en institutionell förändring egentligen användas till?
- Den andra frågan rör experters och politikers agerande, när det gällde korrigeringsstänkandet. I vilken utsträckning skulle avvikelser hos dövstumma och blinda ”rättas till” och under vilka former skulle detta i så fall ske?
- Funktionshindrades situation har på avgörande punkter kopplats till frågor om de materiella villkoren och vad strukturella förändringar har betytt för omsorgspolitiken. Men hur resonerade samtiden egentligen kring dövstummas och blindas roll och relationer på arbetsmarknaden? Till den materiella frågan hör också problematiken kring understödssystemens utformning. På vilka premisser var dessa tänkta att fungera och vad säger debatten om tidens syn på funktionshinder?

Frågorna har det gemensamt att de uppmärksammas i tämligen tematiserad form. Som ett raster läggs samtidigt den övergripande frågan i vilken utsträckning man kan förstå skeendet i termer av kontroll och/eller humanism och rättvisa? En annan övergripande fråga rör genusproblematiken. Fanns det olika värderingar och rekommendationer beroende på kön? Utmaningen består i att finna ett antal relevanta fält i den socialpolitiska debatten, där den här typen av frågor tangerades. Framför allt är det viktigt att förstå undersökningen som ett försök att närmare studera vad som händer med funktionshinder i en tid då samhället genomgår avgörande socioekonomiska förändringar.

Disposition

Förutom att ha presenterat studiens inledande problematik, syfte och frågeställningar kommer det här kapitlet dels att presentera periodens kontextuella ram, dels att diskutera ett antal begrepp som är relevanta för den empiriska analysen. Generellt gäller att avhandlingens disposition i största möjliga mån ska vila på en tematisk konstruktion. Eftersom studien arbetar

utifrån ett vidsträckt syfte, där problematiken många gånger flyter över de konstruerade kategorierna, blir en viss överlappning oundviklig. Frågor kring sedlighet och karaktär kan exempelvis inte uteslutande hänvisas till ett eget kapitel, eftersom dessa aspekter tangerade flera teman. En för hårt driven kategorisering riskerar också att förlora kontexten.

Eftersom utbildningsfrågan var den mest avgörande frågan i sammanhanget, och dessutom utgör den röda tråden för flera av de andra frågorna, är det lämpligt att behandla den först. I kapitel två ligger tyngdpunkten därför på den obligatoriska utbildningen för dövstumma och blinda och hur politikerna och experterna motiverade dessa reformer, samt vilka innebörder som kan spåras i förändringen. I kapitel tre fokuseras tidens strävanden, när det gällde korrigeringsproblematiken. Eftersom medicinsk normalisering sätts i samband med attribut och beteende ägnas den största delen av kapitlet frågan om dövstummas och blindas kommunikation med omvärlden. I kapitel fyra flyttas fokus till arbetsmarknaden, dess yrkesroller och relationer. Inte minst studeras debatten mot bakgrund av en fortgående industrialisering. Kapitel fem har även det tyngdpunkten i det materiella, men gäller mer debatten kring den socialpolitiska ansvarsfrågan och vilken typ av social rättvisa som kunde sanktioneras. I kapitel sex förs en avslutande diskussion, som ställer empirin mot den begreppsliga och teoretiska ramen samt tidigare forskning. Samtliga empirikapitel avslutas med en sammanfattande analys.

Kontexten

Den här studien intresserar sig alltså för tiden 1860–1914, en period som ligger före den mer uttalade eran av social ingenjörskonst, folkhemsbygge och välfärdspolitik, som inleds på allvar under 1930-talet. Det är också en tid som mycket lade grunden till de omsorgspolitiska diskussioner som in i våra dagar sätter sin prägel på politiken runt funktionshinder. Studiens period var samtidigt en omvälvande tid i svensk historia med avgörande förändringar inom det ekonomiska, sociala, ideologiska, vetenskapliga och politiska området. För att bättre kunna positionsbestämma den social- och utbildningspolitiska problematiken är det därför nödvändigt att inledningsvis presentera den kontextuella ram inom vilken aktörerna hade att verka och agera.

Den ekonomiska ramen

Den undersökta perioden innebar inte minst omfattande förändringar, när det gäller det ekonomiska området. Den industrialisering som började i brittiskt 1700-tal spreds i sin nästa fas till Belgien, USA, Tyskland och Frankrike. Storbritannien, som genom sin textil- och verkstadsindustri länge intagit den ledande positionen, blev, när det gällde den samlade industriproduktionen, passerat av USA på 1880-talet och av Tyskland under 1900-talets första del.⁵⁴ Även om historikern Sidney Pollard menar att industrialiseringen också måste förstås i ett regionalt perspektiv var det dessa nationer som kom att förknippas med industrialiseringens framkant.⁵⁵ Inte ens i Storbritannien var dock industrialiseringen generell förrän runt 1870 och produktionen präglades länge av det mer småskaliga hantverket. Som ska visas var denna spänning mellan hantverk och industri något som också påverkade den svenska handikappdebatten.

Först i en senare industrialiseringsvåg återfinns Skandinavien. Trots att den mekaniserade sågindustrin inleds vid 1800-talets mitt är det inte förrän mot seklets senare del som Sverige, genom verkstads- och snilleindustrin, gör verklig entré på den industriella arenan. Den höga läskunnigheten parat med goda naturtillgångar, en duglig statsledning och en fortgående liberalisering är några av de faktorer som fått förklara en av Europas högsta tillväxter mellan åren 1870–1913.⁵⁶ Det var dock inte, om man ser till arbetsfördelningen i stort, tal om någon snabb övergång mellan näringarna. Ännu vid sekelskiftet 1900 fanns över femtio procent av den svenska yrkeskåren i den agrara sektorn, medan motsvarande siffra för industri och hantverk låg runt tjuugo.⁵⁷ Rationaliseringar inom den agrara sektorn var också en viktig förutsättning för en mer intensifierad industrialisering.⁵⁸

---

⁵⁴ Cameron (2001), kap 9.

⁵⁵ Pollard (1981).

⁵⁶ Cameron (2001) s 259, 313-318.

⁵⁷ Ahlberger & Kvarnström (2004), s 289.

⁵⁸ Cameron a.a s 250-257, 343.

När det gäller den ekonomiska omvandlingen under 1800-talet finns det också anledning att knyta an till begreppet den organiserade kapitalismen, på svensk mark förknippat med historikern Rolf Torstendahls teori. P.g.a. ny teknik blir produktionen runt 1890, till skillnad från vad som gällde i den klassiska kapitalismen, präglad av standardisering, privat och offentlig byråkratisering och en mindre kompetensstyrd arbetarkår.⁵⁹

Det generella skiftet mellan produktionssystemen vill historikern Peter N. Stearns föra till 1880-talet, där den nya industrialiseringsfasen inte minst kännetecknades av en intensivare arbetstakt.⁶⁰ Skapandet av den i huvudsak lönearbetande hantverkaren hade dock inletts tidigare. Allt färre följde den tänkta linjen från lärling och gesäll till mästare. Hantverkaren blev lönearbetare. Missnöje med förändrade strukturer, parat med den rörlighet som var gesällens, bidrog till att de lägre hantverkarna blev en viktig del i tidens spridning av politisk radikalism.⁶¹ Historikern Tom Söderberg hävdar dock att hantverket under denna tid stod sig ganska väl, och att sysselsatta inom en del hantverk t.o.m. ökade mellan åren 1880 till 1910. Samtidigt handlar det mycket om vilket perspektiv som läggs på frågan och vilken hänsyn som tas till de produktionsmässiga förändringarna inom respektive yrke.⁶² Dessutom var mekaniseringen inom verkstadsindustrin en gradvis process, där även den fortgående industrialiseringen ställde krav på specialiserade arbetare.⁶³ Inte heller var hantverkarkåren homogen. En skomakare på landet torde haft föga gemensamt med en guldsmed i staden.

Den undersökta perioden inleds också med ett mer liberaliserat handelssystem. Understött av den mest-gynnade-nationens-princip, vilken kontinuerligt utökade frihandelns räckvidd, blev den europeiska frihandeln från 1860-talet den rådande doktrinen.⁶⁴ Här fick finansminister Gripenstedts franska handelsavtal betydelse för Sveriges ekonomiska liberalisering. Den friare näringsförordningen 1864 markerade även den en institutionell nyordning av liberalt snitt, där varje svensk medborgare skulle få rätt att bedriva affärsverksamhet. Men frihandelssystemets inneboende synkronisering och nationsöverskridande konjunkturväxlingar orsakade också allvarliga internationella spänningar, och 1873 kom den första krisen förorsakad av en tilltagande finansspekulation. Med nya insikter restes mot slutet av 1800-talet krav på protektionistiska åtgärder, där inte minst europeiska bönder och godsägare sökte parera för en tilltagande internationell konkurrens.⁶⁵ På svensk mark resulterade detta i den stora tullstriden mot seklets slut, en strid som stärkte de protektionistiska idéerna.⁶⁶ Så flätades handelsfrågan allt djupare in i tidens nationalistiska tankegångar. ”Att hamna på

---

⁵⁹ Torstendahl (1991).

⁶⁰ Stearns (1993), s 131-136.

⁶¹ Nilsson (2003), s 193. Det var inte minst hantverkarna som introducerade strejkvapnet i Sverige, se dito.

⁶² Söderberg (1965), s 120 ff.

⁶³ Magnusson (1996), s 320 f.

⁶⁴ Cameron (2001) s 368-376.

⁶⁵ Cameron (2001) s 368-376.

⁶⁶ Edling (1996), s 135.

efterkälken vore ödesdigert, då skulle Sverige i framtiden inte räknas som ett civiliserat land”, som historikern Torbjörn Nilsson har sammanfattat synsättet.⁶⁷

Den sociala ramen

Förändringen av Sverige var också en fråga om demografi. Mellan åren 1750 och 1850 fördubblades antalet invånare. En förbättrad nutrition och hälsovård, liksom avsaknaden av krig, är faktorer som fyllt den vildvuxna debatten kring befolkningsökningens orsaker.⁶⁸ Förändringen skedde samtidigt med att jordbruket blev allt effektivare, vilket inte hindrade att landet till stora delar var fattigt, med svälten som en realitet ännu på 1860-talet.

Med befolkningsökningen följde också proletarisering och urbanisering. Samtidigt bidrog det laga skiftet till att allt fler tvingades flytta ut från sina arrenden, vilket ökade de obesuttnas skara.⁶⁹ Den ekonomiska situationen främjade rörligheten. Många valde att emigrera. Mellan åren 1840–1930 utvandrade över en miljon svenskar, främst till USA. Från början kunde emigrationen hälsas som en socialpolitisk ventil, men efterhand uppfattades den mer som ett hot mot nationen.⁷⁰ Den geografiska rörligheten innebar också urbanisering. Även om sju av tio svenskar, vid sekelskiftet 1900, fortfarande bodde kvar på landet och att städerna, med internationella ögon mätt, var små ansågs de ändå föra med sig ohälsa, bristande sedlighet och kriminalitet.⁷¹

Historikern Birgit Petersson menar att en viktig del i 1800-talets resonemang var de styrande skiktens rädsla för vad en moraliskt förkastlig underklass skulle kunna hitta på i form av kriminalitet och socialt uppror, vilket inte hindrade att de lägre klasserna också kunde omges av idealiserade bilder som underströk den fattiges religiösa känslighet.⁷² Historikern Roddy Nilsson har, utifrån fängelse-systemets omvandling, belagt tiden med en strävan efter att mer och mer isolera den avvikelse som hotade samhällsordningen. Fången skulle underställas en inre omvandlingsprocess samtidigt som den moraliska smittan skulle kontrolleras.⁷³

Behovet av ökad kontroll har också, enligt flera forskare, fått bestämma utvecklingen för seklets skolpolitik. Historikern Lars Petterson har prövat ett antal teser som skulle kunna förklara införandet av 1842 års folkskola. Här avvisas tanken att staten från början eftersträvade en slags förberedande medborgarskola. Inte heller idén om en skola tänkt att främja en nationell identitet vinner stöd i hans analys. Detta var en vision som blev mer central i statens skolpolitik först runt 1860-talet, menar han. Inte heller mer funktionella förklaringsmodeller, som att förändringarna var ett svar på industrins krav, vinner mark hos

---

⁶⁷ Nilsson (1994), s 15.

⁶⁸ Bengtsson Levin & Nelson (2004), kap. 5.

⁶⁹ Bäck (1992).

⁷⁰ Edling (1996); Ahlberger & Kvarnström (2004) s 279 f.

⁷¹ Edling (1996) s 30.

⁷² Petersson (1983), s 56 ff.

⁷³ Nilsson (2003)

Petterson. Istället tolkas reformeringen ur ett konfliktperspektiv, där en framspirande medelklass krävde en ökad social disciplinering av ett växande proletariat. Lydnad, plikt känsla, tidsmedvetenhet och självkontroll skulle utvecklas till en mekanisk vana.⁷⁴ Även historikern Bengt Sandin hade tidigare valt att se folkskolans historia ur ett liknande klassperspektiv. Såväl de högre som de lägre klasserna hade dock enligt hans sätt att se det vinster att hämta i det utbyggda skolväsendet.⁷⁵

De strukturella förändringarna bidrog också till att samhällets stödsystem uppmärksammades alltmer. Det är därför ingen tillfällighet att den mer systematiserade fattigvården hör 1800-talet till. Under århundradet tillsattes de första fattigvårdskommittéerna och på 1840-talet tvingades kommunerna att åta sig ansvaret för sina fattiga. I spåren av 1860-talets svaga ekonomi inskränktes, med 1871 års fattigvårdsförordning, rätten till överklagan, en åtgärd som var ett led i den kritik som då riktades mot en alltför frikostig socialpolitik.⁷⁶ Historikern Göran B. Nilsson har i sin studie av samtidens fattigvårdsdebatt lyft fram de politiska turerna bakom beslutet. Även om diskussionerna blottade skilda ideologiska bevekelsegrunder och taktiska överväganden fanns ändå en generell ovilja mot ett vidsträckt skydds nät och mot att betrakta fattigvård som en rättighet, menar han – ståndpunkter som förklaras mot den liberala betoningen av individens frihet och ansvar.⁷⁷

En viktig förändring i samhällets förhållningssätt kom med utbyggnaden av socialförsäkringsväsendet. 1901 års olycksfallsförsäkring, liksom 1913 års pensionsreform, blev de första genomgripande statliga interventionerna på området. Historikern Anders Berge har tolkat den här förändringen som en övergång från fattigvårdens personliga övervakning till ett förnyat moraliskt väkteri i institutionens regi – en nyordning som skulle ha legat i produktionens intresse, då den disciplinerade arbetarna.⁷⁸ Staffan Förhammar har kompletterat bilden genom påståendet att pensionsreformen föregicks av ett nytt sätt att tolka rättvisebegreppet, vilket krävde att statens roll förändrades.⁷⁹ Karl Höjer menar i sitt standardverk över svensk socialpolitik att det fanns en tämligen bred politisk enighet kring behovet att bygga ut socialförsäkringen, men att det heller inte saknades kritiker som uttryckte oro för pensionsreformens moraliska konsekvenser.⁸⁰

Förändringen med industrialiseringen som främsta kännetecken förde inte minst med sig att arbetarfrågan tillsammans med den sociala frågan blev bland de viktigare spörsmålen samtiden hade att hantera.⁸¹ På ett övergripande plan handlade den sociala frågan, som historikern Marika Hedin framhållit, om ett

---

⁷⁴ Petterson (1992).

⁷⁵ Sandin (1986).

⁷⁶ Höjer (1952), s 33.

⁷⁷ Nilsson & Berggren (1965), s 147-164.

⁷⁸ Berge (1995).

⁷⁹ Förhammar (2000), s 90.

⁸⁰ Höjer (1952), s 75-86.

⁸¹ Norborg (1993), s 173 f.

ökat synliggörande av 1800-talets strukturella förändringar och vad detta betydde för medborgarnas beteende och hälsa i stort.⁸² Att arbetarfrågan koplades till urbanisering och proletarisering var sammanflätat med hela förskjutningen av 1800-talets sociala landskap från ett stånds- till ett klas-samhälle. Med industrialiseringen kom också konflikten mellan arbete och kapital i den organiserade kapitalismen att bli resultatet av en alltmer homogen, alienerad och intressestyrd arbetarklass.⁸³ I den nya ekonomins fotspår hamnade begrepp som strejker och arbetslöshet alltmer i folks medvetande. Arbetslöshet blev under 1880-talet, till skillnad från det individualiserande fattigdoms-begreppet, ett fenomen orsakat av konjunkturkänsliga omgivningsfaktorer.⁸⁴

Överhuvudtaget är den växande folkrörelsen ett av periodens viktigare tecken gestaltad också genom frikyrkan, nykterhets- och kvinnorörelsens växande betydelse. Även personer med funktionshinder började organisera sig. Först ut var *De dövstummas förening*, som inledde sin verksamhet mot slutet av 1860-talet. En av pionjärerna bakom föreningen var den själv dövstumme Manillaläraren Frithiof Carlbom, som i sin tur hade inspirerats av den motsvarande tyska rörelsen. Stöd vid etableringen fick Carlbom av den dåvarande föreståndaren vid nämnda institut, Ossian Borg. Tanken med föreningen var från början att den skulle verka både understödande och upplysande.⁸⁵ Föreningen fick en betydande uppslutning med över 600 medlemmar på 1880-talet. Även om dövstumföreningen inte bara är att betrakta som en förening av och med dövstamma var dessa, enligt föreningens årsberättelse från 1884, i en förkrossande majoritet.⁸⁶ Från 1890-talet grundades också flera lokala dövföreningar runt om i Sverige.⁸⁷ Som ett led i att stärka blindas ställning kom också blinda att organisera sig. Med bildandet av *De blindas förening* 1889 fick Sverige sin andra förening av och med funktionshindrade. Denna startades av ett antal blinda män och kvinnor och tycks inte ha haft samma typ av blandkaraktär som dövstummas förening. Initiativtagare var den själv blinde P. E. Svensson. En avgörande kraft inom föreningen blev Alrik Lundberg, ordförande mellan åren 1902–1936. Tio år efter start hade medlemsantalet stigit till 200, och efter ytterligare tio år till 600. Föreningen höll täta sammankomster och tanken var bl.a. att erbjuda medlemmarna socialt understöd.⁸⁸ Denna aktivitet från dövstamma och blinda bröt på olika sätt sin väg in i den offentliga debatten.

---

⁸² Hedin (2002).

⁸³ Torstendahl (1991). Redan under 1860-talet hade dock den politiska debatten radikaliserats. Adolf Hedins nyliberalism bekämpade privilegier och krävde ökad rösträtt, se Kihlberg (1972).

⁸⁴ Edling (1996) s 44-50.

⁸⁵ Andersson & Hansson (1998), s 220 ff.

⁸⁶ TDS 1885 s 111. 1884 var, enligt föreningens årsberättelse, 507 av 680 medlemmar dövstamma. Enligt en senare uppgift var 1902 medlemsantalet 578, varav 47 hörande, se också Prawitz (1913) s 485.

⁸⁷ Pärsson (1997), s 333.

⁸⁸ Ek (1938), s 112 ff.

Den ideologiska ramen

En avgörande faktor i förståelsen av omsorgspolitiska skiftningar över tid är också ett beaktande av olika ideologiska strömningar, synen på människan och det allmännas ansvar. En ideologi kan, som Marika Hedin framhåller, betecknas som ett system vilket beskriver världen som den ser ut och som den borde se ut. Samtidigt omformas ideologier i skenet av den historiska utvecklingen. Ideologierna kommer inte minst till uttryck genom de begrepp som en aktör väljer att använda sig av.⁸⁹

En avgörande idéhistorisk förändring inleddes med upplysningen.⁹⁰ Centrala komponenter i denna idéströmning var sekularism, intellektualism, moralism och optimism. Upplysningen hävdade förnuftets primat och rätten att ifrågasätta vedertagna religiösa sanningar om människans natur. Den engelske filosofen John Locke hade redan på 1600-talet stärkt idén om den formbara människan och intresserade sig, liksom den senare franske 1700-talsfilosofen Denis Diderot, även för blindas kognition och sociala tillvaro. Att se världen genom den blindes perception var också ett sätt att utöva mer eller mindre förklädd samhällskritik. För dövstumma, blinda och sinnesslöa innebar det nya synsättet genomgripande satsningar på re/habiliteringsinriktade åtgärder. I detta låg upplysningsfilosofernas tro både på framsteget och på människans egenvärde. Människan och samhället sågs undergå en fortlöpande förädling, även om optimisterna hade sin kritiker i Rousseau.

En viktig del i tidens filosofiska tänkande var betoningen på människans strävan efter lycka. Mycket av upplysningens optimism övertogs av liberalismens tro på den naturgivna rättens koppling till den fria, bildade och framgångsrika medborgaren. Jeremy Benthams utvecklade devis, om största möjliga lycka åt största möjliga antal människor, förenade matematiska kalkyler med formerna för det moraliska handlandet. Som grundare av den ekonomiska liberalismen förde Adam Smith också fram idealmänniskan, som genom egen strävsamhet skapade egendom och lycka. I den liberala nationalekonomin kom därför arbetet att inta en stark ställning, något som senare blev en viktig komponent också i Marx' lära. Liberalismen betonade individen framför kollektivet. Dessutom blev frivillighet ett honnörssord, något som kan utläsas i 1800-talets filantropiska verksamhet. Med tiden fick liberalismen en social gren som krävde en mer aktiv stat. John S. Mill menade att strävan efter lycka gick hand i hand med samhällets sociala ansvar.

Med upplysningen och den franska revolutionen formerades den konservativa ideologin som en motkraft. Den principiella skillnaden gentemot liberalismen låg i att konservatismen betraktade samhället som en levande organism, som inte fick utsättas för hastiga förändringar. Inte heller fanns samma grundläggande

---

⁸⁹ Hedin (2002) s 27 ff.

⁹⁰ Avsnittet bygger på Eriksson & Frängsmyr, (1992), kap. 8, 12; Björklund (1981), s 132-162, 168 ff; Förhammar (1991), kap. 4.

optimism, när det gällde synen på individen, varför behovet av patriarkala korporationer, och sociala hierarkier, blev viktigare. Även här växte det så småningom fram en mer socialt inriktad gren, som tydligare betonade ett begränsat ansvar för samhällets svaga.

De konservativa hade även att möta de socialistiska teoretiker som, i likhet med liberalerna, eftersträvade ett samhälle i förvandling. Även om socialismen tidigt upp-visade stor idémässig spännvidd förenades riktningarna i tanken på kollektivets styrka och en behovstyrd omfördelningsprincip, vilket främst tolkades utifrån den dialektik som utlovade en framtida, mer fullkomlig samhällsformation. I Sverige anslöt socialdemokratin snabbt till den mer revisionistiska, reforminriktade typen av socialism.

*

Förutom den fortgående förändringen av de klassiska ideologierna har perioden som sådan varit skådeplats för andra teoretiserande ambitioner, och inte minst har förhållandet mellan staten och dess medborgare satts på dagordningen. Historikern Rolf Torstendahl pläderar som sagt för att en klassisk kapitalism, baserad på en liberal ekonomi med svagt utvecklad teknologi, runt 1890 övergår i en organiserad kapitalism. Kännetecknande för denna är att staten, som en respons på en förändrad privat sektor, alltmer överger den klassiska liberalismen till förmån för en aktivare intervention. I detta låg inte minst en ökad tro på att det var statens uppgift att trygga medborgarnas säkerhet och ett gott leverne. Den organiserade kapitalismen sträcker sig fram till 1930-talet, då den börjar ersättas av delaktighetskaptalismens välfärdsbyggande.⁹¹

Resonemanget har senare kompletterats av Svenbjörn Kilander, som har påvisat hur statsmaktens aktörer mot slutet av 1800-talet också underställdes en ideologisk förskjutning i det man övergick från att bevaka partiella, enskilda intressen till förmån för en bredare nationell samhällssyn. Här vidgade staten successivt ramarna för sitt ansvarsområde.⁹² Både Torstendahl och Kilander har kommit att kritiserats för sina modellbyggen. Torbjörn Nilsson menar dels att en betydande interventionsvilja går att se redan under den klassiska kapitalismens epok, dels att dylika konstruktioner främjar en alltför schematisk bild av 1800-talets politik. Samtidigt handlar det mycket om vilka sakfrågor det är som studeras, vilket även Nilssons avhandling illustrerar. I sin studie av första kammarens politik under nämnda sekel faller t.ex. de mer sociala frågorna utanför analysens ramverk.⁹³

Utvecklingen mot en ökad helhetssyn kan också sägas ligga bakom historikern Anne-Lise Seips tal om socialhjälpstaten (1870–1920), vilken setts avgränsa sig mot såväl en tidigare laissez-faire-ordning som en senare välfärdsstat. Socialhjälpstaten karaktäriserades av att det statliga och det privata samarbetade för att

---

⁹¹ Torstendahl (1991). Torstendahls schema har dock kommit att kritiserats, inte minst för att teorin lägger för stor vikt vid de teknologiska förändringarna, se Kvarnström (1998) s 16.

⁹² Kilander (1991).

⁹³ Nilsson (1994), s 273.

mer effektivt hantera den sociala frågan. På det filantropiska planet innebar, som historikern Staffan Förhammar påvisat, den socialliberala staten en ökad rationalism parat med den liberala devisen om hjälp till självhjälp. Viktigt här blev inte minst den moraliska omvandlingen till nyttiga individer som filantroperna hoppades på och medvetet arbetade för. För de vetenskapliga filantroperna kom en inre konsolidering, och samarbetet med det allmänna, att utgöra viktiga delar av arbetet.⁹⁴ Marika Hedin har utifrån tre sekelskiftsliberalers tankevärld konstaterat att det stora projektet låg i att höja medborgarnas moraliska nivå. Inte minst ansågs en sund familj lägga grunden till den goda karaktären. Upplysning och uppfostran blev därför viktiga begrepp i tiden.⁹⁵

Till periodens viktigare idéer hör också nationalismen.⁹⁶ Med nationalsånger, hembygdsromantik, statyer och flaggor ringades det svenska särdraget in. Nationalismen kan förstås både som en reaktion mot industrialismens samhällseffekter och som ett försök att stärka landet i tävlan med andra nationer. Inte minst kunde ett område som statistiken användas för att synliggöra landets resurser och främja den nationella identiteten. Med skapandet av SCB kom, som historikerna John Rogers och Marie C. Nelson visat, statistiken från 1860-talet och framåt att bli än mer av ett offentligt fönster, där minoriteter kunde kategoriseras på etniska och biologiska grunder.⁹⁷ Historikern Henrik Höjer förstår statistiken just mot bakgrund av 1800-talets ”nationaliseringsvåg [...] där homogeniseringsprocesser och uppkomsten av integrativa nationella kontaktytor var viktiga beståndsdelar”.⁹⁸ Det traditionella sättet att definiera 1800-talets nationalism är utifrån föreställningen att individerna i ett land var ”bundna samman av ett gemensamt historiskt öde”. Tron på den egna staten blev viktigare och med den definitionen av vilka som egentligen utgjorde nationen. En central markör blev det gemensamma språket.⁹⁹

Spänningen mellan ett äldre agrarsamhälle kontra ett framväxande industrisamhälle uppmärksammas i historikern Nils Edlings studie av sekelskiftets egnahemsrörelse. Den hemideologi som omgärdade inte minst de konservativa och liberala elementen i samhällsdebatten befäste tron på en självvägande lantbrukarklass’ bevarande och stärkande kraft. Edling tonar ner industrins förmåga att bestämma dagordningen genom att hävda att industrialiseringen länge sågs som ”en påstridig, störande nykomling i ett samhälle och en kultur präglade av jordbruket”. Hemideologins betoning på det sunda, stabila, lantliga och goda hemmet, i kontrast till den osäkra stadsmiljön, blev en viktig del av tidens reaktion mot de strukturella förändringarna, vilket inte minst befäste en genus-

---

⁹⁴ Seip (1984); Förhammar (2000).

⁹⁵ Hedin (2002).

⁹⁶ För nationalismen som begrepp, se Höjer (2001), s. 18 ff.

⁹⁷ Rogers & Nelson (2003). 1862 publicerade byrån det första numret av *Statistisk tidskrift*, se dito s 64.

⁹⁸ Höjer (2001), citat s 24.

⁹⁹ Gustafsson (1997), s 174 f.

ordning med kvinnan i hemmet. Edling vill se denna ideologi mot bakgrund av tidens sociala fråga, nationalismen och emigrationen.¹⁰⁰

Den vetenskapliga ramen

Som ett av 1800-talets mest utmärkande kännetecken framstår också vetenskapens tilltagande betydelse. Från 1870-talet och framåt ser idéhistorikern Gunnar Eriksson ett påtagligt genombrott för vetenskapens ställning. Experten blev symbolen för det nya, rationella sättet att betrakta världen. För industrialiseringen blev den vetenskapligt skolade ingenjören allt viktigare, men också inom den akademiska världen trädde Sverige fram som en konkurrent. Inte minst blev geologernas upptäcktsresor en kapploppning efter kunskap. Även kvantitativt sett var förändringen mellan åren 1870–1914 betecknande. Nya forskningsämnen växte i takt med professurerna och universitetens publikationsverksamhet.¹⁰¹

Under 1800-talet etablerades också medicinen som en självständig vetenskap och med den följde en ökad tro på att människan skulle underställas en mer rationell ordning. Framväxten av en offentlig vård är, som idéhistorikern Roger Qvarsell betonat, ett centralt kännetecken för hela det västerländska samhällets utveckling.¹⁰² Även om skolmedicinen ännu under 1800-talet hade att hantera spänningen gentemot en mer folklig medicinsk föreställningsvärld innebar utvecklingen en brytpunkt mot en tidigare religiös ordning, där botande och frälsning var mer intimt sammanbundna, något som inte minst påverkade synen på funktionshinder.¹⁰³

Nya landvinningar, i Pasteurs och Darwins regi, bidrog till en fast tro på medicinens nytta och förändrade synen på människans natur.¹⁰⁴ Läkarkårens utbildning och tillväxt, bildandet av läkarsällskap, uppkomsten av medicinska tidskrifter och nya möteskulturer blev alla viktiga faktorer bakom en disciplin ökad specialisering. Vissa läkare oroades dock av utvecklingen och menade att människan fick stå tillbaka till förmån för sjukdomen. Inte heller behövde nödvändigtvis 1800-talets behandlingar vara mer framgångsrika än under föregående århundrade.¹⁰⁵ På flera områden stärkte ändå, som sociologen Eva Palmblad framhållit, läkarna sitt inflytande när det gällde att propagera för behovet av en vidgad hälsopolitik.¹⁰⁶

Den medicinska vetenskapens grundläggande formel att klassificera, diagnosera och behandla influerade även andra områden, som specialpedagogiken.¹⁰⁷ Med det medicinska tänkandet följde en ökad strävan efter att

¹⁰⁰ Edling (1996), citat s 30.

¹⁰¹ Eriksson (1978).

¹⁰² Qvarsell (1991).

¹⁰³ Olsson (1997) s 52.

¹⁰⁴ Eriksson & Frängsmyr (1992), s 121 f., 173-180.

¹⁰⁵ Nilsson & Peterson (1998), s 195; Holme (1996) s 20 ff., 37.

¹⁰⁶ Palmblad (1990), s 29 ff.

¹⁰⁷ Simonsen (1998) s 554 f.

på biologiska och fysiologiska grunder dela in människan. Ingrid Olsson har i sin studie över svenskt 1800-tal kunnat visa hur läkarna ägnade sig åt att med stor iver dokumentera olika former av kroppsliga avvikelser. Missbildningar ansågs höra till vetenskapen. Genom patologiska institutioners samlingar och illustrationer i tidskrifter sökte medicinen normalitetens gränser. Precis som Linné en gång hade systematiserat växtriket blev klassificeringarna av olika typer av funktionshinder med tiden alltmer förfinade.¹⁰⁸ Med den intelligens-testning som internationellt utarbetades i början av 1900-talet gavs differentieringen även en matematisk sanktion. Tidigt kopplades också mentala förmågor samman med t.ex. sociala och rasspecifika kategoriseringar.¹⁰⁹

Viktigt i denna utveckling var också den roll som medicinen gavs och som inte bara satte botandet i fokus, utan även förebyggandet av sjuklighet. Den 1906 instiftade Nationalföreningen mot tuberkulos kan ses som ett uttryck för den strävan som samlats under hygienismens ideologiska ramverk. En tidigare merkantilistisk idé om att nationens styrka låg i en stor befolkning kompletterades, som historikern Jenny Björkman framhållit, med visionen om det starka folket, där hälsa blev en plikt för alla medborgare.¹¹⁰ Hygienismen kopplades till tidens nationalism, där kampen mellan nationerna avgjordes utifrån ”den grad av civilisation som varje land representerade”.¹¹¹ Vetenskapliga genombrott innebar, som idéhistorikern Ingemar Nilsson och läkaren Hans-Inge Peterson skriver, viktiga tillskott till ett lands internationella status och inte minst det nya Tyskland kom här att inta en ledande ställning.¹¹²

Den politiska ramen

Eftersom den här studien intresserar sig för de politiska aktörerna, och vilken typ av omsorgspolitik som dessa företrädde, är det också nödvändigt att något beröra tidens politiska ram. Under 1800-talets första hälft är ståndsriksdagen fortfarande intakt. Dock hade det redan i samband med 1809 års omvälvningar talats om att den svenska författningen gick i otakt med tiden, och under de kommande decennierna blev attackerna mot den gamla ordningen allt häftigare. Med nya, starka medborgargrupper stående utanför systemet ökade kritiken mot ståndsriksdagen, som av många upplevdes som alltför långsam, byråkratisk och odemokratisk. För att beveka liberalerna tillkom partiella reformer. Så gavs akademikerna tillträde till prästeståndet (1823), bruksägare och näringsidkare till borgarståndet (1830, 1858) och frälsebönder till bondeståndet (1834). Med representationsreformen 1866 beseglades till sist ståndsriksdagens öde till för-

---

¹⁰⁸ Olsson (1997) kap. 2.

¹⁰⁹ Norton (1981), s 289-314.

¹¹⁰ Björkman (2001).

¹¹¹ Eriksson (1978), s 176 f., 199 ff.

¹¹² Nilsson & Peterson (1998), s 143.

mån för två kammare. Reformen har av Göran B. Nilsson betecknats som en samhällsbevarande reform strategiskt utformad av Louis De Geer.¹¹³

Den andra kammaren valdes direkt av de få procent som klarade röststräcket, fast egendom eller årsinkomst på 800 kr, och kom att domineras av landets väl-situerade bönder. Men här fanns också ämbetsmän, näringsidkare och akademiker. För att parera för landsbygdens dominans tillförsäkrades städerna en överrepresentation i mandatfördelningen, vilket inte hindrade att bönderna genom Lantmannapartiet (1867) kom att dominera kammaren. Partiets generella politik kom att präglas av en antibyråkratisk hållning parad med sparsamhet och krav på en mer rättvis skattepolitik. Under några år verkade också det radikala nyliberala partiet i kammaren. I tullstridens kölvatten konstituerade sig stadsintresset och dess frihandlare i Centern. Med 1909 års allmänna rösträtt för män radikaliserades kammaren i vänsterriktning.

Den första kammaren valdes enligt 1866 års författning indirekt och dess funktion var tänkt att fungera som spärr mot alltför snabba omvälvningar. Valrätten dikterades av ekonomiska tillgångar och även bolag hade rösträtt. Någon ersättning utgick inte till ledamöterna. Kammaren förnyades successivt och kom att domineras av den svenska näringslivs-, godsägar- och ämbetsmannaeliten. En avgörande partigruppering kom med tullstriden, där protektionister ställdes mot frihandlare. Framför allt var det stadsintressen som slöt upp bakom den senare linjen. Tullvännerna i första kammaren organiserade sig på 1880-talet i ett protektionistiskt majoritetsparti medan frihandlarna gick samman i minoritetspartiet. Dessa högergrupperingar uppgick 1912 i första kammarens nationella parti.¹¹⁴

Författningsmässigt gjordes kamrarna likvärdiga och ett beslut krävde bådas bifall för att vinna laga kraft. Det fanns också en grundläggande spänning mellan första kammarens herrar och andra kammarens bönder, där de förra generellt sett var mer frikostiga med statens medel.¹¹⁵

När det gäller frågan kring de politiska aktörernas ideologiska hemvist blir frågan mer problematisk, eftersom det egentligen är först kring sekelskiftet vi ser framväxten av ett modernt partiväsende. Förutom Socialdemokraterna bildades då också det liberala samlingspartiet. Fram till första världskriget hade Sverige i princip ett trepartisystem med ett betydande samarbete mellan liberaler och socialdemokrater. Med partierna underlättas också den ideologiska klassificeringen av politikerna. Större delen av 1800-talet präglas av ett betydligt mer sammansatt landskap. De partier som fanns var i hög grad centrerade kring bestämda sakfrågor som inte alltid föll inom ramen för ideologiska distinktioner, vilket bl.a. statsvetaren Stefan Björklund påpekat.¹¹⁶ Tidigare studier har också påtalat svårigheterna med att i en handikappolitisk studie klassificera 1800-talets

---

¹¹³ Nilsson (1969).

¹¹⁴ Carlsson (1988), s 11–21. Även Lantmannapartiet splittrades av tullfrågan.

¹¹⁵ För en kortfattad översikt, se t.ex. Norborg (1993) s 84-96.

¹¹⁶ Björklund (1981) s 122-132.

politiker.¹¹⁷ Enligt Karl Höjer dröjde det länge innan ”de sociala frågorna blev partiskiljande”. Den strid mellan höger och vänster som inleds under 1900-talet var under 1800-talet kanske mer en fråga om ”vad representanterna för fåtålet välbärgade ville göra för den stora fattiga mängden”.¹¹⁸

*

Att låta studien röra sig från 1860 till 1914 kan motiveras på flera sätt. Som har visats fångar perioden mycket av 1800-talets stora strukturella förändringar, vilket skapar bättre förutsättningar för att förstå omsorgspolitiska förskjutningar. Att börja på 1860-talet kan dessutom motiveras med att omsorgsdebatten intensifieras vid den här tiden, och att även den svenska fattigvårdsdebatten gick in i ett nytt skede. Dessutom börjar även experterna under perioden att bli betydligt mer aktiva på debattarenan. Att sätta punkt vid 1914 motiveras med att staten, genom den allmänna pensionsreformen, hade tagit steget över till en ny form av social ingenjörskonst. Inte minst internationellt kom också första världskriget att påverka omsorgspolitikens spelplan.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Förhammar (1991), s 207. I det följande kommer politikerna, där det är möjligt, att klassificeras i enlighet med den indelning Anders Norberg m.fl. gör i *Tvåkammarriksdagen 1867–1970: Ledamöter och valkretsar*.

¹¹⁸ Höjer (1952), s 32.

¹¹⁹ Drake (1999), s 50.

Centrala begrepp

Social kategorisering

Vid sidan av kontextens betydelse är det, i anslutning till avvikelseproblematiken, motiverat att diskutera ett antal relevanta analytiska begrepp. För det första innebär omsorgspolitik alltid någon form av social kategorisering. I försöken att synliggöra och i slutändan hantera bestämda problem skapas mer eller mindre avgränsade och överblickbara kategorier. Begreppet social kategorisering kan förstås som ett aktivt handlande, där människor delas in i olika kollektiv på basis av vissa bestämda egenskaper. När samhället klassificerar och kategoriserar kan detta också få avgörande konsekvenser för de individer som berörs. Effekterna kan vara negativa, såsom ökad kontroll, eller positiva, såsom ökad resurstilldelning. Det kan också vara en kombination av dessa två. Konkret innebär en studie kring social kategorisering ett tredelat analysfält, där den första frågan handlar om vilken indelning som ska gälla i samhället, den andra vilka kriterier som ska vara styrande för införlivningen i en viss kategori, och slutligen vilka effekter som ska följa på klassificeringen.¹²⁰ Därför kan man heller inte bortse från den maktutövning som en kategorisering ger uttryck för, när en starkare part tar sig rätten att klassificera, etikettera och intervensera.

Kopplat till den sociala kategoriseringen är inte minst det djupt kulturbundna normalitetsbegreppet. Här kan man tala om en *statistisk normalitet*, där majoriteten fall konstituerar det normala; eller en *normativ normalitet*, där det önskvärda blir det normala.¹²¹ Inte sällan sammanfaller det statistiska med det normativa, men det kan också handla om hur något *borde* se ut snarare än hur det *egentligen* ser ut.¹²² Samtidigt kan det finnas flera existerande normsystem samtidigt i ett samhälle och grupper som utmanar de rådande normerna gör detta utifrån sina premisser om vad som ska vägleda handlandet och beteendet. På en övergripande nivå strävar normen dock efter att reproducera och bekräfta existerande sociala system.¹²³ Tydligast manifesteras ett samhälles generella och synliga normer i dess lagsamling. Den tredje innebörden av normalitet kan betecknas den *medicinska-* eller *individuella normaliteten*, där avvikelse från att vara frisk ställer krav på behandling, vars syfte är just återställandet till ett normalt tillstånd.¹²⁴ Enligt sociologen Per Solvang förutsätter integration inte sällan en normalisering.¹²⁵

Det normativa berör också exkludering och inkludering. Gränsdragningar handlar enligt Zygmunt Bauman om grupptänkande, att stärka kollektiva identiteter. Ett *vi* blir tydligare om det finns ett *dem* som detta *vi* kan positionera sig

---

¹²⁰ Berge (1998), s 616 ff.

¹²¹ Tideman (2000).

¹²² Tveit Sandvin (1993).

¹²³ Åström (1998), s 88.

¹²⁴ Angående det tredelade normaliseringsbegreppet, se Tideman (2004), s 120.

¹²⁵ Solvang (2000).

emot. En gränsdragning som är värderande. Inte sällan beläggs utgruppen med misstänksamhet medan den s.k. ingruppen i större utsträckning omges av lojalitetsband. På så sätt befäster en grupp sin intressepolitik.¹²⁶ Även politiker och experter, som uppmärksammas i den här studien, hade att hantera gränsdragningar mellan olika typer av medborgare. Vilka skulle sanktioneras och räknas in i den nationella gemenskapen? I den här studien är det framför allt själva identifikationen av *den andre* som blir det väsentliga. Medlemmarna som kategorin innefattar kan, men behöver inte, uppleva samhörighet med de andra medlemmarna i kategorin, eftersom individerna inte ens behöver vara medvetna om varandras existens. Därmed bör kategori, även om fenomenen kan samverka, särskiljas från grupp, som mer uppstår genom en intern identifikation.¹²⁷

Försöken att klassificera och ringa in människor kan således resultera i reaktioner och motstånd från dem som ingår i kollektiven. En tilldelad status eller identitet blir därför inte något statiskt, utan kan också förstås som ett dialektiskt spel mellan de parter som ingår i det. Sociologen Richard Jenkins pläderar för ett perspektiv som betonar kategorisering, identifikation och identitet som en ständigt pågående process.¹²⁸ För studien är detta en viktig markering, eftersom den eftersträvar en mer hermeneutisk analys av debattens sociala kategorisering, där även motpartens göranden blir intressanta.

Medborgarskap och rättvisa

Den sociala kategoriseringen är en viktig del i frågan kring medborgarens status. *Medborgaren* som idé föddes i den grekiska stadsstaten, där den, liksom i det medeltida borgerskapets gränsdragningar, kom att definiera invånarnas rättigheter och plikter. En avgörande förändring kom med den senare upplysningsfilosofins tal om människans liberala, naturliga rättigheter först manifesterad i amerikansk och fransk författningstext.

Som forskningsteoretiskt begrepp har medborgarskapet sitt främsta ursprung hos sociologen Thomas H. Marshall. Denne identifierade vid 1900-talets mitt medborgarskapets stratifierade natur, där det civila, politiska och det sociala medborgarskapet utgjorde bärande delar. Till det civila medborgarskapet kopplades individens grundläggande friheter (yttrandefrihet, rätt till egendom); till det politiska medborgarskapet rätten att delta i den politiska makten (rösträtt); och till det sociala medborgarskapet rätten till trygghetsystem och utbildning. I princip förde Marshall, främst utifrån det brittiska exemplet, det civila medborgarskapet till 1700-talet, det politiska till 1800-talet och det sociala till 1900-talet.¹²⁹ Dennes sätt att se på medborgarskapets framväxt har ifrågasatts och kritikerna har haft svårt att sluta upp bakom Marshalls historiska skissering,

---

¹²⁶ Bauman (1992).

¹²⁷ Hedin & Tydén (1998).

¹²⁸ Jenkins (2004).

¹²⁹ Marshall (1964), s 71 ff.

som bedömts vara alltför konsensusinriktad och evolutionistisk.¹³⁰ På senare tid har också andra termer såsom partsborgarskap (en gruppss speciella rättigheter) introducerats som kompletterande begrepp.¹³¹ Den svenska LSS-lagstiftningen från 1990-talet, där funktionshindrade ges speciella rättigheter, kan ses som ett uttryck för en sådan strävan.

Medborgarskapsfrågan är intimt sammanflätad med begreppet rättvisa. Föreställningar kring det normala samspelade t.ex. under 1900-talets reformering av omsorgsväsendet inte minst med synen på rättvisa i stort. En av normaliserings-teorins arkitekter, dansken Bank-Mikkelsen, menade att ”A significant element of the normalization theory is [...] the juridical and administrative view that all are equal under the law”.¹³²

Inom forskningen skiljer man i huvudsak på två typer av rättvisa. Dels en så kallad juridisk rättvisa, som berör allas likhet inför lagen, dels en distributiv rättvisa, där frågan om samhällets resursfördelning står i centrum. Den senare sortens rättvisa kan sedan delas in i underkategorier. Ett samhälle kan använda sig av jämlik rättvisa, där alla får lika del av resurserna. Eller också kan det finnas en meritokratisk tanke att resurser fördelas efter förtjänst. En tredje form av denna rättvisetyp kan benämnas den mer socialistiska. Här sker en ojämlig fördelning på behovsbasis. Slutligen talas om den utilitaristiska rättvisan, där det sammantagna slutresultatet är det viktiga, även om vissa får det sämre.¹³³

Medborgarskapet som beteckning och fenomen kompliceras samtidigt av att det framlever i symbios med andra närbesläktade begrepp såsom integrering.¹³⁴ Det som kan sägas skilja begreppen åt är att det senare äger ett tydligare underifrånperspektiv, en mindre del ska införlivas i något större. I det följande kommer därför integrering att förstås som de åtgärder, vilka syftade till att på olika områden underlätta interaktionen och i högre utsträckning stärka funktionshindrade i deras medborgarställning. Att bara slå fast en viss typ av medborgarskap riskerar dock att bli en tämligen intetsägande procedur som dessutom måste lida av diffusa gränsdragningar, eftersom medborgarskapet inte vilar på någon objektiv grund, utan definieras i kontexten.¹³⁵ Därför ses medborgarskapet här som en berättelse kring sociala relationer.¹³⁶ Det som söks är mycket den normativa medborgarsynen, alltså aktörernas tänkta idealtyp av en medborgare. Här finns också anledning att knyta an till rollbegreppet; d.v.s. det beteende som omgivningen förväntar sig av *den andre*. Begreppet kan också kopplas samman med den ovan nämnda Jenkins syn på hur identiteter och relationer hela tiden befinner sig i ett pågående dialektiskt spel. Inte minst är det i diskussionen kring former av rättvisa och förmedling av resurser som motiven

---

¹³⁰ Cohen & Hanagan (1996).

¹³¹ Sandén (1999), s 125 ff.

¹³² Bank-Mikkelsen (1980), s 57.

¹³³ Tideman (2000), s 57.

¹³⁴ Drake (1999) s 42.

¹³⁵ Gynnerstedt (2001).

¹³⁶ Mische (1996) s 134 f.

bakom interventionen kan synliggöras. Anger dessa social kontroll eller ett beaktande av medborgarens eget behov?

Kontroll och erkännande

I de flesta studier som behandlar problematiken kring funktionshinder och handikapp berörs kontrollaspekten mer eller mindre explicit. Inte sällan hänvisas då till Foucaults teoribygge med betoningen på modernitetens disciplinerings-iver och maktpraktiker. I detta ligger en hårt driven socialkonstruktionism. Strävandet efter kontroll och makt konstruerar kategorier med vissa bestämda egenskaper. Enligt det här synsättet blir funktionshinder snarare något som skapas, inte upptäcks.¹³⁷

Ett annat sätt att beskriva maktutövning och kontroll är genom det bytes-systemperspektiv som t.ex. Anders Berge företrätt. Här tolkas socialpolitiska institutioner som bärare av normativa och disciplinerande tekniker. För att en medborgare ska få del av den distributiva rättvisan måste denna också betala för detta i form av skötsamhet.¹³⁸

Talet om social kontroll har traditionellt ett starkt fäste inom den marxistiska teorin. Genom att resa en samhällelig överbyggnad över det ekonomiska fundamentet skapas institutioner vars syfte är att hålla de ekonomiska, sociala och politiska strukturerna intakta. Social kontroll blir i ett sådant perspektiv den styrande klassens försök att hålla de lägre klasserna stängna. Perspektivet har bl.a. gjort sig gällande i försöken att förklara den filantropiska verksamheten.¹³⁹ Den marxistiska ingången har dock kritiserats för att vara enkelspårig, och bl.a. har man pekat på att den filantropiska verksamheten inte nödvändigtvis behövt vara vertikalt organiserad. Hjälperksamhet förekom inte bara *mellan* utan också *inom* klasserna.¹⁴⁰ Även Marika Hedin vill ogärna se den socialpolitik, som sekelskiftesliberalerna pläderade för, bara som ett uttryck för medelklassens kontrollbehov.¹⁴¹

Jenny Björkman ställer sig samtidigt avvisande till tanken på att antingen eller när det gäller frågan kring social kontroll. Humanitet och social kontroll står inte alltid i konflikt.¹⁴² Historikern Bengt Sandin är inne på samma linje, när han talar om att utbildningsreformer kan förstås både utifrån ett konflikt- och ett konsensusperspektiv.¹⁴³

Att beakta mångfalden i skeendet ligger också närmare ett synsätt som mer vill se *interaktionen* mellan parter snarare än enkelriktade processer. Bl.a. har den sociala kontrollen också initierats underifrån. Idéhistorikern Ronny Ambjörns-

---

¹³⁷ Froestad (1995) s 8 ff.

¹³⁸ Berge (1995).

¹³⁹ Areschoug (2000) s 13.

¹⁴⁰ Förhammar (2000), s 30 f.

¹⁴¹ Hedin (2002) s 211 ff.

¹⁴² Björkman (2001).

¹⁴³ Tveit Sandin (1993).

son och historikern Björn Horgby har i olika studier påvisat hur en formerande arbetarrörelse iscensatte ett medvetet disciplineringsprojekt bland de egna leden. Målet var att kunna ta större plats i det offentliga samtalet. Här lades grunden till den skötsamhetens kultur som arbetarklassen underhöll.¹⁴⁴

Att försöka förstå ett fenomen utifrån flera aspekter är också en del av den framlängesinriktade hermeneutik som studien bekänner sig till. Det dialektiska perspektivet på kategorisering kopplat till socialpolitik kan då också hämta inspiration från *det sociala erkännandet*, ett begrepp sprunget ur moralfilosofin. Vad som gör detta intressant är inte minst att det explicit har satts i samband med just handikappproblematiken och därtill kopplade rättvisefrågor. Enligt den tyske filosofen Axel Honneth grundar sig principerna för det moraliska handlandet på ett slags pluralistiskt erkännande av *den andre*. I detta ligger bl.a. en kamp från olika grupper att vinna erkännande både utifrån sin likhet och 'sin skillnad', vilket berör "uppfattningar om 'hur' och 'som vad' subjekten ömsesidigt erkänner varandra". Att erkänna någon skapar förutsättningar för den andra parten att utveckla en motsvarande förståelse för den egna personen och ligger till grund för dennes upplevelse av självförtroende, självrespekt och självuppskattning. Dessa komponenter står i relation till olika kategorier av erkännanden, såsom unika relationer (omsorg, vänskap, kärlek), en universell likabehandling (rätt) och slutligen möjligheten för en människa att utifrån sin duglighet bli accepterad som en del i en vidare samhällelig gemenskap byggd på ömsesidighet (solidaritet). Att bli erkänd både utifrån sin likhet och sin olikhet anses av sociologerna Berth Danermark och Lotta C. Gellerstedt som grundläggande förutsättningar för att en person med funktionshinder ska kunna utveckla en positiv självbild och upprätthålla en värdesatt social status.¹⁴⁵ Inte minst hamnar erkännandet i relation till stigmatisering, som i sociologen Goffmans tolkning kan förstås som individens känsla av utanförskap och obehag, sprunget ur omgivningens normalitetskrav.¹⁴⁶

Idén om det sociala erkännandet skulle på ett övergripande plan kunna inspirera till en ny vinkling i det som har med den sociala kategoriseringen, kontrollen och rättvisan att göra. Det mest intressanta i begreppet är det sätt som erkännandet ställs i relation till en förväntad och önskvärd självbild hos klienten. För studiens del görs begreppet likvärdigt med en strävan hos experter och politiker att hantera rättvisaspekten och statusfrågan också utifrån den dövsstummets och blindes eget perspektiv. I vilken utsträckning ses problemen utifrån *den andres* horisont, och på vilket sätt hamnade socialpolitiken inom ramen för dessa olika former av erkännande? Att använda det sociala erkännandet blir ett led i ett heuristiskt sökande efter socialpolitikens och medborgarskapets innebörd. En viktig fördel med begreppet är att dess dialektiska natur möjliggör ett ökat beaktande av de funktionshindrade själva i historien. Att

---

¹⁴⁴ Ambjörnsson (1988); Horgby (1993).

¹⁴⁵ Honneth (2003); Danermark & Gellerstedt (2004).

¹⁴⁶ Goffman (1986).

studera i vilken utsträckning funktionshinder göranden och önsknings nådde fram i debatten kan vara en värdefull väg att gå för att fånga in fler sidor av socialpolitiken, där underifrånperspektivet, kampen för det sociala erkännandet och Jenkins dialektik, tillåts träda fram.

Genus

Då syftet med studien är att förstå mer kring normalitet/avvikelse, och vad som påverkade den offentliga debatten i olika avseenden, är genus ett värdefullt tillskott till begreppsarsenalen. De föreställningar som i en viss tid finns angående specifika könsroller blir en central del i ett samhälles övergripande normsystem. Inte minst i den skandinaviska normaliseringsteorin under 1900-talet var könsaspekten viktig, då den också ville normalisera de könsmässiga relationerna.¹⁴⁷

Genusforskningen är ett fält som här kan beröras bara i några korta passager.¹⁴⁸ Exempelvis har Yvonne Hirdman utifrån en maktstrukturell ansats föreslagit ett schematiserat genussystem, eller en slags grundläggande genusordning. Tanken i denna är att det finns två styrande logiker som reglerar relationen mellan könen. Den ena handlar om särskiljandets logik, att mannen och kvinnan ska hållas inom skilda områden. Uttryck för detta söks inte minst i arbetsdelningen. Den andra logiken i detta system betonar det hierarkiska förhållandet, att det oftast är mannen som får utgöra normen.¹⁴⁹ Hirdmans idéer har gett upphov till fortgående diskussioner rörande systemets determinism kontra aktörernas frihet.¹⁵⁰

Genusforskarna har också velat tala om olika nivåer. På den symboliska återfinns föreställningarna kring vad som kan anses vara manligt och kvinnligt i en viss kontext. Att kvinnan främst kopplats till hemmets sfär och mannen till mer samhälleliga angelägenheter är ett uttryck för denna nivå. En annan är den normativa, vilken befäster föreställningarna i diverse lagar, förordningar och normsystem. Utöver detta talas om en institutionell nivå, där könssegregeringen kan utläsas i praktiken, och slutligen en subjektiv nivå, där individernas konstruktion av kön står i centrum.¹⁵¹ För den här studiens del berörs framför allt det symboliska och det normativa. Att studera normalitetsföreställningar i debatten kring funktionshinder handlar mycket om vilka gränsdragningar som gjordes utifrån idéer kring manligt och kvinnligt och hur detta sedan kom att manifesteras i olika handlingsrekommendationer.

Att genusfrågan har varit försummad inom handikappfältet är något som handikappforskarna Rannveig Traustadóttir och Kristjana Kristiansen påpekat. Bl.a. har de diskuterat den kritik som har riktats mot den sociala modellen, där

---

¹⁴⁷ Nirje (1980), s 43.

¹⁴⁸ För en närmare utredning, se t.ex. Barron (2004).

¹⁴⁹ Hirdman (2001), s 59-67, 84 ff., 108.

¹⁵⁰ Kvarnström (1998) s 46 f.

¹⁵¹ Engwall (2004), s 77. Nivåindelningen är hämtad från Joan W. Scott.

betoningen på universella sociala barriärer riskerar att marginalisera kroppen och könsaspekterna. Viktigt är också att Traustadóttir och Kristiansen för fram medborgarskapsfrågan som ett viktigt fält, där genus och funktionshinder behöver studeras tillsammans.¹⁵² Catherine J. Kudlick har även hon påtalat ett behov av att studera funktionshinder och kulturella ideal kopplade till manliga och kvinnliga roller.¹⁵³ Uppgiften blir därför att studera huruvida det fanns olika sätt att se på funktionshinder och socialpolitik beroende på könstillhörighet.

Metod och källor

Aktör och struktur

Att välja aktörsperspektivet är således ett försök att blottlägga nya aspekter av normalitetsproblematiken. Detta val är dock inte oproblematiskt. Till att börja med används här ett kollektivt aktörsbegrepp. En aktör behöver inte vara likvärdig med enstaka individer, utan kan också beteckna olika kollektiv. Det viktiga är att aktören är någon som kan träffa handlingsval.¹⁵⁴

En stridsfråga genom vetenskapshistorien har också varit aktörens grad av frihet.¹⁵⁵ Med tiden har problematiken kommit att resa sig ur antagonismen och idag talas gärna om att ”*överbrygga*” motsättningen mellan paradigmen. Aktör och struktur kan både ses som skilda fenomen och som ”sammanbundna” med varandra. Enligt ett sådant synsätt framstår strukturen mer som en uppsättning relationer mellan objekt, vilka är öppna för påverkan. De sociala strukturerna erbjuder aktören en samling handlingsalternativ och människans intentioner måste förhålla sig till de begränsningar som strukturen villkorar.¹⁵⁶ Historikerna Arne Jarrick och Johan Söderberg har ställt sig än mer avvisande till att problemkomplexet aktör och struktur låses i fasta positioner och tycks till en del betrakta debatten kring aktör-struktur som meningslös: ”Om samhället, betraktat som struktur, är lika med interaktionen mellan aktörer kan dessa inte vara fenomen skilda från strukturen, vilket begreppsparet implicerar att de är.” Beviset för aktörens kraft finner de i det faktum att aktörernas handlingar kan vara nog så svåra att förutse.¹⁵⁷

Enligt statsvetaren Mikael Rundqvist vilar aktörsperspektivet idealtypiskt på en filosofisk individualism och en aktörsförklaring. Den första komponenten innebär ett synsätt att verkligheten består av individer. Några krafter utöver individen finns inte och den teoretiska komponenten ska förklara enbart utifrån aktörsvariablerna mål och medel. En motsvarande uppställning för en strukturansats anger strukturalism och strukturförklaringar. Här består verkligheten bara

---

¹⁵² Traustadóttir & Kristiansen (2004).

¹⁵³ Kudlick (2001), s 191; se också Barron (2004), s 32 f.

¹⁵⁴ Jarrick & Söderberg (1991).

¹⁵⁵ Rundqvist (1998).

¹⁵⁶ Danermark m.fl. (1997), s 101-106.

¹⁵⁷ Jarrick & Söderberg (1991).

av strukturer, vilka på förklaringsnivån skulle utesluta fakta om enskilda individer och deras motiv. I praktiken blir dessa idealtyper problematiska att försvara och det finns all anledning att ta till sig Rundqvists slutsats att det är bättre att från början deklarerar en tvåsidig nivårealism.¹⁵⁸ Detta innebär en tankemässig nedtoning av polariserade gränser mellan aktör och struktur.

Den hermeneutiska ansatsen

Med det kulturanalytiska aktörsperspektivet följer också det mer hermeneutiska sättet att närma sig en text och ett skeende. Principen för detta blir sökandet efter en vidare förståelse för varför en aktör handlar som den gör. Genom att ändamålsförklaringen utgår från ”handlingarnas *avsedda* verkningar, inte deras *faktiska* verkningar” blir aktörens horisont och bedömning en värdefull väg till ökad kunskap. Ändamålsförklaringen har inte, till skillnad från kausalitetsförklaringen, formen av universella lagar, utan betonar istället en ”*normativ* förbindelse” mellan premisser och slutsatser. Aktören antas utföra den handling som utifrån givna betingelser förefaller vara den mest rationella.¹⁵⁹ Samtidigt finns problematiken med dolda eller t.o.m. omedvetna avsikter hos en aktör. Att empiriskt fånga sådana aspekter är naturligtvis svårt, även om källkritikens känsla för den tendentiösa utsagan erbjuder uttolkaren ett visst hjälpmedel.¹⁶⁰

Ett ställningstagande för hermeneutiken innebär också ett närmande till en vildvuxen filosofi. Även om ett stort källmaterial begränsar den hermeneutiska appliceringens djup låter sig studien ändå inspireras av dess övergripande tanke att finna och studera den mening, innebörd och betydelse som rör sig i en text. För att meningen i ett socialt fenomen, text såsom handling, ska kunna förstås måste det till en tolkningsprocess, där förståelsen av en redan tolkad värld blir det centrala.¹⁶¹ Det kanske viktigaste inslaget i den hermeneutiska processen blir den aktiva dialogen med texten, där frågandet och lyssnandet utifrån aktörens intention och kontext sätts i centrum. Det viktiga blir pendlingen mellan såväl textens delar och helhet som mellan förståelse kontra förförståelse.¹⁶²

Att analysera en historisk aktör innebär dock en fara för att distansen koloniserar aktörens intentioner. För att undvika detta talar den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer om horisonternas sammansmältning. Tanken är att forskaren i någon utsträckning måste sätta sina egna svar, och fördomar, på spel i syfte att skapa en grogrund för en verklig förståelse, vilken beaktar traditionens ramar och tidsrörelser.¹⁶³ Gadamer's spelmetafor ligger nära historikern Göran B.

---

¹⁵⁸ Rundqvist (1998) s 248 f.

¹⁵⁹ Gilje & Grimen (1992), s 131-154. Människans rationalitetsgrad är föremål för fortgående diskussioner. I den nationalekonomiska debatten har inte minst människans benägenhet till ”flockbeteende” betonats, se vidare Pålsson Syll (2001), s 8.

¹⁶⁰ Jarrick & Söderberg (1999), s 75 ff.

¹⁶¹ Gilje & Grimen a. a. s 175 ff., 261.

¹⁶² För en översikt av hermeneutikens olika tanke- och metodskolor, se Alvesson och Sköldberg (1994), kapitel 4.

¹⁶³ Gadamer (1977).

Nilssons idéer om att forskaren bör skriva historia framlänges och ta de samtida aktörerna på större allvar.¹⁶⁴ Dessa idéer ligger väl i linje med den kultur-analytiska ansats som eftersträvar en mer öppen tolkning av funktionshinder som fenomen. På samma gång är den franske filosofen Paul Ricoeurs teori kring texten, som en berättelse stadd i ett ständigt skeende som betraktaren försöker förstå, en tillgång i tolkningen. Textproducentens intentioner betyder föga när texten tolkas i nya sammanhang.¹⁶⁵ Därmed blir själva omtolkningen en intressant nyckel till samtidens självförståelse.

Konkret används hermeneutiken här som en belysning av den offentliga debattens stratifierade struktur. I den innersta kärnan av argumentationen har historikern Sverker Oredsson identifierat debattens definitioner; i nästa fält dess värderingar, som i sin tur angränsar till den beskrivning av verkligheten som aktörerna gör. Innehållet i dessa domäner får sedan förklara en föreslagen handlingsrekommendation. Dock kan det i sammanhanget vara bättre att tala om problemformuleringar än definitioner.¹⁶⁶ Framför allt blir det viktigt att lyfta fram det som finns *bakom* en handlingsrekommendation. Avhandlingen betonar inte minst den *sociala frågan*, ett begrepp som det måste bli studiens uppgift att definiera. Vilka problem bedömdes av samtiden som de mest väsentliga inom ett visst område? Med den ingången blir, som historikern Nils Edling betonat, socialpolitik i någon mening svaret på den sociala frågan i en viss tid.¹⁶⁷ Oredssons fält kan också vara kopplade till mer eller mindre systematiserade ideologier. Ideologi är ett komplicerat begrepp som är svårt att avgränsa i praktiken. Som framhållits ovan är en ideologi ett sammanhållet normativt idé-system som syftar till specifika handlingar. Försök har gjorts att skilja mellan totala och partiella ideologier. En total ideologi gäller samhället i stort, medan en partiell rör enskilda frågor och därför har idéer med mer begränsad räckvidd.¹⁶⁸ När aktörerna diskuterade hur omsorgen konkret skulle utformas blev detta uttryck för den partiella formen, och när utsagor knöt an till samhällets organisering i stort närmade man sig mer totala ideologiformer. På den empiriska nivån blir gränserna nog så flytande.

Studien vilar samtidigt inte på korrespondensprincipen (att kopiera verkligheten), utan utgår från hermeneutikens signifikativa sanningsbegrepp, vilket söker aspekter av meningar, innebörder och betydelser i skeendet.¹⁶⁹ Studiens ambition är inte att täcka in allt som experterna och politikerna resonerade eller beslutade om. Det viktiga blir att lyfta fram en tematik som är principiellt intressant mot bakgrund av den teoretiska problematiseringen. Den empiriska kategoriseringen är inte kvantitativa beskrivningar, utan kvalitativa analys-

---

¹⁶⁴ Nilsson (1990), s. 50 ff.

¹⁶⁵ Ricoeur (1993), s 34.

¹⁶⁶ Sverker Oredsson (1969). För en grafisk översikt av modellen, se s 224. För en diskussion och modifiering av Oredssons begrepp, Förhammar (2000) s 18.

¹⁶⁷ Edling (1996) s 19.

¹⁶⁸ Kilander (1991), s 34 f; Förhammar (2000) s 18.

¹⁶⁹ För en genomgång av sanningsbegreppet, se Alvesson & Sköldberg (1994) s 35 ff. När flera källor anges i en fotnot är detta hänvisningar till ytterligare relevanta utsagor, vilken tangerade samma problematik.

redskap syftande till att exemplifiera debattens spännvidd och innebörder. Angående prövningen av resultatet är det i hermeneutiska sammanhang tal om ett intersubjektivt förfarande, där tolkningen bara kan ”bedömas dynamiskt genom en kritisk genomlysning av, och dialog om, halten i de argument som lämnats under den hermeneutiska resans gång”. Alla tolkningar är inte lika rimliga.¹⁷⁰ Sedan finns det naturligtvis inget som utesluter andra perspektiv, eller en annan tematik. Den hermeneutiska sanningen är alltid ”relativ vår egen sociala och historiska situation”.¹⁷¹

Till sist ges begreppet offentlig debatt en stipulativ innebörd med fokus på det synliggjorda samtalet. Därmed är det ett centralt påpekande att studien exempelvis inte har sökt periodens mer informella idéutbyte. Termen debatt rör sig dessutom på en flytande skala mellan kontrahenters regelrätta kamp till former som mer påminner om opinionsyttringar eller informations spridning. För enkelhetens skull används debatt som det samlande begreppet. Studien lutar sig också mot dåtidens terminologi, när enskilda funktionshinder ska benämnas. Handikapphistorien om något visar på begreppens flytande karaktär. Det som idag anses stötande är viktiga nycklar till en samtids förståelse av ett specifikt fenomen. När det gäller paraplybegrepp blir det dock mer problematiskt, eftersom nomenklaturen var mer svårångad än idag. *Lytta* förekom t.ex. i fattigvårdssammanhang medan *abnorma* kopplades till det sena 1800-talets skolpolitik. Som studien ska visa användes också andra former av övergripande bestämmningar. Av dessa skäl har *funktionshinder* använts parallellt med samtidens terminologi.

Aktörerna och källorna

Det politiska materialet blir viktigt för studien. Främst ger denna tillgång till statsmaktens aktörer, men också andra instanser kan genom remissförfarande bli relevanta i sammanhanget. För att finna ärenden som i första hand behandlat nämnda funktionshinder har sökorden *döfstumma*, *dövstumma* och *blinda* styrt urvalet i riksdagstryckets epokregister.

I riksdagssammanhang väcktes frågor antingen genom riksdagens motioner eller genom regeringens propositioner. Frågan remitterades sedan till ansvarigt utskott, vilket hade att behandla förslaget. Därefter var det upp till riksdagens ledamöter att överlägga och ta ställning i den aktuella frågan. För studiens del har såväl motioner, propositioner, utskottsbehandlingskammardebatter använts. När det gäller riksdagsprotokollet, alltså det som återger riksdagens diskussioner, bör påpekas att talaren hade rätt att göra ändringar i efterhand innan protokollet trycktes. För studien innebär detta att det som bevarats i trycket var värderingar som aktören var beredd att stå för.¹⁷²

---

¹⁷⁰ Alvesson & Sköldberg (1994) s 167 f.

¹⁷¹ Hartman (1998), s 165.

¹⁷² Rolf Nygren *Handbok i nordiskt parlamentstryck* (Stockholm 1985).

Den andra aktörskategorin utgörs av nordiska experter inom dövstum- och blindväsendet. Under perioden deltog dessa i gemensamma fora. I de diskussioner som fördes återfinns många principiella resonemang med betydelse för området. Det var inte bara pedagogiska frågor som behandlades, utan även sådana av mer socialpolitisk karaktär. De kulturella likheterna länderna emellan underlättar samtidigt användandet av den typen av debatter. Att i dessa sammanhang bara studera de svenska debattörerna, och reducera motparten, skulle ge en svagare analys. Detta hindrar inte att studien i sin helhet har tyngdpunkten på Sverige.

När det gäller experterna har två typer av källor använts. Den viktigaste utgörs av de protokoll som upprättades i samband med de konferenser som nordiska specialpedagoger började hålla under perioden. Från det första mötet 1872 finns inget protokoll bevarat, medan material från de övriga fem konferenserna (1876, 1884, 1898, 1903 och 1912) har legat till grund för studien. Konferenserna dominerades av de lärare och föreståndare som arbetade vid de olika nordiska anstalterna. Även andra intressenter kunde i viss utsträckning besöka dessa möten. Konferenserna innehöll såväl föredragningar som regelrätta debatter och resolutioner. Mötena arbetade i huvudsak sektionsvis utifrån dövstum-, blind-, sinnesslö- och vanförproblematiken. Den nationella fördelningen av experterna skiftade vid de olika konferenserna. Generellt sett dominerade värdnationen. Undantaget är 1912 års möte i Finland där Sverige bidrog med flest delegater.¹⁷³ Även dokumentationen förändrades över tid. Vid 1876 års möte refererades inläggen, medan senare möten dokumenterades med hjälp av professionella stenografer. Därmed är också mötet från 1884 och framåt att betrakta som en källa inte lika beroende av nedtecknarens tolkning och minneskapacitet. Föredragen publicerades i det skick som de levererades av författaren.

Vid sidan om protokollen har även lärarnas tidskrifter använts som källor. Viktiga här har varit *Nordisk Tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Idiotskolen*. Denna gavs ut i Danmark åren 1867–1882 och var den första i sitt slag. 1899 ersattes den av *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*, vilken fortlevde fram till 1929. Utöver dessa har även den svenska *Tidsskrift för döfstumskolan* (1880–1898) använts. Bakom tidningen stod det Svenska döfstumlärare-sällskapet.

Ytterligare en typ av källa är kommittématerial, vilken för samman både politiker och experter. De mest centrala utredningarna i det här sammanhanget är de som tillsattes på 1870-talet och som behandlade frågan om utbildning för dövstumma respektive blinda.¹⁷⁴ Biografiska uppgifter har hämtats från relevanta uppslagsverk.¹⁷⁵

---

¹⁷³ Mötet i Stockholm 1876 (antal delegater): Danmark (20), Norge (19), Finland (10), Sverige (85). Mötet i Kristiania 1884: Danmark (43), Norge (149), Finland (8), Sverige (92). Mötet i Köpenhamn 1898: Danmark (236), Norge (133), Sverige (155), Finland (14). Mötet i Stockholm 1903: Danmark (169), Norge (142), Sverige (310), Finland (68). Mötet i Helsingfors 1912: Danmark (95), Norge (65), Sverige (138), Finland (74).

¹⁷⁴ När uttrycket dövstumundervisningskommittén eller blindundervisningskommittén används i texten är det dessa kommittéer som åsyftas.

¹⁷⁵ Se referenslistan. Även konferensernas deltagarlistor har kunnat ge visst besked om experternas titel och hemvist.

Kapitel 2

Utbildning för samhället och individen

Följande avsnitt diskuterar drivkrafterna bakom de reformer som under 1880- och 1890-talet ställde dövstumma och blinda under obligatorisk undervisning. Att samhället engagerade sig för blindas och dövstummas skolgång var samtidigt ett arv från upplysningstiden, där 1700-talets Frankrike varit pionjär för mer systematiserade ansatser på området. Från Frankrike spreds idéer om blindas och dövstummas utbildning snart vidare över Europa och USA. På nordisk mark kom Danmark, med sin obligatoriska dövstumutbildning 1817, att bli något av en föregångare. Redan 1808 hade dock den svenska ämbetsmannen Per Aron Borg kunnat starta en begränsad utbildning. Vid Manilla i Stockholm gavs dövstumma, och från 1840-talet även blinda, en viss teoretisk och praktisk utbildning. Också Norge och Finland iscensatte utbildning under 1800-talet. Under 1860-talet intensifierades det svenska anstaltsväsendet inte minst när det gällde dövstumanstalter, och motionsverksamheten i riksdagen ökade till förmån för flera mindre, privata anstalter. Detta bör också ses mot bakgrund av statistikens växande betydelse.¹ I likhet med den ovan nämnda Henrik Höjers resonemang bidrog siffrorna till att synliggöra nationens svagheter, när det gällde vilka som stod utanför skolsystemet.

Under perioden växte det också fram en betydande politisk konsensus kring det goda i att satsa offentliga medel för att stärka utbildningen för nationens barn. Av de invändningar som kunde göra sig gällande under 1800-talet första hälft, om det lämpliga i att ge funktionshindrade skolning, fanns föga kvar.² Utvecklingen är också ett led i en övergripande reformering av det svenska utbildningsväsendet i stort, vilket innebar en allt fastare socialisering av de svenska barnen. Låt vara att ordningen med läroverk och folkskola parallellt, motverkade ett homogent skolsystem.³

När samhället skapade förutsättningar för att utbilda personer med funktionshinder innebar detta också att nya kategorier kom att uppmärksammas och synliggöras. Genom utbildningen kom fler människor att placeras inom ett system som på olika sätt ökade reflexionen kring vad normalitetsproblematiken egentligen innebar för samhället. Ansatser till att vidga utbildningssystemet har därför alltid betydelse för förståelsen av och innebörden i det sociala medborgarskapet vid en viss tid. Idag betraktas utbildning, åtminstone i västvärlden, som en av medborgarnas mest grundläggande rättigheter. När den obligatoriska folkskolan etablerades i Sverige på 1840-talet sågs den kanske inte så mycket

---

¹ Enligt statistiken fanns det vid mitten av 1800-talet 2536 blinda, en siffra som 1900 ökat till 3413. Motsvarande sammanställning för dövstumma talade om 2495 respektive 5299, se Förhammar (1991), s 98-105, 112 f, 119.

² Förhammar (1991), 205 f.

³ Pärsson (1997), s 80.

som en rättighet, utan som ett instrument för en allmän uppfostran, ett sätt att tackla den sociala frågan. Oavsett motiv undslapp funktionshinder reformens räckvidd.⁴ Möjligen bör detta förstås som ett uttryck för att det fortfarande fanns en begränsad tro på blindas och dövstummas utvecklingspotential. Det var först under 1800-talets andra hälft som problematiken kring normalitet, avvikelse, ökat medborgarskap och statlig intervention ställdes på sin spets.

Dövstummas utbildning

Det allmänna stärkandet av det svenska utbildningsväsendet sker också parallellt med en mer engagerad samhällsdebatt om dövstummas och blindas situation. Genom att folkskolans betydelse växte ökade reflexionen kring avvikande mönster i det nationella medborgarprojektet. Vad göra med dem som föll utanför tidens normalitetsmall? Resultatet blev krav på statlig intervention, och i processen kom den statistiska normaliteten att bli vägledande. Diskussionerna tog sin utgångspunkt från den allt skarpare principen att tiden i sig krävde en mer generell utbildningspolitik. Med det statistiska normalitetsbegreppets universella natur ökade också kraven på att funktionshinder måste kompenseras. Politikernas ansträngningar drabbade först dövstumma, där talet om ”fullständig undervisning” intensifierades under 1870-talet.⁵ Med principen om ett obligatorium fastslagen inleddes missionen att minska skillnaderna inom nationens medborgarkår. I den första fasen krävdes en yttre konformitet i form av gemensamma regelverk. I den andra fasen kom de mer kvalitativa aspekterna att bli avgörande. Vilken typ av framtida medborgare var man egentligen beredd att sanktionera? Som ett resultat av förändringen kom också experterna som sådan att få en alltmer framträdande roll i samhällsdebatten. Men det finns all anledning att förstå skeendet som ett växelspel mellan politikernas och experternas visioner.

Hastigheten på en socialpolitisk förändring bör också vara avhängig sin egen historia. När det gällde dövstumma fanns erfarenheten, optimismen och analyserbara resultat. Redan 1860-talets motionsflora för fler dövstummanstalter understryker också omsorgsfrågans politiska konsensus, där motionerna kom från samtliga ständer.⁶ Det var med andra ord ingen specifik ståndsidentitet som hade patent på funktionshinder, utan utbildningsfrågan hade mot slutet av ståndsriksdagen en vidare representation. Frågan blev dessutom en inte oväsentlig del av politikernas förståelse av såväl sin historia som sin egen tid. Att bygga framtiden var att förstå sin historia och vad denna förpliktade. En upplyst politiker måste fullfölja nationens åtaganden, något som stärkte en progressiv människosyn. I argumenten för ökade resurser flätades människans grund-

---

⁴ Förhammar (1991), s 62 ff.

⁵ FK 1876:46 s 43.

⁶ MAd 1865:23; MPr 1865:27; MBg 1865:40; MBd 1865:328.

läggande utvecklingspotential samman med de barmhärtighetsideal som aktörerna menade att kristendomen borgade för. Omsorgspolitiken måste därför förstås som en arena, där kulturella element från såväl de nyare upplysningsidealerna, som de mer traditionella värdesystemen, kunde förenas.

Under 1870-talet intensifierades kraven från enskilda riksdagsmän, som menade att nationen måste göra mer för att skapa utbildningsmöjligheter för dem som föll utanför folkskolans ram. Den konsensus som fanns under ståndsriksdagens slutskede går igen också i den nya författningen, där skilda politiska grupperingar slöt upp bakom nya reformer. Först ut på banan var skolmannen och lantmannapartisten Carl Erik Hjelm, som 1875 krävde utbildning åt ”att *alla* dövstumma barn i riket”.⁷ Att Hjelm var aktiv även inom den allmänna skolpolitiken understryker det allmängiltiga i dennes förhållningssätt. Agerandet visar på en förståelse av funktionshinder som en del av nationens helhet. Att idéerna låg i linje med tidens självförståelse visade sig när riksdagen året efter ställde sig bakom skolinspektören och lektorn Abraham Rundbäcks förslag om att regeringen måste utreda förutsättningarna för en obligatorisk undervisning för dövstumma. Vid tiden för motionen tillhörde Rundbäck Centern, som opponerade sig mot Lantmannapartiets snålare politik. När det gällde dövstumma var han också beredd att vidga det statliga ansvarsområdet.⁸ Att även Lantmannapartisten Hjelm hörde till det progressiva lägret visar samtidigt hur de här frågorna kanske inte alltid följer de traditionella beskrivningarna av de politiska grupperingarnas karaktär.

Till en betydande del borde också de enskilda politikernas bakgrund ha påverkat. Engagemanget hos dessa båda herrar bör kopplas till ett allmänt intresse för det svenska skolväsendet. Att Rundbäck redan sexton år tidigare varnat för att folkskolan inte levde upp till sina kunskapsmål visar att funktionshinder började tolkas i ett vidare perspektiv, där skillnader mellan medborgarkategorier skulle bekämpas. Hans idéer kring dövstumskolan vävdes alltmer in i det konsensusläge som kom att känneteckna så mycket av omsorgspolitiken i stort.⁹ Utbildning blev alltmer synonymt med det goda samhället och stärkte upplysningens grundmurade tro på människans inneboende kapacitet.

Möjligen bidrog även Rundbäcks status som meriterad skolinspektör till det positiva omdömet. Eftersom både han och Hjelm hade intressen att bevaka på området kan kraven på en ökad rationalitet inte frikopplas från enskilda politikernas agenda. Att mer resurser överfördes till skolsystemet innebar naturligtvis också ett stärkande av skolvärldens professioner. Att även experter inom dövstumomsorgen slöt upp bakom idéerna visar på den synkronisering som fanns mellan experter och politikernas agerande i frågan. Dessutom sammanföll visionerna med stärkandet av statens inflytande. Precis som i folkskolan krävde Rundbäck en mer rationell, statlig styrning av anstalterna.¹⁰

---

⁷ MAK 1875:135 (citats s 21).

⁸ MAK 1876:4.

⁹ AKTU 1876:25.

¹⁰ AK 1875:46.

Resultatet av offensiven blev tillsättandet av den svenska kommitté som 1878 presenterade förslag till dövstumundervisningens ordnande. Den viktigaste principen här blev konformitetstanken, att en funktionsnedsättning med automatik inte fick hindra en expansion av folkskolans norm. Utredarna menade att den språkliga träningen, tillsammans med teoretiska ämnen, var det viktiga i tidens förvandlingsprogram.¹¹ Den diskussion som fanns i Tyskland, huruvida det bara var det översta skiktet av dövstumkategorin som skulle ges ”normala kunskaper”, gjorde sig inte synlig på svensk mark (detta påstående problematiseras i nästa kapitel).¹²

Manifestet fick tidigt problem och i Gillis Bildts regering kom ecklesiastikministern Gunnar Wennerberg, arkitekten bakom 1889 års proposition om obligatorisk dövstumutbildning, att något bromsa förväntningarna. Denne bar på insikten att det de stolta visionerna till trots skulle bli svårt att helt leva upp till konformitetsprincipen. I realiteten ansågs målen vara avhängigt funktionshindrets begränsningar och ambitionen gjorde därför halt vid idén om att den dövstumme skulle få en utbildning med ”ungefär samma omfattning som i folkskolan”. Angående frågan kring teori och praktik fanns i reformpaketet ändå en klar tyngdpunkt på den förra.¹³ Som lektor i modersmålet borde Wennerberg inte haft svårt att se det goda i ökade satsningar på medborgarnas kommunikationsträning. Genom reformen kom också uppmärksamheten att riktas än mer mot funktionsnedsättningen som sådan, och kring de medel med vilka den skulle mötas. Lagstiftningen blev det nödvändiga instrumentet för att samhället skulle få se fler medborgare med en viss bestämd utbildningsnivå och med ett visst sätt att betrakta och uttrycka världen.

Blindas utbildning

Liksom folkskolan utövade ett institutionellt tryck mot dövstumväsendet kom denna i sin tur att påverka blindfrågan. Skeendet illustrerar hur organisatoriska förändringar i sig gärna bär fröet till fortsatt expansion och att funktionshinder på en socialpolitisk nivå i viss mån har en kumulativ kraft, där synliggörande föder synliggörande. Med dövstumreformen ökade medvetenheten kring andra brister i systemet. Dövstamma och blinda ansågs dessutom tillhöra samma familjetråd inom omsorgspolitiken. Redan samma år som utredare krävde dövstummas utbildningsreform fanns insikten att även blindfrågan måste få sin lösning.¹⁴ ”De olyckliga, som sakna synförmåga, äro icke mindre i behof deraf

---

¹¹ I kommittén ingick experterna Ola Kyhlberg, Lars Gustaf Lindström och Bengt Liljebäck (dessa tre hade alla kopplingar till Manilla). Som politiker återfanns Gustaf af Ugglas, Fredrik Hederstierna och Ola Andersson, se Förhammar (1991), s 154.

¹² NT 1880 s 53 f. I en tysk undersökning påstods runt hälften av de dövstamma kunna uppnå det ”normala bildningsmålet”, se dito; bet om dövstummeundervisningen, s 20.

¹³ P 1889:31 27 ff. (citats s 29).

¹⁴ StU 1878:11.

att åtgärder vidtagas för deras undervisning och vård, än de, som äro i mistning af förmågan att höra och tala”, som ecklesiastikministern i De Geers regering, Fredrik Carlsson, sammanfattade principen.¹⁵ Orden illustrerar hur insikten om *den andres* behov på en retorisk nivå växte ur komparationen, sattes i humanismens tjänst och blev bränsle till fortsatt reformtänkande. I detta låg också en oro för att riksdagen i alltför hög grad ställde *en* typ av funktionshinder i fokus.¹⁶ Så kunde socialpolitiken framskrida i ljuset av en kamp *mellan* olika funktionshinder, vilket vittnar om en ny helhetssyn, när det gällde förståelsen av fenomenen. Det var inte längre rationellt att göra skillnad mellan olika typer av samhällsmedlemmar, när framstegstänkandet ökade konkurrensen på det socialpolitiska området.

Denna princip gick samtidigt hand i hand med idén att fysiskt separera olika typer av funktionsnedsättningar. Differentieringstanken blev därför en avgörande komponent inom omsorgsideologin. Att blanda dövstumma och blinda vid en och samma anstalt ansågs vara en ordning i otakt med tiden. Att experterna hade fått ökad makt att definiera visar också de hänvisningar som förekom i den politiska debatten.¹⁷ En ökad tilltro till vetenskapen blev en viktig drivkraft bakom beslutet att skilja blinda från Manilla.¹⁸ Visionen att skapa och erbjuda likhet började paradoxalt nog stärka idén att olikheten skulle renodlas. Aktörerna upprätthöll så devisen: *För att kunna förena måste man söndra*. Tron på en framtida integration innebar ett ökat synliggörande av individernas olika förutsättningar.

Även när det gällde blinda kom 1870-talet att innebära ett genombrott. Talande för den nya given var inte minst det initiativ som regeringen De Geer ställde sig bakom i slutet av 1870-talet, att låta utreda blindas skolgång.¹⁹ Samma krafter som kämpat för att modernisera det svenska politiska systemet ansåg det alltså vara angeläget att även förvandla innebörden av det sociala medborgarskapet och stärka nationens inre styrka. Även blindundervisningskommittén sällade sig till konformitetstanken med folkskolan som mall. Men där dövstumma tänktes placeras på någon av de sju inrättade anstaltsskolorna, föreslog utredarna här inrättandet av såväl blindskolor, institut som hantverksskolor.²⁰ Detta illustrerar att blindas rörelse mot en framtida integrering ansågs vara mer sammansatt och kräva en mer förfinad institutionell nyordning, där inte minst den praktiska träningen skulle få en större tyngd.

Ett viktigt steg i utvecklingen var 1880-talets krav på ett nytt blindinstitut i Tomtebodas, en reform som dock stötte på patrull i riksdagen, eftersom de ekonomiska kostnaderna förskräckte.²¹ I kammardebatten satte nyetableringen

---

¹⁵ P 1876:1, bil 7 s 76.

¹⁶ FK 1882:25 s 39-45.

¹⁷ P 1878:1, bil 7 s 104 ff.

¹⁸ StU1878:11.

¹⁹ I utredningen ingick främst experterna Petrus Kerstedt, Gustaf Sjöberg och Bengt Liljeblad samt riksdagsmännen Fredrik F. Carlsson och Gustaf af Ugglas.

²⁰ Bet om blindundervisningen.

²¹ P 1884:1:8 s 50-54; StU 1884:14 s 73 f.

den fortsatta reformeringen på sin spets, när ecklesiastikminister Carl Gustaf Hammarskjöld i dramatiska ordalag satte upp vägskalet för den svenska omsorgspolitiken.²² Frågan om ett nytt institut kom inte minst att handla om statistik. Hur många skulle egentligen få plats på institutet? Den för dövstumdebatten så tongivande Abraham Rundbäck kom t.ex. 1884 att reagera på att bara en fjärdedel av landets blinda fick den undervisning de behövde.²³ För att blidka de som varnade för stora ekonomiska åtaganden minskade Hammarskjöld året efter det planerade elevantalet från 125 till 100 elever.²⁴ Förändringen accepterades av utskottet, men i andra kammaren fanns ett fortsatt missnöje både med kostnaderna och att ambitionsnivån hade sänkts. I sin helhet visade sig dock kammaren inte vara beredd att ytterligare förhålla lösningen på frågan. I första kammaren orsakade regeringens förslag ingen debatt, vilket indikerar den vilja som fanns att nå en snabb lösning.²⁵ Ärendet underbygger till en del tidigare påståenden om att andra kammaren kunde vara den mer återhållsamma, när det gällde nya ekonomiska satsningar.

Med etablerandet av det nya blindinstitutet ökade också såväl experternas som politikernas krav på obligatorisk utbildning.²⁶ Detta visar också på snöbollslagen inom utbildningspolitiken, där förändring främjade förändring. Reformkraven kan också sägas ha varit riktade mot såväl föräldrar som kommunerna. Det var, menade t.ex. experter vid abnormskolekonferensen 1884, bara genom ett statligt obligatorium som blinda generellt skulle få möjlighet till utbildning. Vid samma konferens kunde också de danska förhållandena, med en tidigt införd skola i statlig regi, framhållas som en kontrast. Den danske sektionsordföranden var t.o.m. förvånad över att den svenska staten inte garanterade den mellanskillnad som föräldrarna inte kunde betala.²⁷

Huruvida det var danska vindar som fick den protektionistiska regeringen Boström att 1895 kräva blindas obligatorium må vara osagt. Regeringens agerande bör nog snarare ses som en följd av förnyade utredningar och en växande insikt att inrättningarna inte utnyttjades som det från början var tänkt. Med andra ord stärkte reformerna synen på att familjen och/eller lokalsamhället inte alltid var villiga att låta barnen ta plats på anstalterna.²⁸

I mångt och mycket blev tidens förståelse av det sociala medborgarskapet kopplat till idén om en nationell skolning med likvärdiga ämneskunskaper. Skillnaden gentemot folkskolan låg främst i att anstalterna hårdare betonade den praktiska träningen och i det fysiska avskiljandet från hemmet.²⁹ Även om läro-

---

²² AK 1884:40 s 2 f.

²³ AK 1884:40 s 5.

²⁴ P 1885:1:8 s 82 f.

²⁵ StU 1885:14 s 142; AK 1885:48 s 2-16; FK 1885:31 s 40.

²⁶ StU 1894:9 s 61; FK 1894:25 s 28.

²⁷ Abnormskolens tredje nordiske..., s 205 ff., 211 f., 214 f.

²⁸ P 1895:31.

²⁹ I såväl folkskolan som dövstum- och blindskolan kunde ingå Modersmål, Kristendom, Räkning, och geometri, Geografi, Historia, Naturkunnighet, Teckning, Gymnastik, Slöjd, Trädgårdsskötsel, Sång. I dövstum- och blindskolan var ämnet slöjd, till skillnad från folkskolan, obligatoriskt. I blindskolan gick ämnet explicit under

planerna till en del kodifierade en rådande ordning inom anstaltsväsendet var det först nu som dessa fick karaktären av nationell styrning.³⁰ Förändringen uttrycker därmed politikernas ökade tro på det goda och det riktiga i att främja en nationell enhet. I det följande ska ett antal centrala komponenter bakom dessa interventioner lyftas fram. Viktiga var de motiv som hade ekonomiska och korrektionsmässiga förtecken. Dessa kommer dock att behandlas längre fram, varför de principiella resonemangen här kommer att stanna vid *expertens rationalitet, rättvisan, det nationella identitetsskapandet och det offentliga samtalets förutsättning och innebörd*.

Det farliga hemmet

En av de mest avgörande frågorna inom handikapphistorien har, som visats i den inledande teoretiska genomgången, gällt expertens växande makt. Inte minst har de foucaultinspirerade studierna kommit att muta in den problematiken. Inte heller är det svårt att se de ökade utbildningsansatserna som ett uttryck för den typen av maktförskjutning. Som redan framgått var utbyggnaden av blindas och dövstummas skolsystem också ett underkännande av hemmets förmåga och vilja, något som diskuterades också i samband med folkskolans införande.³¹ Även om skeendet inte var unikt för funktionshindrade uppvisade debattörerna här en än starkare oro för att föräldrarna inte förmådde ”uppfylla sina förbindelser mot sina barn”. Utan en ordnad undervisning tvingades, som prästeståndsledamoten Oscar Rabe uttryckte det 1862, de dövstumma barnen växa upp ”mera som djur än som menniskor”.³² Detta understryker också hur erkännandet sattes i relation till *den andres* egen självuppfattning.

Frågan hade dessutom klassmässiga aspekter. Fattiga föräldrar ansågs försumma sina barn genom bristande uppmärksamhet. Förklaringen till detta kunde sökas i förändrade ekonomiska strukturer, där modern tvingades arbeta utanför hemmet. Genom sysselsättningen i framför allt industrin försvagades kvinnans traditionella roll som ansvarig för barnens sunda uppväxt. Med kraven på lönearbete fick vården av barnet stå tillbaka. Följden blev, som de svenska utredarna angående blindundervisningen uttryckte det, att den blinde sattes ensam i en ”vrå”, understimulerad och utan framtid.³³ Enligt etnologen Claes G. Olsson var det otillräckliga hemmet något som lyste igenom även i de resande blindinspektörernas berättelser från 1900-talets början.³⁴ Detta visar också hur nya

---

beteckningen hantverk. I blindskolan stadgades också förutom sång även pianostämning som eget ämne. I dövstumskolan var dock sången utesluten. Dövstumma tänktes tillbringa åtta och blinda elva år vid anstalten. För en översikt av läroämnena, se SFS 1889:27 s 7, 19; Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor (Stockholm, 1889); SFS 1896:35 s 11.

³⁰ Den abnorma skolans andra... s 176; NT 1872 s 113; NT 1872 s 81-116.

³¹ Nordström (1968), s 60 f.

³² MPr 1862:120 s 243 (citatt); MBd 1865:328 s 487; AK 1875:46 s 40 f.

³³ Bet om blindundervisningen, s 17.

³⁴ Dessa inspektioner genomfördes av lärare från blindanstalterna. Verksamheten startade kring sekelskiftet, se

socioekonomiska mönster inverkade på omsorgspolitiken. När Gustav Åstrand, föreståndare för Tomtebodas, så sent som 1904 pläderade för ett tidigt omhändertagande av blinda barn ansågs det som en nödvändig åtgärd i en tid då fabriksarbetet hade kommit att utsätta den traditionella familjen för allt hårdare påfrestningar.³⁵ Exempel som dessa understryker strukturella förändringars betydelse för omsorgspolitiska skiftningar och underbygger till en del Michael Olivers tal om den ökade institutionaliseringen som ett resultat av den tilltagande industrikapitalismen. Strukturella förskjutningar blev i sig en drivkraft bakom expertens stärkta ställning, men också bakom den ökade oron för individens situation.

Interventionen stod i relation till det bekymmer som omgärdade *den andres* förmåga att utvecklas till en fungerande medborgare. I det ljuset kunde den aktiva staten snarare ses som ett nödvändigt instrument för att bekämpa de fördomar som fanns bland allmänheten, när det gällde hur ett funktionshinder skulle bemötas. Inte minst fanns en idé om att de lägre klasserna många gånger betraktade hemmet som en tillräcklig resurs i sammanhanget.³⁶ De expertorienterade idéerna för en mer rationell ordning tog därför sin utgångspunkt i *den andres* horisont. Att ingripa blev enligt detta synsätt en del i ett sundare erkännande av en människas unika behov. Det var bl.a. också för att bereda mark för ett mer optimalt erkännande som experterna ville stärka sina positioner. Så gick stärkandet av den egna legitimiteten hand i hand med en manifesterad kamp mot den folkliga kulturens attityder. Som debattörerna såg det kunde motviljan många gånger föras tillbaka på antingen familjens likgiltighet eller ”snålhet”.³⁷ Hemmens avståndstagande kan lika gärna ha haft sin bakgrund i rädslan att förlora sitt barn till det okända, eller i oron att t.ex. gårdens arbetskraft skulle försvagas.

Det är samtidigt för enkelt att tolka framväxten av nya rationaliteter bara som ett uttryck för en klassdisciplinering. Inte heller de högre samhällsklasserna skonades från angreppen. Genom rika föräldrars överbeskyddande inställning främjades, enligt blindundervisningskommittén, en framtida medborgare som var överksam, passiv och oförmögen att hantera sin livssituation.³⁸ Redan 1865 hade Sven Nilsson i bondeståndet, liksom Oscar Rabe i prästeståndet några år tidigare, talat om att föräldrar ”äfvén om de hafva tillgångar, stå rådlösa” inför uppgiften att säkra sina dövstummas barns utbildning.³⁹ Så sent som 1912 talades vid abnormskolekonferensen om att blinda barns uppfostran ”i mera burgna hem oftast blir ensidig, bortklemad eller helt och hållet försummad”.⁴⁰ Oförmågan att hantera funktionsnedsättning blev därför i någon mening klassmässigt ne-

---

Olsson (2005).

³⁵ NTA 1904 s 212.

³⁶ Femte nordiska mötet..., s 505; Abnormskolens tredje nordiske..., s 209; bet om blindundervisningen, s 32; NTA 1901 s 191; NT 1872 s 93.

³⁷ Den abnorma skolans andra..., s 9, 75.

³⁸ Bet om blindundervisningen, s 17.

³⁹ MBd 1865:328 s 487; MPr 1862:120 s 243.

⁴⁰ Sjätte nordiska mötet..., s 92.

utraliserad. I det ena fallet blev den hotande försummelsen ett resultat av tidens strukturella förskjutning, i det andra en följd av en passiviserande omvårdnads-tanke byggd på basis av ekonomisk trygghet. Det fanns även en skillnad, när det gällde utfallet av en förfelad uppfostran, beroende på vilket funktionshinder det gällde. I dövstummas fall ansågs försummelsen tydligare främja ett framtida moraliskt hot, eftersom den dövstumme inte fått lära sig normerna.⁴¹ Utan exper-ten skulle den blinde bli en passiv och den dövstumme en farlig medborgare, så löd logiken.

Med detta skifte följde också att funktionshinder inte längre betraktades som en privat angelägenhet. Tvärtom hamnade hemmet och funktionshindret inom ramen för tidens nya offentliga rationalitetsprogram. Att lära hemmen om funk-tionshinder och behandlingar blev utmärkande för en utsträckt omsorg, där funktionshinder blev en statlig angelägenhet och gränserna mellan det allmänna och privata mer diffusa. Denna utsträckta rationalitet sattes också i samband med erkännandet av *den andres* rätt till en sund självbild. Det egna hemmets otillräcklighet alstrade en framtida medborgare, som själv led av att vara en ”börda” för andra, skrev Gustaf Lyberg, föreståndare för Växjö blindskola, i en artikel 1904.⁴² Men problematiken kring hemmets värde var sammansatt och det var t.ex. svårt för de experter, som runt sekelskiftet och framåt krävde en förskola för dövstumma, att få gehör för sina idéer. Bland motargumenten fanns tron att samhällets ökade rationalitet med sina barnavårdsnämnder och skol-styrelser i sig motverkade hemmens försummelse.⁴³ Problematiken kring tidig diagnostik visar också hur en begränsad teknologi kunde hålla tillbaka en ökad segregering och visar också en oro för att individerna skulle placeras fel inom systemet.

Faran med hemmiljön gick samtidigt hand i hand med försöken att utifrån en vetenskaplig rationalitet återuppbygga hemlika miljöer.⁴⁴ Ambitionen var inte sällan att i expertens regi skapa en så idealtypisk hemmiljö som möjligt. ”Familjelivet är af Gud, och ingen kan utan skada umbära det samma”, som Jehubba Blomkvist, föreståndare vid dövstumskolan i Örebro, valde att uttrycka det.⁴⁵ Detta kan också förklara kvinnornas starka ställning inom omsorgs-väsendet.⁴⁶ Expertsystemen befann sig med andra ord i en dialog med mer traditionella värdesystem, där det ena systemet skulle översättas till det andra. Dessutom ansågs anstalten vara det medel som på sikt lade grunden för en sundare relation mellan barn och förälder. Det säger också något om tidens medvetenhet kring svårigheten att förena anstalten med behovet att stärka individens behov och integritet, när experter på humanistiska grunder hävdade

---

⁴¹ Sjätte nordiska mötet..., s 185.

⁴² NTA 1904 s 35-41 (Citat s 36).

⁴³ Sjätte nordiska mötet..., s 199 f., 203 f., 207; Det fjerde nordiske..., s 274-282.

⁴⁴ P 1908:1:8 s 268.

⁴⁵ Den abnorma skolans andra..., s 59.

⁴⁶ FK 1889:39 s 25 (Lindahl). De kvinnliga specialpedagogerna var också flitiga besökare av abnormskolekonferenserna, vilket kan utläsas av mötenas deltagarlistor.

att de inte var ”barbarer” som ville slita barnen från sina föräldrar, utan tvärtom möjliggöra en framtida fungerande relation.⁴⁷ Att debattörer dessutom var förmögna att skifta horisont och lyfta fram föräldrarnas egen ”sorg” över att inte kunna erbjuda barnen bättre villkor visar än mer spännvidden i problematiken.⁴⁸

Det ligger naturligtvis nära till hands att se denna utveckling mot bakgrund av en mer övergripande samhällsförändring i den västerländska kulturens historia, där vård och omsorg blev mer institutionaliserat.⁴⁹ Skeendet kan också tolkas mot bakgrund av det sena 1800-talets allmänna hygienism och uppfostrings-tanke, där det med Eva Palmblads ord handlade om att härda barnen och att bekämpa allmänhetens fördomar kring barnuppfostran.⁵⁰ Förändringen kunde, i likhet med vad Jenny Björkman har visat i sin studie av svensk tvångsvård, samtidigt manifesteras genom ett tydligt beaktande av individens och den framtida medborgarens eget behov. Att föra ett barn från hemmet kunde motiveras med humanistiska argument. Det är också tydligt att debatten uppvisar en hårdnande kamp kring vem som egentligen hade rätten att definiera funktionshindrets rätta förutsättningar. Ställd mot expertens rationalism växte den folkliga kulturens attityder fram som ett hot mot den optimala, förnuftsbaseade och framåtblickande integreringen. Expertens och politikerns sökande efter mer makt behövde därför inte motsäga ett bekämpande av individens olycka och dåliga självkänsla.

Rättvisan och utbildning

Att följa lagen

Parallellt med denna övergång till en expertstyrd rationalitet löpte också en mer ideologiskt färgad förändring. Vad som till en del förenade dessa rörelser var viljan till underifrånsperspektiv. Att skifta horisont och i ökad utsträckning ställa *den andres* status mot den rättviseordning, som ansågs utmärka tiden i övrigt, blev linjen i ett vidgat socialt patos för eftersatta individer. Med andra ord kan den liberala rättsordningen spåras i den omtolkning som nu skedde, när det gällde funktionshinder. Att erkänna den funktionshindrades rättsstatus blev ett sätt att skapa samhällets gemensamma grundval. Redan under 1860-talet började dessa idéer göra sig hörda i riksdagen.⁵¹ Att kräva en mer utsträckt utbildning blev, inskränkningen till trots, därför mer och mer synonymt med en omtolkning av såväl funktionshinder, det sociala medborgarskapet som rättvisebegreppets innebörd. En mer universell rättviseuppfattning fick avgörande betydelse för

---

⁴⁷ NT 1870 s 108, 118. Artikelförfattare var Johan Keller, men texten byggde på en tysk artikel. Citatets inledande versal har modifierats. Se även NT 1879 s 67.

⁴⁸ MAK 1875:135 s 21.

⁴⁹ Qvarsell (1991), s 12.

⁵⁰ Palmblad (1990), s 88 f.

⁵¹ MPr 1862:120 s 241 f.

hela den sociala kategoriseringsprocessen.⁵² Att dela in samhället i vi och dem råkade i konflikt med upprätthållandet av en liberal rättsstat. Dessutom är det frestande att se utvecklingen mot bakgrund av den allmänna reformeringen av det svenska samhället. Inte minst begravandet av ståndsriksdagen borde stärkt politikernas förståelse av nationens liberala fundament och pressat till fortsatta reformer.

Med skolmannen Abraham Rundbäcks argumentation på 1870-talet fördjupades denna önskan att placera funktionshinder inom ramen för ett juridiskt tolkningsmönster. Genom att tolka rättvisan utifrån den allmänna lagstiftningen tog dövstumma konturerna av en rättsstatens klient som kunde *kräva* att få ut *sin rätt* i form av utbildning. För Rundbäck var denna form av erkännande ett nödvändigt första steg för att dövstumma skulle kunna att ”till eget och allmänt väl deltaga i det stora samhällsarbetet”. Så kom rättvisa som begrepp att sättas i samband med visionen om den gemensamma, starka och inkluderande nationen. Rättvisa blev genom detta en alltmer central del av nationens kollektiva självbild på den politiska nivån. ”Denna pligt”, menade han, hade staten ”redan erkänt” i och med 1842 års folkskolestadga.⁵³ Den fortsatta behandlingen av Rundbäcks framstöt visar också att dessa idéer låg väl i tiden.⁵⁴ Rättvisan blev därigenom, tillsammans med den förändrade rationaliteten, en viktig drivkraft för förändring. De omsorgspolitiska aktörernas stärkta maktposition manifesterades därför i mångt och mycket i termer av ett frigörelseprojekt kopplat till nationens juridiska grundvalar.

Men det var också denna klyfta mellan intention och praktik som kunde göra politiska aktörer frustrerade. När centeranhängaren Edvard von Schoultz 1875 hade satt sökljuset på omsorgsfrågan var det just den inkonsekventa staten som bekymrade honom. Hur kan det vara ”rättvist”, frågade han kammaren, ”att, under det man erkänner statens åliggande att lemna bildning åt dess medlemmar i allmänhet och folkskolans uppgift att meddela undervisning åt hvarje fullsinnadt barn, som deraf är uti behof, att, under det man erkänner dessa förhållanden, vilja på dessa olycksbarn, som saknade fullsinnade barnens fördelar, lägga ytterligare en börda, genom att försvåra möjligheten för dem att erhålla bildning?”⁵⁵ I det läge nationen inte var konsekvent mot det egna regelverket sjönk också dess trovärdighet och legitimitet tillbaka.

Bara detta att begreppet rättvisa användes så flitigt i debatten är i sig betydelsefullt och betonar hur funktionshinder hade börjat förstås i ett nytt ideologiskt ramverk, där det universella, liberala rättvisabegreppet översattes till nya krav på socialpolitisk handling. Det är också tydligt att inte heller de renodlade experterna var sena att anamma denna ideologiska omtolkning av funktionshinder och det sociala medborgarskapet. Även här minskade de juridiska avstånden mellan *den andre* och den vanliga medborgaren, när

---

⁵² StU 1865:66 s 66.

⁵³ MAK 1876:4.

⁵⁴ AKTU 1876:25.

⁵⁵ AK 1875:46 s 40.

experter mot slutet av 1870-talet krävde universell likabehandling utifrån en hårdare tolkning av 1842 års folkskolestadga.⁵⁶ Detta understryker återigen hur experternas och politikernas rationalitet kunde sammanfalla såväl i sökandet efter vidgad legitimering som i antagandet av ett underifrånperspektiv. På samma sätt som Rundbäck kunde också Petrus Kerfstedt, föreståndare för blindinstitutet, underbygga reformkraven genom att hänvisa till 1840-talets stadga och allas rätt till undervisning.⁵⁷ Tidens tolkning av funktionshinder kom med andra ord att i högre utsträckning präglas av denna idé om vad en universell rättvisa faktiskt krävde. Rättvisans princip fortsatte dessutom att stärkas också efter det att utbildningsväsendet byggts ut. T.ex. kunde dövstummas tillgång till ett fungerande språk fortsättningsvis framställas som en ”rättighet”.⁵⁸

Men omtolkningen av det sociala medborgarskapet var inte befriat från dissonanser. Det går också att finna en viss oro i expertleden vad omtolkningen i sig kunde föra med sig. Carl Guldberg, lärare vid det kungliga danska blindinstitutet i Köpenhamn, menade vid abnormskolekonferensen 1884 att det fanns en risk för att ett statligt tvång snarare skulle förminska allmänhetens engagemang för omsorgen. Resonemanget visar att kraven på universell rättvisa också kunde möta idéer, där andra aspekter av individens frihet fördes in i integreringsproblematiken. För Guldberg var det viktigt att barnen kom till anstalten som ett resultat av familjens egna överväganden om barnens bästa och inte under tvång.⁵⁹ Detta visar återigen, liksom i fallet med förskola för dövstumma, att en expert inte nödvändigtvis behövde strida för en mer formell maktöverföring, vilket borde försvaga den generella giltigheten i Foucaults teorier. Det visar också hur olika former av erkännande kunde vara svåra att förena.

Det ligger också nära till hands att se den generella utvecklingen som ett uttryck för en ökad medvetenhet kring samhället som något utöver dess delar; en helhet som också krävde en mer konsekvent syn på nationens rättvisa, underbyggt av en vidgad form av universellt erkännande av *den andre*. När protektionisten och ecklesiastikministern Gunnar Wennerberg 1888 diskuterade en ökad satsning på blindundervisningen fanns det tydligt en önskan och en idé om en sammansvetsad nation, som genom att stärka alla sina samhällsmedlemmar kunde fortsätta klättringen på upplysningens framstegstrappa. Att erkänna *den andres* rätt blev därför en del i upplysningsprojektets förverkligande. Indelningen i vi och dem var inte längre vägen till det starka samhället:

Det är här [i anslagsbeviljandet], som det är för oss en möjlighet, mine herrar, att ifrån de stridiga åsigtorna om ’mitt och ditt’ lätt nog kunna förena oss om det som är *vårt*. Och dit torde främst böra räknas allt

⁵⁶ NT 1879 s 153.

⁵⁷ Abnormskolens tredje nordiske..., s 205.

⁵⁸ Femte nordiska mötet..., s 215.

⁵⁹ Abnormskolens tredje nordiske..., s 213.

sådant, som rent mänskligt och gemensamt *för* alla som *af* alla med samma intresse kan och bör omfattas. Dit hör det att hafva ett öppet öga för sina medmänniskors nöd, att tillse, huru vanlottade, sjuka och fattiga likar må få ut, äfven de, sin rätt. Dit hör sträfvandet – oafslåligt, som det bör vara – för folkupplysning och för en allt mera stigande odling.⁶⁰

Att reformera blev till sist en fråga om att tillerkänna en rättvisa som man själv ansåg sig kunna kräva. Skeendet är också ett uttryck för den ovan nämnda franske filosofen Paul Ricoeurs idéer om texten som (om)skapas i kontextens ljus. Folkskolestadgan från 1840-talet gjorde i sin anspråksfulla formulering ingen egentlig åtskillnad mellan olika typer av barn. Vad som sker under perioden är att det juridiska regelverket ges nytt liv och börjar läsas och tolkas utifrån en ny kontext. När samhällsekonomin förvandlas i liberal riktning torde detta också ha påverkat tänkandet på andra områden. I detta läge började texten beläggas med nya meningar och innebörder. Skeendet illustrerar hur rättighetsanspråk, erkännande och förändrad omsorgspolitik är något som kan finnas latent i juridiska regelverk. Denna omtolkning fick än mer kraft, när politikerna hänvisade till individernas egna krav på utbildning.⁶¹ I fallet med dövstumma och blinda kan också sägas att det handlade om både en juridisk och en distributiv rättvisa. Juridisk var den i den bemärkelsen att reformivverna hänvisade till rådande lagstiftning på området. Den allmänna liberala omvandlingen av samhället borde ha främjat en insikt att modernitet var mer synonymt med likvärdiga rättigheter. Så blev erkännandet en positiv del av politikens självförståelse, vilket också stärkte en distributiv rättvisa. Det universella erkännandet upplöste därmed barriärer runt funktionshinder. Det blev även viktigare att börja utjämna skillnader *inom* kategorierna.

Att säkra samhörighet

Sammanflätat med talet om den nya rättvisan löpte nämligen visionen om att parera för upplevelsen av det ojämlika samhället. Hos dåtidens debattörer fanns en utbredd tro på att dövstumma och blinda fanns främst bland de fattigare samhällskikten. Därför kan man heller inte bortse från den klassmässiga spänning som dolde sig i reformerna.⁶² Utifrån en liknande teckning motiverade ecklesiastikministern och protektionisten Gustaf Gilljam 1896 behovet av en ökad statlig intervention för blinda med påståendet att de flesta familjer med blinda barn knappt hade ”mer än bröd för dagen”.⁶³ Redan blindundervisningskommittén hade på sin tid talat om att ”de flesta” blinda kunde föras till ”de fattigare samhällsklasserna” och därmed förstärkt idén om rättvisan som en

---

⁶⁰ AK 1888:41 s 63.

⁶¹ MAd 1862:197.

⁶² P 1865:1:bil 7 s 78 ff; P 1889:31 s 64.

⁶³ P 1896:1:8 s 89.

förutsättning för att kunna parera för klasskillnaderna.⁶⁴ Inte minst innebar denna ekonomiska stratifiering en drivkraft för fortgående statistiska kartläggningar och kategoriseringar av *den andre*. När Tomtebodas 1908 genomförde en undersökning, som förde över åttio procent av eleverna till olika fattigdomskategorier, underbyggde detta samtidigt förståelse av fenomenets koppling till klassrepresentation.⁶⁵ Statistiken bidrog därmed till att skapa en ny kunskap kring funktionshinder. Att inte reformera skulle i någon mån vara liktydigt med minskad kontroll över de fattigare klasserna.

Med den obligatoriska undervisningen avdramatiserades klassfrågan samtidigt som den fick en ny gestaltning. Genom att stat, landsting och föräldrar tillsammans skulle dela på kostnaderna för reformen gavs landstingen även fortsättningsvis rätt att ta ut en viss underhållsavgift från målsmannen. I den mån en målsman inte kunde betala skulle fattigvården träda in.⁶⁶ Nyordningen skonade därför inte lokalsamhället från ökat ansvar. Flera nivåer i samhället tänktes bli delaktiga i denna vidgade tolkning av rättighetsbegreppet. Men strävan efter att minska de klassmässiga spänningarna gick längre än så.

En fråga som bekymrade samtidigt beslutsfattare var den olägenhet som uppstod, när anstalts eleverna skulle resa hem över loven. Med stigande oro noterades konsekvenser av ett system som i alltför hög grad skar av dövstumma och blindas kontakt med det övriga samhället. Möjligheterna till en fortlöpande kontakt med en naturlig hemmiljö kom därför att flätas samman med tidens vidgade rättvisebegrepp. Vad några fick måste också andra få. Även om anstaltsplaceringen i minister Wennerbergs regi skulle innebära att eleverna placerades så nära sina hem som möjligt, detta för att underlätta kontakten med hemmet, kunde avstånden i praktiken bli betydande. Detta ökade oron för att resorna till och från anstalten skulle komma att fresta hårt på familjernas ekonomi. Det gällde att undvika en situation, där de fattigare eleverna led av att se kamraterna från de högre samhällsskikten resa hem över loven.⁶⁷ Kraven på kompensation kan därför föras tillbaka på erkännandet av *den andres* rätt till en god självbild. Anstalterna fick inte, som det hette, ”skapa en känsla af klassolikhet”.⁶⁸ Så länge individerna befann sig på anstalten var de en tämligen enhetlig kategori. I det ögonblick inrättningen släppte sitt grepp över eleverna knöt dessa an till sina ursprungliga miljöer, ett faktum som än mer stärkte kompensationstänkandet.

Samtidigt måste även den dialektiska ordningen lyftas fram. För de allra fattigaste kunde anstalten också fungera som en försörjningsinrättning för barnen. Anstalten hamnade därmed i en komplicerad väv av önskingar, där individens olika behov kolliderade. Inte minst för de lägre klasserna kunde det bli problematiskt att ta emot barnen under sommaren, varför integreringsfrågan

---

⁶⁴ Bet om blindundervisningen, s 17.

⁶⁵ P 1908:1:8 s 281.

⁶⁶ P 1889:31 s 58; SFS 1889:27 s 12 (§ 34).

⁶⁷ P 1889:31 s 40 f.

⁶⁸ P 1908:1:8 s 283.

till sin helhet knappast kan förstås utanför den kontext som också rymmer tidens ekonomiska stratifiering. De begränsade resurserna ansågs samtidigt främja en ökad solidaritet *mellan* familjerna, där den rike kunde öppna sitt hem för den fattige anstaltseleven. Men solidariteten till trots spirande oron för att de lägre klasserna skulle komma att bli mer institutionaliserade.⁶⁹ Hade anstalten bara tjänat ett expertvälde hade detta inte varit ett problem. Tvärtom illustrerar skeendet en vilja att placera anstaltsideologin och omsorgspolitiken i ett fält, där också individens behov säkrades.

Önskan att skapa samhörighet noterades också i andra sammanhang. T.ex. blev den omhuldade principen att Manillaeleverna skulle äta vid samma bord, oavsett social status, ett sätt för Johan Prawitz', föreståndare vid nämnda institut, att 1913 positionera sig mot den klassdifferentiering som skulle varit rådande under 1800-talets första hälft.⁷⁰ Återigen såg sig samtiden representera en vidare form av rättvisa. På samma linje låg en ökad ovilja mot de offentliga uppvisningarna som varit en viktig del under anstaltens pionjärskede.⁷¹ Även om uppvisningen var ett tveeggat svärd, som också kunde bli ett vapen mot allmänhetens fördomar om den obildbara individen, kunde experter och politiker också varna för att den offentliga examinationen dels innebar ett hot mot individens hälsa, dels användes i ett ohederligt spel, där anstalter skulle legitimera sin verksamhet.⁷² Den moderna medborgaren skulle inte på samma sätt som tidigare utsättas för den offentliga beskådningen, och den ökade integriteten blev därför ett sätt att uppnå en mer intim förvandlingsprocess, som tydligare ansågs beröra individen själv. På samma sätt som rätten till utbildning blev rätten till integritet en del i ett erkännande av samtliga medborgares rätt till respekt, något som främjades av en aktivare stat. Detta kompletterar Foucaults tal om hur expertens kartläggningsbehov krävde en alltmer utbyggd kontrollapparat, där den examinerade reducerades till objekt. Anstalten skulle inte bara användas i sökandet efter kunskap, snarare blev den arenan för olika visioner. Pedagogikens behov balanserades mot individens. Samtidigt lade rättvisan grunden för en ökad social stabilitet, eftersom den minskade de klassmässiga spänningarna inom kategorierna. En stark, enhetlig nation krävde dessutom medborgare som inte plågades av bitterhet eller mindrevärdeskänslor.

Nationellt identitetsskapande

De olyckliga

Det finns också anledning att förstå utbildningsreformerna mot bakgrund av ett slags nationellt identitetsskapande, där aktörerna ansträngde sig för att manifesteras en humanistisk och kristen tillhörighet. Inte minst fanns viljan att

---

⁶⁹ P 1908:1:8 s 280-287.

⁷⁰ Prawitz (1913) s 375 f, 381, 465 f.

⁷¹ SFS 1846:18 (§24).

⁷² Femte nordiska mötet..., s 505; bet om döfstummeundervisningen, s 50, 67 f; NT 1884 s 7, 12.

föra debatten genom ett slags tragedifilter. Mest frapperande blev altruismen kanske i de interventionskrav debatten uppvisade vid periodens början, vilket är naturligt eftersom svaga institutioner var mer beroende av statens välvilja. I syfte att trygga anstaltens verksamhet fungerade ett raster av en väl inarbetad retorik som satte barmhärtigheten på piedestal. Dövstumhet och blindhet blev därigenom synonymt med lidande, vilket stärkte samhällets plikt att mildra individernas negativa upplevelser av sitt funktionshinder. Sven Nilsson i bondeståndet menade 1865 att samhället ”näppeligen [hade] någon heligare pligt att uppfylla, än att sörja för desse olycklige och efter yttersta förmåga mildra deras bittra öde”.⁷³ Att som Rundbäck förena kraven på intervention med talet om ”ömna behjertande”, ”den kristliga barmhertigheten” eller ”barmhertighetens maning” satte än mer press på nationens självbild.⁷⁴ Samtidigt framhölls gärna hur samhällets olika delar med gemensamma krafter kämpade mot individens lidande, vilket underströk bilden av omsorgspolitikens samlande kraft.⁷⁵

Viljan till artikulerad humanism bidrog därför till att i någon mån neutralisera politiken kring funktionshinder. Vem ville väl bli anklagad för att göra avsteg från de goda idealen präglade av såväl upplysningsfilosofin som de kristna påbuden? Även eventuella avslag i något anslagsärende följdes oftast av en bekräftelse på det principiellt riktiga i ansträngningarna. Att stärka omsorgen ansågs ligga i linje med landets humanitära tradition i övrigt och att skapa något nytt var att locka fram det mänskliga i den funktionshindrade. Så kunde funktionshindrade därför också klassificeras som ”fäderneslandets barn”, ”våra lidande syskon” eller ”vanlottade likar”.⁷⁶ Denna retorik omgärdades av närmast romantiserade stildrag av idealism och religiösa undertoner. Tydligast kom altruismen till uttryck när tillgången till resurser direkt kontrasterade viljan att hjälpa offret, som vid tider då privata inrättningar tvingades till smärtsamma urval i samband med intagning.⁷⁷

Kombinationen av det människovänliga företaget och markeringen av en högre macts bistånd blev viktiga delar i skapandet av det oskyldiga offret som påkallade statens uppmärksamhet. Men hjälpanDET av en dövstum eller blind blev framför allt viktiga delar i nationens kollektiva identifikation, det frammanade ett *vi*. Den här retoriken kunde vara så påtaglig att t.o.m. samtida aktörer reagerade på den. ”Detta låter så”, hävdade Carl Larsson i bondeståndet 1862, ”som man föreställde sig, att flertalet inom ståndet vore stockar och stenar, hvars känslor man nödgades uppröra, för att vinna deltagande åt ett så beskaffadt barmhertighetsverk, som ifrågasvarande institut [Manilla].”⁷⁸ Reaktionen visar retoriken som en spegel av tidens värderingar. De val som politikerna gjorde i sammanhanget, och vilka retoriska figurer som bedömdes fungera, blir nyckeln

⁷³ MBd 1865:328 s 487.

⁷⁴ MAK 1876:4.

⁷⁵ MAK 1875:135.

⁷⁶ MPr 1862:120 s 243; MAd 1865:75 s 153; Bd 1865:5 s 139.

⁷⁷ MAd 1865:23 s 50; En likalydande motion lämnades in av G. C. Witt i borgarståndet, se MBg 1865:40.

⁷⁸ Bd 1862:7 s 246.

till hur man också läste av sin tid. Bakom resonemangen låg uppfattningen att funktionshinder korrelerade med den djupt olyckliga människan, ett epitet som förekom i en mängd olika konstellationer under perioden. Att intervensera blev därför att förvandla ”olyckliga varelser”.⁷⁹ Att en utbildad blind eller dövstum kunde vara lycklig framstod som en anomali. Men en blind kunde genom sitt funktionshinder också ges funktionen av att väcka sin betraktare. Skolmannen och andrakammarledamoten Per Siljeström talade 1885 om blinda som ”barmhertighetens monitörer; de lära oss se med barmhertighetens ögon; och denna lärdom – den högsta af alla – kan icke nog högt skattas”.⁸⁰ Möjligen kan man här se ett uttryck för att vissa av de tolkningar som den ovan nämnda Stiker sett omgärda funktionshindrade under medeltiden levde kvar även här. Genom att ge allmosor stärkte givaren sin självbild. Vid den här tiden fick tolkningen dock en annan funktion, eftersom den blev en viktig del av den nationella självförståelsen i stort, vilken skapades i relation till andra länder.

Med blicken mot grannen

Samtidigt med den ökade interventionsviljan var nationen nämligen indragen i en process, där samhörigheten med andra *kulturstater* kom att bli bärande principer bakom socialpolitikens förändring. Reformkraven ställdes mot andra länders försprång.⁸¹ I det perspektivet var det också viktigt att framhäva egna omsorgssträvanden som mer upplysta än tidigare perioder i människans historia. Särskilt positionerade sig debattörerna mot Aristoteles och Augustinus, som båda ansågs ha varit fördömande mot dövstummas status och utbildningspotential.⁸² En avgörande del i den nationella identitet som perioden formulerade blev därför en strävan efter att tillhöra. Att uppvisa en vilja till humanism blev en viktig strömning i tiden. Sverige måste visa sig vara en nation med samma värdegrund som övriga civiliserade länder.

Redan på 1860-talet uttrycktes frustration i den politiska debatten för att nationen inte låg i fas med andra länder. ”För vården om dessa många olycklige”, slog Rabe fast i prästeståndet, ”har Sverige i sanning gjort mindre än hvad det bort göra, och mindre än hvad de fleste andra länder i Europa gjort för sådana [dövstumma].”⁸³ Poängen med dessa framstötter var dock inte att länderna i fråga var olika gentemot Sverige. Tvärtom ansåg man sig tillhöra den gemenskap man refererade till och samtidigt avundades. Tidigare utbildnings-satsningar hade, som Gillis Bildt hävdade i Riddarhuset 1862, redan gett Sverige en position ”bland andra civiliserade nationer”.⁸⁴ Därmed ligger det nära till

---

⁷⁹ MPr 1862:120; AK 1875:46 s 37.

⁸⁰ AK 1885:48 s 14. Siljeström har för den här tiden klassificerats som ”vänster”.

⁸¹ Bet om döfstummeundervisningen, s 5-16.

⁸² TDS 1880 s 7 f.

⁸³ MPr 1862:120 s 242.

⁸⁴ MAD 1862:197 (citats s 487).

hands att se Bildts och andras begäran om mer resurser till omsorgen som ett försök att inte bara bevaka en redan uppnådd position bland de s.k. kulturländerna, utan att i någon mån också flytta fram och befästa denna tillhörighet. Bildt valde med andra ord en något annan vinkling än Rabe, även om slutmålet var detsamma.

Därför kunde det också uppstå en viss dissonans i den egna identifikationen. Å ena sidan ansågs Sverige vara en del av en högre stående kultur, å andra sidan fanns en insikt om att det fanns materiella begränsningar i strävandet efter denna tillhörighet.⁸⁵ Ord som dessa vittnade om insikten att nationens manifesterade humanism till sist var villkorad av landets ekonomiska resurser. Samtidigt var det naturligtvis en strategi för reformivrare, som lektorn och senare centeranhängaren Gullbrand Elowson, att framhålla att Sverige inte upprätthöll ett tillräckligt högt tempo i förändringsarbetet.⁸⁶ Blindundervisningskommittén menade i en skarp vändning att ”knappast något land, med anspråk på att räknas bland de civiliserade, torde finnas, som ej har att uppvisa särskilda för blindundervisningen afsedda anstalter”, vilket ökade kraven på handling.⁸⁷ Utlandets försprång ansågs också ha inneburit en starkare medborgarkår för dessa länder, vilket illustrerar en viktig aspekt av den internationella jämförelsens funktion.⁸⁸ Målet var en starkare nation *och* en starkare individ.

Samtidigt går det inte att förstå den nationella identitetens betydelse och innebörd om inte också skammen beaktas; och när kunde väl denna bli som mest tydlig om inte då det skedde ett faktiskt möte mellan svenska och utländska aktörer? Debatten låter inte minst ana den spänning som fanns i bedömningen utifrån. Skolmannen Carl Fredrik Winkrans, som tillhörde andra kammarens center, talade 1885 om att det svenska utbildningsväsendet i stort kunde tävla med andra länder när det gällde kvalitén, och att många utländska observatörer gärna besökte Sverige av den anledningen. Men när det gällde abnormskolan blev Winkrans bekymrad. På ett område där landet borde ”stå högst” hade det hamnat på efterkälken.⁸⁹ Mot denna oro kan också politikernas krav på ökade studieresor för anstaltsexperterna förstås.⁹⁰ Genom resorna kunde lärarna snappa upp nyheter som i sin tur omvandlade nationens status till det bättre. När bondeståndsledamoten Paul Mengel redan i början av 1860-talet hade krävt ökade anslag till lärarkåren vid Manilla var det dock skammen som gavs företräde. Händelsen beskrev en förevisning av Manillas föreståndare Ossian Borg, och dennes arbete med en dövblind elev, och kom att utmynna i en konkret upplevelse av den nationella hederns betydelse. ”Med känsla af stor förödmjukelse” hade han inför en utländsk ”naturforskare” tvingats erkänna landets otillräcklighet. Att flera ledamöter i bondeståndet slöt upp bakom

---

⁸⁵ MBd 1862:221 s 329 (Sven Rosenberg).

⁸⁶ MAK 1888:66 s 9.

⁸⁷ Bet om blindundervisningen, s 5.

⁸⁸ FK 1882:25 s 42 (Carlson).

⁸⁹ AK 1885:48 s 7.

⁹⁰ StU 1900:9 s 364 f.

Mengels åtgärdsprogram indikerar att berättelsen fann en god jordmån i den politiska debatten och möjligen framkallade en känsla av nationell förnedring.⁹¹

Även om återgivandet av den utländska företrädarens reaktion kan ha varit tendentiöst färgad visar detta hur svenska riksdagsmän var fångade i ett slags internationellt identitetsspel, där heder och skam vävdes runt humanitetens kärna. Kring sekelskiftet går det också att finna exempel på en slags darwinistisk syn på nationerna, som indragna i en allt hårdare kamp för överlevnad. Här blev alla medborgares kunskaper en bricka i försvaret. ”For at bestaa ruster Staterne sig paa deres Maade med Kanoner og Sværd, og Individerne paa deres ved erhverve sig Kundskaper, Dygtighed og Vilje”, som Anders Hansen, lärare vid dövstumskolan i Nyborg, uttryckte det vid 1903 års abnormkonferens.⁹² Denna kamp kunde också manifesteras vid nationsöverskridande möten. När Ossian Borg hälsade sina nordiska kolleger välkomna till Stockholmskonferensen 1876 inledde han med att sätta in mötet i ljuset av en fortgående upplysning, där delegaterna hade samlats ”till en ärorik täflingskamp för det sanna, det goda och det ädla”.⁹³ I kampen för den ökade nationella hedern var expertisen naturligtvis också starkt beroende av individerna i systemet. När föreståndaren Prawitz 1913 författade sin Manillahistorik var det därför ett centralt inslag att nämna alla de former av internationella utmärkelser som Manillaelever hade mottagit. Att lyfta fram funktionshinder vid världsutställningar i Paris, London och Wien blev viktiga delar bakom nationens exponerade humanism och självbekräftelse.⁹⁴ Avvikelsen användes som en förtrupp, ett avantgarde för en på humanitär grund vilande nationell identitet. Om en nation drog i en viss riktning ökade trycket på andra att följa efter. Därför var det så viktigt att också låta sig berömmas av utländska observatörer.⁹⁵

Nationens heder balanserade dock mot ekonomiska realiteter. När lantmannapartisten Nils Petersson i andra kammaren protesterade mot det planerade blindinstitutets lokaler var det under förevändningen att den typen av satsningar ”kan anstå en nation, som har råd att pråla, men icke Sverige”.⁹⁶ Med andra ord befann sig socialpolitiken kring funktionshinder i detta ständigt rörliga kraftfält, där mekanismer som det nationella identitetsskapandet mötte tillgängliga ekonomiska resurser. Det förra blev ändå en drivkraft som satte det senare under tryck.

---

⁹¹ Bd 1862:7 s 241 f. Egen kursivering.

⁹² Femte nordiska mötet..., s 234.

⁹³ Den abnormala skolans andra...1876, s 20.

⁹⁴ Prawitz (1913) s 231.

⁹⁵ TDS 1885 s 106.

⁹⁶ AK 1884:40 s 10.

Funktionshinder i offentligheten

Men det är inte nog att förstå reformkraven endast mot bakgrund av expertens rationaliseringsprocesser, ett förändrat rättvisebegrepp eller ett nationellt identitetsskapande. Viljan att sjösätta utbildningsreformerna hängde också samman med ett vidgat offentlighetsbegrepp. Här finns det också anledning att föra in den tyske filosofen Jürgen Habermas begrepp *den borgerliga offentligheten*. I resonemangen bakom denna terminologi åsyftas framväxten av nya arenor och former för dess kommunikation. I spåren av en ny ekonomisk ordning främjades under framför allt 1700- och 1800-talen ett nytt, friare och mer rationellt sätt att kommunicera. Nyheter och kritiska resonemang växte fram vid sidan av myndigheternas språk. Därmed föddes också en kamp kring en mer öppen och offentlig opinionsbildning. Principen var allas rätt att delta och hävda sina intressen.⁹⁷ Det första kriteriet för denna offentlighet var dock tillgången till ett skriftspråk, att kunna läsa och skriva.⁹⁸ Utan att gå närmare in på Habermas idéer, eller tolkningen av dem, anger de ändå någon slags karaktäristik av periodens arena för kommunikation och offentlighet.

Problematiken rymmer minst två komponenter. För det första att medborgarna i samhället har tillgång till gemensamma referensramar, vilket underlättar interaktionen; för det andra att medborgarna också har förutsättningar att nå ut med sina budskap. Bara på papperet råder det harmoni kring dessa förhållanden. Vissa samhällsgrupper har, beroende på maktresurser, alltid en större tillgång till det offentliga samtalet än andra, och de som upplevs som hot bekämpas inte sällan genom repression och kontroll.

När obligatorisk utbildning mot slutet av 1800-talet infördes för dövstumma och blinda var detta också en strävan efter att förse nya samhällsmedlemmar med den uppsättning verktyg det nationella medborgarskapet krävde. Som visats ovan var reformernas målsättning att uttryckligen föra dövstumma och blinda närmare övriga medborgare i intellektuellt hänseende. Den eftersträlvade referensramen var framtidsinriktad och såg lika mycket till den vuxna samhällsmedborgaren som till skolbarnet. Ur den teoretiska utbildningsram som politiker och experter sanktionerade skymtar därför konturerna av tidens medborgarideal. När förutsättningarna för offentligheten förändras påverkar detta också relationen mellan individen och staten.

Hot och religion

Att föra ut blinda och dövstumma i den sociala interaktionen krävde också att det hot som de representerade blev reducerat. Som en viktig drivkraft bakom interventionen i allmänhet och utbildning i synnerhet måste därför lyftas fram

---

⁹⁷ Habermas (1994).

⁹⁸ Månsson (1998) s 311 ff.

den rädsla som fanns för vilka hot en utebliven intervention förde med sig. När skolmannen Hjelm skrev sin motion 1875 var ett av hans huvudärenden att beskriva just faran med att den dövstumme isolerades från det övriga samhället.⁹⁹ Tankegångarna gick igen även hos Rundbäck, som i sin skissering ställde utbildningen och religionen som den nödvändiga övergången mellan den dövstummes normlöshet och det goda samhället. ”De kunna”, skrev Rundbäck, ”lemnade i sitt naturliga tillstånd, blifva farliga för samhället”. För honom blev målet dels att skapa ”tänkande och moraliskt tillräkneliga menniskor”, dels att bevara den ”borgerliga samhällsordningen samt göra [de dövstamma] skickliga att till eget och allmänt väl deltaga i det stora samhällsarbetet”.¹⁰⁰ Religionsläran främjade en social stabilitet och försvagade kritiken av tingens ordning. Med utbildning kunde det driftstyrda och okontrollerade trängas ut till förmån för det civiliserade och reflexiva tänkandet. Till reformerna knöts därför idéer om den goda sociala kontrollen. ”Onekligen är det ock till sin egen fördel staten söker förekomma”, menade ecklesiastikminister Fredrik Carlsson året efter, ”att dessa samhällets vanlottade medlemmar [de dövstamma] må till egen och andras skada uppväxa i en okunnighet och råhet, som för dem och andra kan innebära en verklig fara.”¹⁰¹ Utsagan illustrerar behovet av att bevara den sociala kontrollen också i den nya författning som De Geer drivit igenom, samtidigt som den också visar hur socialkonservativa element fick utrymme i kretsar som förknippades mer med en liberaliserad ordning.

Men det kunde också vara den nya tiden som bidrog till ökade hotbilder i sammanhanget. Till skillnad från blinda kunde dövstamma explicit sättas i samband med utmaningarna från nya radikala idéer. Möjligen ansågs, till skillnad från brist på syn, brist på hörsel innebära en högre risk för att individen skulle anamma en radikal politisk verksamhet. Offentligheten var hela tiden en arena, där skilda intressen interagerade. För de som fruktade social förändring kom utbildning att framstå som ett tacksamt repressivt vapen. I en propå till den sittande regeringen menade det svenska kyrkomötet 1903 att det fanns en uppenbar risk för att dövstamma skulle komma att anamma radikala politiska idéer och öppet förkasta statskyrkans lära. Dövstamma ansågs vara ett lätt byte för det ”onda” i samhället och gruppens religiösa ”likgiltighet” hade inte sällan ”vuxit till förnekelse” och ”socialistiska åskådningar”, dundrade kyrkomötets ledamöter.¹⁰² Att samhällsfaran ett par år in på 1900-talet kunde ges den typen av radikala förtecken torde vara lättare att förklara, eftersom arbetarrörelsen var organiserad och aktiv. Med hotbilden av den dövstumme växte konturerna av ännu en möjlig aktör på den politiska spelplanen, och religionen fick genom detta funktionen av en politisk brandvägg. Carl von Friesen, utbildningsminister i Boströms konservativa regering, använde dessutom kyrkans utsaga som ett led

---

⁹⁹ MAK 1875:135.

¹⁰⁰ MAK 1876:4.

¹⁰¹ P 1877:1, bil. 7 s 129.

¹⁰² P 1905:1:8 s 123.

i argumentationen för tillsättandet av speciella dövstumpräster.¹⁰³ Samtidigt var kyrkans beskrivning naturligtvis tendentiös i den meningen att en starkt hotbild blev dennes nyckel till ökade resurser.

Med undervisningen skulle också den rätta etiken och moralen spridas till medborgarna. Att utbilda kunde t.o.m. beskrivas som en process, där dövstumma förvandlades ”från djuriska varelser till människor”.¹⁰⁴ Samma typ av djurmetafor har även Birgit Kirkebæk noterat i den danska sinnesslödebatten.¹⁰⁵ Skillnaden här var dock en mer utpräglad tro på att detta var ett tillstånd som kunde överbryggas. Här måste man också knyta problematiken till klassfrågan. Att utbilda blev i första hand ett generellt projekt för att höja de lägre klassernas moraliska styrka. Men utbildningen blev också ett sätt att förvandla individen och förbereda denne för den offentliga interaktionen, att ”lindra deras [de abnormas] både andliga och lekamliga nöd samt söka lyfta dem till den plats i samfundskedjan de såsom värdiga medborgare och medborgarinnor i ett kristligt samhälle böra intaga”, som Ossian Borg 1876 sammanfattade motiven bakom ökade interventioner.¹⁰⁶ Både lidandet, hotet och erkännandet balanserades så mot den potential undervisningen representerade.

Instrumentet för att skapa de rätta förutsättningarna för offentligheten gick inte minst över denna religion, som med sin ideologiska överföring befäste samhällets värdegrund. Under perioden kom den kristna läran att spela en avgörande roll för dövstummas och blindas utbildning. Målet var konfirmation och nattvard, vars ritualer definierade gränsen mellan inkludering och exkludering. Genom det ceremoniella fick medborgaren en åtminstone nominell plats inom en vidare samhälllig gemenskap. Ritualen bekräftade en grundläggande medborgarstatus och blev, liksom för övriga samhällsmedlemmar, till ett slags medborgarpass.¹⁰⁷ Under perioden kunde man från anstaltshåll försäkra att de elever som genomgått utbildningen faktiskt blivit dessa ”sanna kristna”.¹⁰⁸ Till religionen knöts två visioner. Dels skulle den skydda samhällets institutioner, dels erbjuda individen ett terapeutiskt hjälpmedel. I experternas utsagor var religionen också bland de ämnen som eleverna uppskattade mest, och att som straff bli utestängd från den gemenskapen skulle ha upplevts som både ”skamlig[t] och vanhedrande”.¹⁰⁹ Detta visar hur samtiden använde kulturen som ett slags spel, där införlivning och utanförskap balanserades mot individens socialisering och disciplinering. Dessutom framträder här ett samhällskontrakt.

---

¹⁰³ P 1905:1:8 s 131 ff.

¹⁰⁴ Bet om döfstummeundervisningen, s 5; MAd 1865:75 s 153; MPr 1862:120 s 243.

¹⁰⁵ Kirkebæk (1993), s 289 f.

¹⁰⁶ Den abnorma skolans andra..., s 20 f.

¹⁰⁷ SFS 1846:18 s 2, 10. Ordningen fanns långt fram i tiden även när det gällde folkskolan, se SFS 1921:604 (§ 48).

¹⁰⁸ NT 1872 s 80.

¹⁰⁹ MAd 1865:33 s 76 f (Per Bråkenhielm); Femte nordiska mötet..., s 116 ff; Den abnorma skolans andra..., s 44. bet om döfstummeundervisningen, s 27, 48; SFS 1889:27 s 18 f.

Då samhället genom dopet en gång hade tilldelat dövstumma och blinda en nominellt kristen identitet låg det också på dess axlar att fullfölja åtagandet.¹¹⁰

Här gick också en skiljelinje mellan dövstumma och blinda, där de senare i högre utsträckning placerades inom ramen för den reguljära kyrkogången och tilldelades värdesatta och aktiva roller inom den vanliga församlingen. Blindundervisningskommittén tänkte sig t.ex. att blinda utan problem skulle genomgå nattvarden ”gemensamt med den öfriga ungdomen” och ”känna sig införlivade med församlingen”.¹¹¹ Notabelt är den vikt som tilldömdes blindas egen upplevelse av tillhörighet och uppskattning. Lyckan ökade ju närmare individen kom tidens värdesatta system. Inte heller ansågs den blinde ha några problem att ta till sig den kristna mystiken.¹¹² Här var steget till dövstumma långt. I motsats till blinda omgavs de av en mängd religiösa sårlosningar. Ett problem som samtidigt hade att hantera var inte minst hur gudsbegreppet skulle kunna översättas till en tyst värld. Även tillsättandet av särskilda dövstumpräster blev ett uttryck för samtidens bekymmer. Religionen fick aldrig bli till en ”tom vana” eller falla vid sidan om dövstummas tolkning av världen.¹¹³ Intressant är det sätt på vilket debattörerna gärna utgick från individens egen negativa erfarenhet av att inte få ingå i de religiösa sammanhangen – ”’hvarför får jag icke följa med dit fram’ ”, som Lars Gustaf Lindström, lärare vid Manilla, valde att sammanfatta dövstummas upplevelse vid nattvarden.¹¹⁴

I detta till synes repressiva fält skymtar ändå den dialektik som Richard Jenkins fört fram i sin identitetsteori. Inte minst dövstumföreningens eget arbete berörde rätten till religionsutövning. Som ett svar på samhällets oförmåga att innesluta dövstumma i den religiösa ritén byggde föreningen nämligen upp egna system för att möta de religiösa behoven.¹¹⁵ Ropen på sårlosningar kom också från de egna leden. Även i argumentationen för tillsättandet av dövstumpräster hänvisades till dövstumföreningen som 1898 kallat till ett massmöte, där medlemmarna pressat staten på vidgat ansvar. Föreningen krävde inte bara att få manifestet förankrat vid 1898 års abnormskolekonferens, utan ropen nådde 1905 ända fram till regeringen.¹¹⁶ Samtidigt kan man inte utesluta att dövstumma använde religionen som en strategi för att vinna andra fördelar. Det är känt att dövstumprästerna också kom att fungera som en allmänt förmedlande länk mellan dövstumma och den hörande kulturen.¹¹⁷

Å ena sidan fanns naturligtvis all anledning att förstärka individernas önskemål i de fall då dessa strävade efter att konsolidera samhällets värdegrund. Å andra sidan antyder den typen av berättelser ändå den vikt som dövstumma själva

---

¹¹⁰ MPr 1862:120 s 243.

¹¹¹ Bet om blindundervisningen, s 24.

¹¹² Femte nordiska mötet..., s 118 f.

¹¹³ Den abnorma skolans andra..., s 43 ff., 53 ff.

¹¹⁴ Den abnorma skolans andra..., s 153.

¹¹⁵ TDS 1881 s 21 f; TDS 1885 s 112.

¹¹⁶ Det fjerde nordiske..., s 391. Enligt uppgift skall runt 450 dövstumma ha slutit vid Stockholmsmötet, se P 1905:1:8 s 121.

¹¹⁷ Pärsson (1997), s 326. Bl.a. kunde prästerna fungera som arbetsförmedlare.

kunde lägga i religionsutövningen. Denna blev en avgörande del av tidens offentlighet och ett medel för en existentiell självförståelse. Kanske hade debattörerna med nutida psykologers terminologi beskrivit religionen som individens coping-strategi, ett medel med vars hjälp man kunde hantera sin livssituation och placera sig själv i ett sammanhang.¹¹⁸ Värdegrund, moralkod och individens behov blir därigenom också något dialektiskt och sammanflätat.

Historia, land och modernitet

Att förbereda för offentligheten handlade också om att med den standardiserade utbildningens hjälp inplantera en nationell medvetenhet och stolthet hos den blivande medborgaren. Med berättelser om ”de märkvärdigaste personer och tilldragelser” i landets historia och med exempel från ”*fosterlandets utmärkta män*” skulle även eleverna inom den s.k. abnormskolan upprätthålla bilden av en levande, stark och strävsam nation.¹¹⁹ I den nationella identitet som frammanades växte därmed konturerna av den blivande medborgaren medveten om sitt lands historiska triumfer och dess naturrikedom. Därför skulle den dövstumme och blinde, i likhet med övriga medborgare, lära sig om den nationella geografin, dess städer, natur och folk. Det eftersträvade tillståndet för en nation var ett, där folket närmade sig landet och naturen med känsla av heder och vördnad.¹²⁰ När Fredrik Nordin, föreståndare vid dövstumskolan i Vänersborg, diskuterade dövstummas skolning ansåg han det därför vara en betydelsefull del av den dövstumme medborgarens förståelse av världen att vederbörande, liksom andra i samhället, blev påmind om ”våra skyldigheter emot fäderneslandet”.¹²¹ Främjandet av nationalkänslan flätades därmed samman med visionerna om dövstummas och blindas framtida integrering. Enligt Gunnar Broberg fick folkskolan under nationalismens era funktionen av att lära eleverna ”vad Sverige varit och är”.¹²² Det är tydligt att denna vision i stigande grad även fannade dövstamma och blindas.

Men den nationella historien och geografin var inte nog. Uppslutningen bakom ämnet naturkunnighet vittnar om att det också var tal om att skapa en medborgare i takt med tiden, en som var en del i det nya, mer vetenskapsorienterade och rationella samhället. Experter satte därför ämnet i samband med visionen om en mer förnuftsstyrd och kausalt tänkande medborgare.¹²³ Så menade Lorentz Malmlundh, lärare vid dövstumskolan i Lund, att målet var att ”lära [dövstamma] spåra lagbundenheten i naturen”, att tidigt grundlägga en känsla för ”orsakerna till olika naturverkningar”. En mer levande erfarenhetsbaserad kunskap ansågs också lägga grunden till en medborgare som vårdade naturen

¹¹⁸ För en diskussion kring begreppet coping, se Fredriksson (2001), s 15 ff.

¹¹⁹ SFS 1889:27 s 19; Det fjerde nordiske..., s 249.

¹²⁰ Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor, 1889; SFS 1889:27 s 19.

¹²¹ Femte nordiska mötet..., s 467.

¹²² Broberg (1993), s 189.

¹²³ Det fjerde nordiske..., s 222-230.

och dess resurser. Önskan att förmedla hälsolära och informera om tekniska innovationer torde kunna föras till samma konto.¹²⁴ Liknande strävan fanns även när det gällde blinda. Här skulle fysiken, som Frederik Wiberg, lärare vid det kungliga blindinstitutet i Köpenhamn hävdade 1898, bli medlet för att ge den blinde ökade kunskaper om kausalitet, natur och den moderna teknologins uttryck. Därigenom trodde han sig också bekämpa den blindes drömmier och ”Surrogat-foreställingerna”. Dessutom skulle modernitetens alla uttryck i form av nya kommunikationssätt bli en del av blindas och dövstummas världsbild.¹²⁵ Med fysikens, teknikens och erfarenhetens hjälp skulle medborgaren bli starkare och mer tidsmedveten. Det påminner oss om hur den viktiga nationalkänslan gick hand i hand med den rationalitet som ansågs utmärka det moderna och vetenskapliga samhället.

Den läsande medborgaren

Till skapandet av en medborgare förankrad såväl i det vetenskapliga som i det traditionsbundna och nationella knöts också visionerna om den läsande medborgaren. I detta låg ett skifte, där funktionshinder alltmer började förstås som ett fenomen kopplat till individens upplevelse och tolkning av en icke situationsbunden omvärld. Med litteraturen följde möjligheten att förflytta sig i tid och rum. Att genom litteraturen vidga en individs horisont kom liksom så mycket annat inom omsorgspolitiken att verka både som ett kontrollinstrument och som ett medel för individens status och stärkta självbild. Sett utifrån ett ovanifrånperspektiv var det egentligen först nu som dövstamma och blinda fannades av de intentioner som hämtade näring ur 1600-talets centralistiska reformationsbygge. På samma sätt som då blev det under 1800-talets senare del allt viktigare att också en dövstum skulle kunna ”läsa och förstå en för folket skriven bok”.¹²⁶ Att förvandla dövstamma och blinda till läsande individer blev naturligtvis ett viktigt inslag för dem som ansåg att abnormskolans uppgift var att säkra moralen hos medborgarna. Dessutom är det frestande att tolka visionen om funktionshinder och läsande som ett program riktat speciellt mot samhällets lägre skikt. När också kyrkan fanns med som spridare av lämplig litteratur understryker det läsvisionen som ett slags normväkteri.¹²⁷

Men kyrkan till trots blir litteraturen ändå svår att reducera till ett verktyg i makthegemonins händer, eftersom läsandet också förstods som en högst frivillig syssla. När frågan diskuterades var det mycket individens egen aktivitet som ställdes i centrum. Förvandlingen till en läsande människa blev ett viktigt led i en fortgående dynamisk process, där individen erkändes rätten att i någon mån själv ta till sig den text som bäst tjänade individens eget syfte. Att bli en del av

¹²⁴ Femte nordiska mötet..., s 492 ff.

¹²⁵ Det fjerde nordiske..., s 222 ff; AK 1885:48 s 3, 6; AK 1884:40 s 19 f; Sjätte nordiska mötet..., s 106; Femte nordiska mötet..., s 504.

¹²⁶ Femte nordiska mötet..., s 214 ff. (citats s 215).

¹²⁷ P 1914B:1:8 s 304. Se även P 1913:83 s 3.

samtidens läskultur var också att värderas högre på medborgarskalan, vilket innebar vinster både för samhället och för individen. I ett samhälle som blev alltmer beroende av den skrivna texten gav orden individen makt och självbestämmande. När de svenska politikerna 1914 beslutade sig för att stödja regeringen Hammarskjölds förslag om en speciell ordbok för dövstumma, kan detta därför tolkas som en vision om den starka medborgaren stadd på en fortgående bildningsresa. Samtidigt kan beslutet också tolkas som ett uttryck för den frustration som fanns, när det gällde den offentliga utbildningens otillräcklighet.¹²⁸

Till visionen om den läsande medborgaren i takt med tiden knöts också program för spridning av lämplig litteratur. Här hamnade blinda i en mer komplicerad situation, eftersom läsningen måste föregås av specialarrangemang. Att perioden inte nöjde sig med att låta andra läsa för den blinde, utan att denne själv tänktes tillägna sig litteraturen, skänkte redan det ett ökat erkännande av *den andres* rätt till en mer oberoende upplevelse. Redan i början på 1880-talet hade blindundervisningskommittén sett det som statens plikt att möta de blindas litterära behov, och några år senare kunde också en nöjd föreståndare för blindinstitutet meddela att han snart kunde ”fylla behovet af böcker för våra blinda”.¹²⁹ Glädjen kan ses mot bakgrund av att den f.d. kommittéledamoten, dåvarande riksdagsmannen Fredrik Carlsson, året innan pressat riksdagen på litteraturstöd.¹³⁰

Bilden av litteraturen som en vertikal spridning av den moraliska koden får även den svårare att hålla sig intakt utifrån Richard Jenkins dialektiska modell. Debatten blottlägger, liksom den gjorde i den religiösa frågan, också insikten om att litteraturen till stora delar var ett projekt som växte underifrån i regi av kollektivens egna intresseföreningar.¹³¹ När Lindmans ecklesiastikminister Elof Lindström dessutom beslutade att söka riksdagens stöd till de blindas eget bibliotek, på basis av den intensiva utlåningsgraden, bekräftade detta än mer litteraturens värde hos de blinda medborgarna. Ur detta växte också konturerna av litteraturen som en individuell rättighet kopplat till funktionshinder som fenomen. Här fick den blinde rätten att bemästra sin situation och öka vad vi idag närmast skulle kalla livskvalitet.¹³² Värdet av den läsande medborgaren fick än mer bränsle genom skräckberättelser hämtade från fattighusen, där blinda fråntagits sina böcker. Att beskriva detta som ett ”omänskligt” förfarande påminner oss än en gång om hur högt samtiden värderade litteraturen inom omsorgsfältet.¹³³ När publicerade brev från blinda dessutom beskrev den glädje

---

¹²⁸ P 1914B:1:8 s 304.

¹²⁹ NT 1883 s 78.

¹³⁰ MFK 1882:28.

¹³¹ TDS 1881 s 19.

¹³² P 1910:1:8 s 304 f; AK 1912:15 s 25; StU 1882:14 s 12; NT 1871 s 103.

¹³³ Åstrand (1910), s 15.

med vilken de mottog nyanländ litteratur bekräftades dessa föreställningar också på basis av blindas egna utsagor.¹³⁴

Till viss del låter debatten ana olika innebörder av läsningen beroende på vilken typ av funktionshinder som diskuterades. För dövstumma blev tillgången till ordet kanske mer ett medel till ökad förståelse av samhället i stort, medan litteraturen för blinda tydligare gavs ett terapeutiskt värde. Oavsett motiv vidgades genom interventionerna ändå tillgången till det offentliga samtalet och inte minst bidrog de egna leden till en mer dynamisk och dialektisk ordning. Här förenades anpassningen till kontextens krav med individens egen förståelse av litteraturens värde och av de val som systemet ändå tillät.

Den skrivande medborgaren

Den intellektuella referensram som samtiden underhöll löpte också parallellt med visionen att individen skulle förbättra sin förmåga att även föra ut budskap, vilket utgjorde grundbulten i den borgerliga offentlighetens princip. I diskussionerna kring integreringsfrågan skapades ramen för ett stärkande av det nationella skriftspråkets ställning och en dövstum kunde inte anses vara en fullgod medborgare om han eller hon inte hade ett naturligt förhållande till det skrivna språket. Det var, som utredarna 1878 såg det, inte nog att dövstumma använde sig av det skrivna ordet som sådant, tidens medborgare måste även kunna skriva brev och behärska det sociala utbytet på distans.¹³⁵ För perioden sattes ett likhetstecken mellan skriften å ena sidan och frihet och oberoende å den andra. Dövstumma skulle därför inte bara vara passiva mottagare av texter, utan tvärtom uppmuntras i sina reflexioner. 1903 talade Fredrik Nordin om behovet av en dövstum som genom uppsatsen ägnade sig åt ”själfverksamhet och eftertanke”.

Skriften blev redskapet såväl inom det sociala livet som i yrkesverksamheten. Härigenom skapades målet med en ”*själfständigt tänkande*” individ, ett uttryck som redan det blir svårt att förena med ett renodlat maktspråk i Foucaults regi. Det var snarare i kombinationen av olika önskningar som skrivandets betydelse växte fram. Inte minst hamnade visionen av oberoendet inom ramen för en ökad nationalism. I Nordins regi sattes därför skriftspråket gärna samman med dövstumma som skrev normriktiga uppsatser i ämnen som historia och geografi.¹³⁶ Så ingick visionerna om den mer skrivande, självständiga individen i programmet om den sedliga medborgaren som helst skulle använda sina nyvunna kunskaper i nationens tjänst. Men genom att främja grunden för ett friare skrivande skapades, oavsett ursprunglig intention, förutsättningarna för självständiga val inom offentlighetens ramar.

---

¹³⁴ NT 1877 s 95.

¹³⁵ Bet om döfstummeundervisningen, s 49.

¹³⁶ Femte nordiska mötet..., s 219 f, 436-469 (citats s 438).

Där den dövstumme hade problem med det talade ordet hade den blinde problem med det skrivna. Redan vid 1876 års abnormskolekonferens gjorde delegaterna halt vid frågan om den kommunikativa delaktigheten. I avvägningen mellan det brailleska och den latinska Moon-skriften slöt expertkåren upp bakom punktskriftens effektivitet. En skrift som ”för mycket afskilja den blinde från den seende” ansågs dock inte som problemfri i sammanhanget. Bakom beslutet att premiera blindskriften fanns dock en vilja att tillgodose blindas egna krav i sammanhanget, vilket åter illustrerar tidens dialektik och motpartens förmåga att i någon mån påverka omsorgspolitikens utveckling.¹³⁷ F.o.m. 1904 gavs blinda även utbildning i esperanto, vilket den senare föreståndaren Gustaf Ek förklarade med elevernas uttryckliga önskemål att kunna kommunicera med blinda i andra länder.¹³⁸ Korrespondens blev även på detta sätt en allt viktigare del i skapandet av den kommunicerande och identitetsbyggande medborgaren, vilken sökte nya, kanske även strategiska, nätverk.

Den offentliga arenan

Ökade möjligheter att uttrycka sig inom ramen för en vidgad offentlighet kan också sättas i samband med kampen att bli erkänd som en självständig aktör på denna arena. Språkvetaren Olle Josephson menar att tillgången till ett fungerande språk i förlängningen är förutsättningen för att få del av den politiska makten.¹³⁹ Att hävda att det fanns en medveten tanke hos politikerna att ge t.ex. dövstumma en röst i maktens korridorer är nog att driva tolkningen för långt. Däremot fanns det som synes en medveten önskan om att den dövstumme i ökad utsträckning skulle kommunicera med det övriga samhället. Utvecklingen visar också på en strävan att låta grupper som tidigare varit utestängda få ett ökat utrymme inom det offentliga samtalet. Samtidens debattörer var till att börja med medvetna om den identitetsprocess som pågick inom kollektiven, där dövstumma, genom bildandet av egna föreningar, även började utveckla en egen samtalskultur liknande den som fanns i andra typer av diskussionsklubbar. På abnormskolekonferensen 1903 beskrevs t.ex. hur dövstumma medvetet tränade sin debattkonst; och även om de talande dövstumma ansågs vara de ”ifrigaste debattörerna” kunde man heller inte förneka teckenanvändarnas insatser.¹⁴⁰ Dessutom belystes mot slutet av perioden den verksamhet som dövstumföreningen hade dragit igång i Stockholm och som innebar återkommande veckosamlingar, där medlemmarna träffades i hyrda lokaler för att ägna sig åt ”föredrag, diskussioner [och] förhandlingar”.¹⁴¹

Som ett led i dövstummas insteg i den kritiska offentligheten uppmärksammades också hur dövstumma, genom den egna föreningens försorg, fick

---

¹³⁷ Den abnorma skolans andra..., s 83 ff. Moonskriften innebär latinska bokstäver i relief.

¹³⁸ Ek a.a s 86 f.

¹³⁹ Josephson (1993).

¹⁴⁰ Femte nordiska mötet..., s 208.

¹⁴¹ Prawitz (1913), s 485.

ökad tillgång till tidningar och tidskrifter.¹⁴² Tanken med den nämnda ordboken var också att denna skulle underlätta för den dövstumme att ta till sig information via just tidningsläsandet.¹⁴³ Återigen framträder denna dialektik aktörerna emellan. Att debatten på detta sätt angav gruppens medvetna ansträngningar för att få ökad tillgång till nya arenor anger också ett släktskap till den kulturella process som Ronny Ambjörnsson har påvisat inom periodens framväxande arbetarrörelse. En viktig del i tidens maktkamp blev nya gruppers ansträngningar att ta kontroll över samtalets former.¹⁴⁴ ”Det är heller inte roligt att vara språkligt oduglig för evigt och alltid”, som den själv dövstumme Peder Madsen skulle ha uttryckt det i ett brev 1903. Brevet tog Fredrik Nordin som intäkt för den vikt som dövstamma själva lade vid den skriftliga självständigheten.¹⁴⁵ Att diskutera och bevaka nyhetsflödet blev därför nödvändiga delar på vägen mot ökat inflytande. Så flätades statens agerande samman med ett kollektivt strategitänkande för att få ut budskapen och stärka den egna gruppen.

Viktigt i denna process var inte minst att dövstamma tillskapade ett eget forum för den kritiska diskussionen, vilket blev ett betydelsefullt steg ut i offentligheten. Denna *Tidning för dövstamma* hade utgivits av dövstamma sedan 1891, men en avgörande förstärkning kom med 1909 års lyckade ansträngningar att vinna understöd av Lindmans högerministär. För det liberala statsrådet Fridtjuf Berg tycks det 1913 också ha framstått som en tämligen naturlig sak att fullfölja åtagandet och låta staten ”träda hjälpande emellan för att bereda de dövstamma en tillgång till ett av dem själva redigerat organ”.¹⁴⁶ Skeendet illustrerar återigen hur skilda politiska läger, när det gällde handikappfrågor, gärna slöt upp bakom gemensamma linjer. Det finns också anledning att se Bergs agerande i ljuset av dennes idéer i stort, där demokratiseringen av skolväsendet fanns med på dagordningen. Att främja funktionshindrades egna bildningsresor låg inom ramen för ett allmänt stärkande av den svenska medborgarkårens status.

Även Bergs och den liberala regeringens stöd till populärvetenskapliga föreläsningar för dövstamma faller inom samma mönster. Att de rikliga remissyttrandena talade om att insatsen både skulle ge dövstummas ”liv ett rikare innehåll” och även hindra individerna från att ”andligen försoffas” understryker återigen den dubbelbottnade motivbilden bakom de sociala interventionerna. Att såväl dövstumpräster och dövstamma själva fungerade som föreläsare blir något av en sinnebild för den dialektiska ordningen.¹⁴⁷ Detta agerande säger också något om den föreställning som politikerna bar på i sammanhanget. De som arbetade med den ovan nämnda tidningen bör ha uppfattats som den rätta sortens dövstamma, vilka kunde utöva ett gott inflytande över dövstumkollektivet i

---

¹⁴² TDS 1881 s 19.

¹⁴³ P 1914:1:8 s 303.

¹⁴⁴ Ambjörnsson (1988).

¹⁴⁵ Femte nordiska mötet..., s 438 f.

¹⁴⁶ P 1913:1:8 s 526.

¹⁴⁷ P 1913:83 (citats s 4, 7).

stort, men det kunde man rimligen inte garantera i längden. Samtidigt fanns ett kontrollförfarande med i systemet vilket främjade en speciell insyn (exemplar skulle även skickas till den statliga sponsorn).¹⁴⁸

Även *De blindas veckoblad* var politikerna villiga att stötta. Daniel Kjellin, som stod bakom tidningen, tyckte också se den som ett viktigt led i stärkandet av den fortgående, kollektiva intressepolitik som blinda hade börjat att föra.¹⁴⁹ Också här tog sig med andra ord en ökad medvetenhet kring det egna identitetsskapandet uttryck i form av en fastare skriftspråklig plattform inom ramen för offentligheten. Med tidskriften kunde de interna banden stärkas. I blindas fall var det dock, genom punktskriften, tal om en mer begränsad offentlighet än den dövstumma blev en del av. I en kultur som alltmer betonade vikten av att kunna ta del av det skrivna ordet kom därför blindhet att i vissa avseenden bli ett mer framträdande funktionshinder, vilket understryker hur förändrade kontexter påverkar tolkningen av fenomenen. Förändringarna anger i båda fallen ett ökat erkännande av *den andres* vidgade rätt till yttrandefrihet, rättvisa och medborgarskap. Det sociala medborgarskapet blev också en, låt vara teoretisk, förutsättning för ett vidare politiskt medborgarskap, eftersom 1866 års riksdagsordning också ställde religiös tillhörighet som krav för valbarhet.¹⁵⁰ Även de ekonomiska hinder som fanns också efter 1909 års rösträttsreform påminner oss om hur rätten till utbildning samspelade med det politiska medborgarskapet.¹⁵¹ Genom skolning kunde oberoende uppnås och därmed också rösträtt. Samtidigt lade då utbildningsreformerna grunden till vidare former av dialektiska kraftfält, där ett kollektivt identitetsbyggande främjades på basis av den kunskap som anstalten tryggade. Återigen belyser detta en ordning, där individerna gjorde egna strategiska val *inom* de institutionella ramarna.

Sammanfattande analys

Mot 1800-talets slut byggs det sociala medborgarskapet ut också för blinda och dövstumma. Även om ansatser gjorts tidigare var det först nu som en statlig intervention tryggade övergången till en systematiserad och expertstyrd utbildning. Det blev alltmer experten sanktionerad av politikerna, och deras samlade visioner, som kom att forma det liv som individen hade framför sig. På så sätt designade utbildningen nationens medborgare. Ovan nämnda forskare som Michel Foucault, Henri-Jacques Stiker, Birgit Kirkebæk m.fl. har inte sällan tolkat institutionella förändringar riktade mot funktionshindrade som strukturella uttryck för modernitetens gränsdragningar mellan vi och dem kopplat till experternas tilltagande legitimitetskamp och kartläggningsbehov.

---

¹⁴⁸ P 1913:1:8 s 525.

¹⁴⁹ NTA 1902 s 154; P 1910:1:8 s 302; Ek (1938), s 116 f. Tidskriften startade 1895.

¹⁵⁰ SFS 1866:27 (§ 26).

¹⁵¹ SFS 1909:34.

Den här genomgången visar dock hur inte bara experter, utan även politiker, samt kombinationer av dessa båda roller, på olika sätt krävde ökat inflytande och ökad makt i frågor knutna till avvikelseproblematiken. Det finns därför anledning att problematisera t.ex. Kirkebæks idé om experten som påverkar politikern. Flera politiker använde sina dubbla roller och sitt inflytande för att skaffa mer resurser till områden som låg nära deras egna intressen.

Inte heller är det svårt att finna belägg för att dessa nyvunna resurser också var tänkta som medel för att upprätthålla den sociala kontrollen och den moraliska ordningen. Liksom tidigare undersökningar har påtalat fanns oron för vilka samhällshot en utbildad funktionshindrad skulle utgöra. Därför behövdes också, som Anita Pärsson och Staffan Förhammar hävdar, interventionen för att skapa de rätta förutsättningarna för en internalisering av den moraliska koden. Men deras slutsatser bör också kompletteras med ett vidgat offentlighetsperspektiv, vilket även för fram nationalismens och det moderna samhällets krav, liksom betoningen på den intellektuella och kommunicerande medborgaren, bakom utbildningsvisionerna.

Ett aktörsorienterat perspektiv visar också på en större komplexitet bakom de motiv som drev fram en mer interventionsvillig stat. Utöver de svar man finner i litteraturen om expertmakt och social kontroll framträder dialektiska former och kamp för ett socialt erkännande. Skeendet bör inte minst ses som ett uttryck för Richard Jenkins dialektiska tolkning av de sociala relationerna. Det blev allt viktigare för politiker och experter att växla horisont och i någon mån anta *den andres* perspektiv i frågor kopplade till medborgarskapet. Detta tillför också en annan aspekt till det exponeringsprogram som Ingrid Olsson menar att 1800-talet använde funktionshindrade till. I den nya berättelsen, som samtidigt började konstruera kring avvikelserna, skulle gränsen mellan vi och dem snarare minska till förmån för individens stärkta självbild. Det var därför inte självklart att avvikelserna skulle upp på estrad, integriteten började också vägas in i förståelsen av ett funktionshinder. Erkännandets olika former blev mer framträdande.

Därför kunde man inte heller acceptera det unika erkännande som utgick från föräldrarna om det minskade hoppet om en framtida självsäker medborgare. Såväl fattiga som rika föräldrar hotade därför tidens integreringsvisioner. Detta problematiserar också Michael Olivers tal om anstalten som ett svar på de ekonomiska förändringarnas förskjutningar. Det var inte bara arbetarfamiljen som blev ett hot, även de mer lyckligt lottade klasserna kunde anses försvåra ett framtida solidariskt erkännande av den funktionshindrade.

Inte heller var det försvarbart att nationen med sin liberala rättsuppfattning inte förberedde för individens framtida självrespekt. En nation som inte var konsekvent mot sina egna juridiska system var en svag stat, och på sikt ett hot mot samtliga medborgare. Dessutom var ett uteblivet erkännande ett hot mot det egna nationella identitetsskapandet. Humanismen blev en viktig komponent för de civiliserade staternas självidentifikation. Detta tillför något annorlunda aspekter till den problematik kring funktionshinder och rättigheter som t.ex.

diskuterats av Paul K. Longmore och Lauri Umansky. Att tillerkänna någon en rättighet behövde inte bara vara en uppoffring, utan kunde också handla om att stärka nationen som sådan.

När väl erkännandets kula satts i rullning öppnades dörrarna till en ny och vidgad offentlighet med fler deltagare. På basis av gemensamma kulturella referensramar började funktionshindrade också själva formera egna kollektiva identiteter och göra självständiga val inom ramen för de strukturer som tiden villkorade. Erkännandet födde därför krav på mer erkännande, vilket sammantaget började förändra den offentliga arenan och kanske också förståelsen av funktionshinder och samhället.

Kapitel 3

Korrigeringsprincipen

Bota och förebygga

Som den inledande problematiseringen visade har forskningen kring funktionshinder i ett historiskt perspektiv inte minst kommit att intressera sig för hur avvikelser på olika sätt har tolkats utifrån medicinska förklaringsmönster. Framför allt det diskursiva perspektivet har i experternas agerande sett modernitetens sökande efter normalitetens gränser. I det följande kommer periodens debatt att analyseras mot bakgrund av den medicinska normalitetens idé om att det som avviker från det genomsnittliga också ska förebyggas, botas eller korrigeras. Den största delen av kapitlet kommer att ägnas åt kommunikationsfrågan, eftersom denna utgjorde den mest intensiva delen av samtidens debatt.

Det första som måste slås fast är att tidens medicinska vetenskap vann ökat insteg i diskussionerna kring dövstumma och blinda. Det medicinska tänkandet i orsak och verkan manifesterades i ett vidgat intresse av att också försöka bota, avhjälpa och begränsa funktionsnedsättningen. Även om det tidigare gjorts vissa försök att med kirurgins hjälp korrigeras stumhet var det först med upplysningen som otologin, läran om örats sjukdomar, började utvecklas på allvar. Såväl operativa ingrepp, hörselträning som elektrisk ström sattes på schemat över tänkbara åtgärder. Men de medicinska genombrotten lät vänta på sig och inte förrän en god bit in på 1900-talet möjliggjordes mer effektiva behandlingar av öronsjukdomar.

Under 1800-talets senare hälft kom omsorgens aktörer att bli mer upptagna med frågor kring vad som egentligen orsakade dövstumhet. Att såväl dåliga sociala förhållanden, sjukdomar som yttre våld fördes till förklaringsarsenalen visar på den heterogena syn som fanns, när det gällde dövstumhetens källa.¹ Bristen på synliga medicinska framsteg gjorde dock att mycket av resurserna kanaliserades till pedagogerna. Gick det inte att bota, gick det att utbilda. Samtidigt eftersträvades professionernas samverkan och krav restes på läkarundersökningar och statistiska kartläggningar i samband med anstaltsintagningen. Dessutom saknade debatten trots allt inte exempel på lyckade medicinska interventioner när det gällde dövstumma.²

Utvecklingen anger både likheter och skillnader visavi blinda. Även här markerade 1700-talet vattendelare för ett nytt medicinskt intresse, vilket manifesterades i utvecklingen av oftalmologin, läran om ögats sjukdomar. På basis av franska rön kom Sverige att genomföra sina första starroperationer redan på

---

¹ Förhammar (1991), s 87 ff.

² TDS 1885 s 114.

1760-talet. Även oftalmoskopet, ögonspegeln, blev ett viktigt inslag i undersökningen och behandlingen. 1859 öppnades den första svenska ögonklinikerna i Göteborg, en inrättning som snart fick sällskap av kliniker i Stockholm och Lund.³ Sverige var väl företrätt också när det gällde den mer experimentella medicinska fysiologin. 1876 inleddes, som ett svar på olycksproblematiken, omfattande undersökningar av färgblindhet bland svenska militärer och lokförare. När Alvar Gullstrand 1911 dessutom mottog Nobelpriset i medicin, för sina studier av ögats fysiologi, stärkte detta ytterligare Sveriges plats inom oftalmologin.⁴

Som orsak till blindhet uppmärksammades under 1800-talet bl.a. den till könsjukdom kopplade blennorrhoea neonatorum (varflöde hos barn), liksom smittkoppor. Med vaccinationen i början av 1800-talet minskade dock koppornas betydelse för blindhetens uppträdande. Ytterligare ett allvarligt problem som identifierades var de olyckor som skedde i samband med produktionen.⁵ För de svenska utredarna på 1870-talet var framför allt tidens bergsbruk en särskilt riskfylld bransch som gjorde många blinda.⁶

Utifrån debatten finns det anledning att se blindheten som hårdast knuten till den medicinska vetenskapen. Riksdagen var här inte sen att använda den statliga interventionen i korrigeringens tjänst. Anstalten skulle användas till fortlöpande undersökningar och ingrepp.⁷ Dessutom rörde det sig om avancerad vård. Statsutskottet talade 1894 om att det för blinda alltid måste förekomma ”operationer af flera slag”.⁸ Enligt Gustav Åstrand, föreståndare vid Tomtebodas, förekom det också att elever kunde skrivas ut från anstalten, eftersom de p.g.a. den medicinska insatsen inte längre kunde räknas till de blinda. Vetenskapens nytta tyckte sig experterna också se i statistiken, som visade ett samband mellan blindfrekvens och närheten till ögonspecialister.⁹ Så blev anstalten en arena, där den tilldelade identiteten stod i ett spänningsförhållande till vetenskapens potential. Men insikten fanns också kring ingreppens sammansatta natur och även misslyckade operationer gavs utrymme i publicerade årsberättelser.¹⁰ Anstalten gav med andra ord ingen ensidig bild av vilka underverk läkarna och vetenskapen kunde åstadkomma. Funktionshinder blev mer av en arena, där olika professioner samverkade i tolkningen av fenomenen, vilket öppnade för en förhandling mellan olika intressen. Pedagoger, läkare och den funktionshindrade bildade ett slags triangeldrama med anstalten som scen.

Till frågan om botandet kan även föras de preventiva ansatser som periodens debattörer initierade i form av informationskampanjer riktade till allmänheten. Genom förbättrade kunskaper om en tidig behandling av exempelvis ögon-

---

³ Förhammar (1991), s 86 f.

⁴ Eriksson (1978), s 171 f.

⁵ Förhammar (1991); Pärsson (1997).

⁶ Bet om blindundervisningen, s 30.

⁷ Se t.ex. StU 1888:9 s 27; SFS 1896:35 s 9; bet om blindundervisningen, s 20.

⁸ StU 1894:9 s 50.

⁹ Åstrand (1910), s 4 f.

¹⁰ NT 1883 s 187.

sjukdomar hos nyfödda såg experterna hur andelen blinda skulle kunna minska.¹¹ De svenska utredarna var dock bekymrade över de bristfälliga statistiska uppgifterna och prästernas problem, när det gällde den tidiga diagnostiseringen.¹² Inte minst kopplades frågan återigen till en klassmässig variabel, eftersom informationen i första hand var tänkt att rikta sig mot de fattigare familjerna. Att fattigdomen ansågs generera dåliga kunskaper i hälsovård blev en avgörande brytning i dramat. Så blev fattigdom något som i sig kunde generera funktionshinder.¹³

Betydelsen av en ökad upplysningsverksamhet visade sig därför även under internationella hygienkongresser som den i Haag 1884, där arrangörerna utlovade pris till den som lyckades författa den bästa informationsskriften rörande behandlingen av ögonsjukdomar.¹⁴ Så skulle funktionsnedsättningens reducering bli hela folkets projekt. Med andra ord bör detta förstås som ett uttryck för den hygienism som de ovan nämnda Eva Palmblad och Jenny Björkman talat om. Samtidigt låter sig skeendet inte bara läsas som visioner från ovan. När riksdagen 1910 valde att följa den konservativa regeringen Lindmans rekommendation att bevilja bidrag till De blindas förening kan detta också tolkas som att de blindas egna engagemang för att i ökad utsträckning få komma i åtnjutande av den medicinska vetenskapen sanktionerades statligt.¹⁵ Det blir därför svårt att särskilja den vetenskapliga professionens legitimering från individens behov, vilket även det anbefaller Richard Jenkins mer dialektiska tolkning av skeendet.

Degenereringsproblemet

Ärftlighet och kapacitet

Till frågan om botande och förebyggande hör också den ärftlighets- och rasbiologiska problematik, vars aspekter, inte minst i darwinismens ljus, började diskuteras framför allt mot slutet av 1800-talet. Tydligast kom faran för degenerering att resas i samband med sinnesslöa, och kring sekelskiftet 1900 ökade misstron mot kategorins bildbarhet, vilket gick hand i hand med kraven på att bekämpa sinnesslösas möjligheter till fortplantning.¹⁶ I spåren av förskjutningen lades under 1930- och 1940-talen den svenska steriliseringspolitiken fast. Att det rasbiologiska institutet i Uppsala började få statligt stöd redan under 1910-talet indikerar även det en tidig oro för den svenska folkstammen.¹⁷

---

¹¹ NT 1881 s 139 f.

¹² Bet om blindundervisningen, s 14.

¹³ MAK 1875:135.

¹⁴ NT 1883 s 87.

¹⁵ P 1910:1:8 s 295 f., 303.

¹⁶ Söder (1984).

¹⁷ StU 1916:8 s 104.

Kvaliteten på folket var dock inte en fråga uteslutande kopplad till mentala dysfunktioner. I USA förespråkade Alexander Graham Bell under 1800-talet rashygien som ett sätt att minska förekomsten av ärftlig dövhet och hans tankar gjorde inte halt vid den amerikanska gränsen. *Tidskrift för döfstumskolan* beskrev i en längre artikel 1887 Bells idéer och rekommendationer. Utifrån statistiska kartläggningar av de amerikanska döfstumskolornas matriklar menade sig denne ha bevisat dövhetens ärftlighet och faran för att det skulle uppstå en döfstum "race" inom nationen. Artikeln lät inte minst ana en oro för att döfstumma i alltför hög grad skulle umgås med varandra och därigenom öka risken för degenerering.¹⁸ I Sverige uppmärksammades frågan i samband med reformeringen av äktenskapslagstiftningen på 1910-talet. Den nya lagen stadgade äktenskapsförbud för sinnesslöa, sinnessjuka och epileptiker och var ett försök att motverka "rashygieniskt skadliga" äktenskap.¹⁹ Bl.a. svårigheter i gränsdragningen mellan medfödd och förvärvad hörselnedsättning bidrog till att något äktenskapshinder aldrig aktualiserades för döfstumma. Dessutom kunde ett sådant förbud ses som kontraproduktivt, eftersom det riskerade att öka den funktionshinderades isolering. Inte heller blinda kom generellt att omfattas av 1900-talets steriliseringsvåg.

Även om den rasbiologiska frågan inte gavs något större utrymme i 1800-talets debatt hade samtiden ändå en medvetenhet kring ärftlighetsproblematiken.²⁰ Att abnormskolekonferensen 1884 enhälligt och utan debatt antog förslaget till ett formulär som skulle samla uppgifter om blindas och döfstummas släktförhållanden måste till en del förstås utifrån ett sådant perspektiv. Försöken att kartlägga avståndet mellan föräldrars släktskap, och funktionsnedsättningar hos släkten i övrigt, vittnar om rädslan för degenerering.²¹ Den tongivande tyske blindpedagogen Georgi hade redan på 1860-talet, utifrån egna kartläggningar, pekat ut föräldrars nära släktskap som en orsak till barnens blindhet.²² Dessutom fanns även en föreställning om att geografiska omständigheter kunde påverka utfallen av den ärftliga blindheten. Gustav Åstrand, föreståndare vid Tomtebodas skola, menade 1910 att Norge hade en högre frekvens av den typen, vilket förklarades med att den norska geografin främjade ett närmare släktskap mellan föräldrarna.²³ Blindhet kunde med andra ord ses som ett resultat av att samhället bröt mot någon slags naturens ordning, och återigen kunde en statlig intervention ses som instrumentet för en vidare kartläggning av degenereringens orsaker.

Mot slutet av perioden går det också att se ett vidgat teoretiskt intresse för rasbiologins koppling till funktionshinder i allmänhet. Vid 1912 års abnormskolekonferens tog delegaterna del av ett föredrag med titeln: "Teoretisk

---

¹⁸ TDS 1887 s 64-69.

¹⁹ SFS 1915:426; SOU 2000:22 s 53.

²⁰ Förhammar (1991), s 88 ff.

²¹ Abnormskolens tredje nordiske..., s 272 ff.

²² NT 1868 s 6 f.

²³ Åstrand (1910), s 4.

belysning av abnormsaken ur rashygienisk synpunkt”. Föredraget, som hölls av den finske fysiologen och professorn i husdjurslära Georg von Wendt, var ett försök att ge en dagsaktuell bild av forskningsläget. Intressant är att anförandet hölls under konferensens gemensamma session, vilket signalerar frågans generella giltighet. Talet, som innehöll utförliga beskrivningar av de biologiska mekanismerna bakom ärftlighet, var ändå trevande rörande sambanden mellan ärftlighet och uppkomsten av olika typer av funktionsnedsättningar.

Risken för en allmän försämring av folkstammen diskuterades också utifrån sociala faktorer och speciellt framhölls, vid sidan om könssjukdomar, alkoholens betydelse för uppkomsten av ”mindervärda individer”. Därmed skapades en koppling mellan ett omoraliskt leverne och uppkomsten av vissa funktionshinder. Samtidigt förespråkade inte Wendt några generella interventioner. De som inte utgjorde någon fara för rasen skulle inte ”enbart för defektens skull berövas möjlighet att skapa familj”, menade han. I huvudsak var det mentala funktionshinder som föredraget uppehöll sig vid och von Wendt efterlyste kommissioner, som närmare skulle studera steriliseringsfrågan.²⁴ Rekommendationen borde ha fallit i god jord hos andra delar av mötet. Analogt med Wendts utfall kunde läkare i sinnesslösektionen plädera för nödvändigheten av att sinnesslöas fortplantning kontrollerades, något som inte förekom vare sig i blind- eller dövstumsektionens överläggningar. Inte minst framstod de sinnesslöa kvinnorna som en stor sexuell fara och den danske läkaren Christian Keller var inte sen att uppmärksamma kollegerna på de i hans ögon progressiva amerikanska steriliseringsprogrammen. För Keller var det framför allt de sociala skälen för ingreppen som vägde tyngst. Argumenten för sterilisering av sinnesslöa lät sig också inspireras av s.k. släkträdsundersökningar som gjorts i England och USA, vilka påstods visa en fortgående degenerering av människosläktet.²⁵

En viss oro för rasens försämring fanns vid samma tillfälle också i blinddebatten. Åstrand menade att orsaken och än mer tidpunkten för blindheten hade ett samband med den blindes förmåga. Inför konferensen hade Gustav Åstrand begärt en undersökning från O. Thurén, föreståndare vid Kristinehamns hantverksskola, där syftet var att utifrån trehundra individer söka korrelationer mellan blindhetens orsak och elevens kapacitet. Resultatet av undersökningen tolkades av Åstrand som en bekräftelse på att barndomsblinda presterade sämst, vilket blev en viktig del i dennes dystra framtidsprognos om att ”degenerationsfelen” tilltog, något som riskerade att föra med sig en ”allmännare försämring” av blindkollektivet. Prognosen kastar ljus över Åstrands idé om en vidare differentiering, där de starkaste eleverna tydligare skulle skiljas ut.²⁶ Detta exemplifierar också hur en ökad biologism tvingade fram krav på nya gränsdragningar och möjligen uppmuntrade en form av meritokratisk rättvisa, där

²⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 50 ff. (citats s 52)

²⁵ Sjätte nordiska mötet..., s 270-278; Förhammar (2001).

²⁶ Sjätte nordiska mötet..., s 68-80 (citats s 79).

resurserna i första hand tänktes kopplas till de elever som hade ”rätt” sorts blindhet. Frågorna tangerade också familjebildningen.

Familjebildning

Exempelvis kan det ha varit rädslan för degenerering som 1910 fick ecklesiastikminister Elof Lindström, vilken satt i Lindmans högerregering, att tala om det goda i att inte blanda män och kvinnor på hantverksskolan i Kristinehamn. Agerandet ska ses mot bakgrund av dennes ovilja mot blindäktenskap.²⁷ Vid internationella konferenser kunde det också talas om att gemensam undervisning bara fick äga rum under ”sträng kontroll”, och helt klart ökade samtidigt oro för mixade inrättningar i takt med att klientelet nådde en mer mogen ålder.²⁸ I ”sedlighetens intresse fordras en strängare tillsyn öfver de särskilda könen vid deras umgänge med hvarandra”, hade Abraham Rundbäck framhållit redan 1884.²⁹ Oron för blandade anstalter blev 1912 också ett av argumenten mot en utbyggnad av dövstummas hantverksutbildning, vilket understryker hur skilda faktorer påverkade varandra inom omsorgspolitiken.³⁰ Johannes Moldenhawer, föreståndare vid det kungliga blindinstitutet i Köpenhamn, hade än tidigare lutat sig mot en brittisk utrednings varningar för giftermål mellan blinda och själv förklarar den typen av äktenskap som en ”Kilde til megen Elendighed”.³¹ Storbritannien var mycket av en föregångare inom rasbiologin och intresset för frågorna fanns också bland svenska experter. Så varnade Åstrand senare för att blinda i för hög utsträckning skulle gifta sig inbördes, eftersom detta ansågs få ärftliga och därigenom ekonomiska konsekvenser. Dessutom fanns en oro för barnens situation. Åstrand var också den som kanske tydligast förespråkade direkta ingrepp i sammanhanget. I en skrift 1910 pläderade han för att en läkare alltid skulle tillfrågas innan blindas familjebildning kunde bli aktuellt.³²

Men det fanns också andra linjer som betonade könsblandningens positiva aspekter och abnormskolekonferensen 1876 kunde vägra skriva resolutioner som krävde åtskillnad. Detta kan förstås mot bakgrund av att blandningen bedömdes krocka med andra visioner. Könsblandningen kunde t.ex. ses uppmuntra en pedagogisk ”täflan” mellan eleverna.³³ Även Åstrand var paradoxalt nog motståndare till en hård uppdelning. Bakom rekommendationen dolde sig dock disciplinerande förtecken. Åstrand ville nämligen använda elevernas kamratliga utbyte över könsgränserna som en strategi för att bekämpa ”orena fantasier”.³⁴ Olika linjer kunde alltså tjäna likartade syften. Låg det inte i Åstrands re-

---

²⁷ P 1910:1:8 s 301.

²⁸ Sjätte nordiska mötet..., s 131 f, 204 f; NTA 1905 s 204.

²⁹ AK 1884:40 s 6, 18.

³⁰ Sjätte nordiska mötet..., s 202 f.

³¹ NT 1876 s 178; NT 1877 s 118.

³² Åstrand (1910), s 14.

³³ Den abnorma skolans andra..., s 81.

³⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 102.

sonemang också något av en föregångare till 1900-talets normaliseringsteorier med dess tal om det goda i att främja en social träning mellan könen? När den finske dövstuminspektören Valter Forsius kring sekelskiftet indirekt kritiserade sina nordiska kolleger, för att vara alltför liberala i frågan, antyder det också vissa spänningar mellan skilda nationella synsätt.³⁵

Samtidigt är det svårt att finna distinktioner mellan vad som var ett rent försvar av en allmänt önskad sedlighet, ett skydd mot en försvagad ekonomi etc. och vad som bottnade i en mer teoretisk rasbiologisk oro. Exempelvis var det inte minst då barnen som ansågs lida av funktionshinderade föräldrar. Bl.a. fanns en oro för att dövstumma skulle komma att bilda en ”koloni” av likasinnade inom landets gränser och därmed bidra till den nationella splittringen. När Eivind Boyesen, föreståndare vid dövstumskolan i norska Sandefjord, 1903 varnade för en sådan utveckling var det såväl moraliska faror, som risken för ökad ärftlig spridning av funktionshindret, som ställdes på dagordningen.³⁶ När en svensk facktidskrift valde att referera till Graham Bells olycksbådande profetior om dövstummas äktenskapsfrekvens förstärkte detta hotbilden och tidens medvetenhet kring dessa frågor. Att det bland dövstumma i USA dessutom skulle ha funnits planer på att vända sig till kongressen med krav på att få köpa egna reservat borde ha fungerat som ytterligare en varningsklocka i sammanhanget.³⁷ Men degenereringsidéerna blev aldrig så internaliserade hos politikerna att de översattes till juridiska regelverk. I resonemangen låg också insikten att segregering inte bara behövde ses som något som dirigerades ovanifrån, utan att det också kunde vara ett resultat av funktionshinderades egna val.

Än mer negativa blev tongångarna då sinnesslöhet och genus gemensamt kom in i bilden. I ett tal 1912 varnade Elisabeth Anrep-Nordin, föreståndare för Drottning Sofias stiftelse i Vänersborg, för att låta sinnesslöa, dövstumma kvinnor få röra sig fritt i samhället. Dessa kvinnor ”torde det i allmänhet bliva nödvändigt att internera i arbetshem för att därigenom skydda dem för frestelser och faror, som det bör ligga i samhällets eget intresse att förekomma”, var hennes slutsats.³⁸ Två år senare skulle historikern och ecklesiastikministern i Hammar-skjöldts regering, Karl Gustaf Westman, komma att bli än tydligare med sina krav på att ”förhindra fortplantandet till nya släktled av egenskaper, som äro en uppenbar följd av kroppslig eller själslig urartning”.³⁹ Samme Westman pläderade också för behovet av ett svenskt rasbiologiskt institut.⁴⁰

Samtidigt behövde periodens beskrivningar inte bara andas hot och kontroll. Vid 1898 års abnormskolekonferens kunde delegater tämligen oproblemiskt, och utan bifogade hotbilder, tala om att det ”rätt ofta händer” att dövstumma

³⁵ Femte nordiska mötet..., s 252.

³⁶ Femte nordiska mötet..., s 243 f., 251.

³⁷ TDS 1887 s 66 ff.

³⁸ Sjätte nordiska mötet..., s 30 f. Stiftelsen drev en anstalt i Vänersborg, där man tog emot blinda med s.k. komplicerat lyte, d.v.s. flerfunktionshinderade såsom dövblinda.

³⁹ P 1914B:195 s 44.

⁴⁰ P 1916:1:8 s 418 ff.

ingick äktenskap med varandra. Att experterna dessutom kunde uppehålla sig vid prästens praktiska problem i samband med vigseln av dövstumma par, och hur detta kunde lösas, illustrerar hur giftermålet inte behövde tolkas som något problematiskt i sig.⁴¹ Snarare visar ett sådant agerande på viljan att respektera en medborgares rätt till självvalda relationer. Här var steget långt till Bells rasbiologiska idéer. Erkännandet av *den andres* rätt till känsloliv och integritet slog högre, vilket mer följer Jenkins dialektik. Detta kastar också ljus över Ingrid Olssons undersökning på lokalnivån som visat att funktionshindrade under 1800-talet faktiskt också kunde gifta sig inbördes.⁴² Att funktionshindrade i betydande grad gifte sig uppmärksammades också i debatten. När f.d. Kristinehamnselever 1904 kartlades i frågan betecknades en betydande andel som gifta.⁴³ Rätten att bilda familj hindrade dock inte mer subtila sätt från experter och politikers sida att i någon mån försöka påverka relationerna mellan könen. Anstaltsformen blev därför till en del också ett instrument, där fortplantningen bland dövstumma och blinda kunde kontrolleras.

Kommunikation och differentiering

Frågorna kring medicinska ingrepp och förebyggande åtgärder hamnade ändå i skuggan av de pedagogiska programmen för en ökad individuell korrigerings. Den enskilt hetaste diskussionen under perioden berörde dövstumma och deras sätt att kommunicera. Redan under 1700-talet hade det uppstått olika skolor som stred om tolkningsföreträdare. I Frankrike kom abbé de l'Épée tidigt att förespråka en metod baserad på tecken. Samuel Heinicke i Leipzig pläderade däremot för tal och läppavläsning. De med tiden modifierade metoderna kom för långt tid framåt att ange olika tyngdpunkter inom dövstumutbildningen. Utan att gå in närmare på de olika turerna kan sägas att konflikten nådde sitt crescendo med den internationella Milanokonferensen 1881, där delegaterna gav talmetoden status av internationell standard. Därmed fullföljdes det beslut som ett par år tidigare hade tagits av den internationella dövstumlärarekongressen i Paris.⁴⁴ Ett viktigt internationellt avgörande hade med andra ord tagits redan före Milanomötet. Inte förrän vid 1900-talets mitt växte sig kritiken, bl.a. genom intresseföreningars lobbyarbete, så stark att teckenspråket tilläts återvända från en undanskymd tillvaro. För Sveriges del utmynnade detta i 1980-talets riksdagsbeslut, där teckenspråkets status av att vara de dövas modersmål slogs fast.⁴⁵ Hur periodens politiker och experter närmare hanterade frågan om dövstumas kommunikation, och vilka visioner som dolde sig bakom rekommendationerna, är föremål för den fortsatta analysen.

---

⁴¹ Det fjerde nordiske..., s 360 f, 369. Se också TFF 1886 s 143 f.

⁴² Olsson (1999), s 176, 248.

⁴³ Åstrand (1910), s 10.

⁴⁴ NT 1879 s 46 f.

⁴⁵ Pärsson a.a; Brunnberg (2003), s 46 f.

Att bryta isolering

Experter och politiker underströk med all tydlighet den grundläggande tron på det gemensamma språkets kraft att skapa ett sammanhållande kitt mellan nationens medborgare. Kommunikationen blev snabbt ett avgörande instrument i tidens omsorgspolitik. Ett modernt, fungerande samhälle förutsatte en effektiv kommunikation för att inte försvagas, så kan en av tidens viktigare visioner sammanfattas. Att pendeln hade svängt till förmån för talet visade en artikel i *Nordisk Tidsskrift* redan 1870. I denna hade redaktörerna översatt en fransk artikel skriven av dövstummläraren Montainer. Trots att han tillhörde teckenspråkets hemland ansåg han den metoden vara ett hinder för den döfstummes utveckling. Denne förkastade också varje försök att vända på problematiken och istället få majoriteten att närma sig minoritetens kommunikation. Detta var både opraktiskt och hämmande för den döfstummes progression, menade han.⁴⁶ Redan här fanns med andra ord tydliga uttryck för nödvändigheten av att anpassa den döfstumme till den hörande kulturen och inte tvärtom.

Ökad nationell sammanhållning skapades först som sist med språkets hjälp. ”Kunde det lyckas”, slog de svenska utredarna fast 1878, ”att istället för det ofullkomliga åtbördsspråket göra till den döfstummes egendom det språk, som tillhör hans fullsinnade medmänniskor, och detta till den grad, att den döfstumme lärde sig icke blott att förstå och för sin tankeverksamhet använda, utan äfven att tala från andra människors läppar afläsa detta språk, vore dermed den skilnad, som naturen uppdragit mellan den döfstumme och hans medmänniskor i det väsentligaste utplånad.” Även den svenska tron på talmetodens förtjänster fanns således före de internationella resolutionerna. Enligt kommittén hade det svenska skiftet skett redan under 1860-talet, när Manillalärare efter resor till Tyskland börjat upprätta egna tallinjer.⁴⁷

Invävt i denna korrigeringsprincip kom det nödvändiga förändringsarbetet i allt väsentligt att placeras på individen själv, eftersom det var denna som skulle omformas och anpassas, inte omgivningen. Mer värdesatta roller förutsatte därmed individens förmåga till konformitet. Viktigt här är också att språket sattes in i nationens utveckling i stort. Liksom den levande organismen, i enlighet med Darwins syn, med tiden blev alltmer anpassad och livsduglig, var även nationen stadd i utveckling. Inte minst blev språket en indikation på den sanna, mänskliga evolutionsgången och framsteget. ”Sproget er jo Generationers Værk, saadan som vi, de civiliserede Nationer, have det”, som det kunde heta i en artikel 1902.⁴⁸

Kring dessa grundläggande idéer vävdes 1889 års utbildningsreform. Ecklesiastikminister Gunnar Wennerberg talade, i likhet med utredarna, om

---

⁴⁶ NT 1870 s 94 f.

⁴⁷ Bet om döfstummeundervisningen, s 16, 20.

⁴⁸ NTA 1902 s 54.

kommunikationens centrala förmåga att skapa former av ”andlig förbindelse” med omgivningen. Främst ville Wennerberg se talande dövstumma, men var ändå beredd att kompromissa på en fallande skala från tal, till skrivmetod (inkluderande ett handalfabet), till tecken. För att undvika att fastna i experternas konflikter överlät han dock den praktiska fördelningen till de enskilda skoldistrikten.⁴⁹ Idén att också skrivmetoden skulle underordnas talet hade fått principiellt stöd redan av 1884 års abnormskolekonferens.⁵⁰ Därmed fanns på 1880-talet en samsyn mellan regering och experter kring denna korrigeringsprincip.

Även om det traditionellt fanns en motsättning mellan kommunikationsformerna är det svårt att utifrån periodens debatt dra några skarpa linjer mellan förespråkare och motståndare till talmetoden. Anita Pärsson ger i sin studie lätt bilden av att det i Sverige fanns två antagonistiska läger, i form av Manillas Ola Kyhlberg och Örebros Jehubba Blomkvist, som var och en stred för teckenspråkets respektive talmetodens princip.⁵¹ Konflikten fanns, men striden rörde främst den differentieringsproblematik talmetoden initierade. Det generella intrycket av debatten måste istället stanna vid den konsensus som fanns kring idén att dövstumma skulle tala. Inom ramen för detta ideal kunde sedan lyftas kritiska frågor av typen hur *långt* talnormen kunde drivas? 1879 varnade t.ex. den danske dövstummläraren, sedermera inspektören H. J. Lassen, för att lägga talmetoden som ett styrande raster över hela dövstumpedagogiken. Att så hade skett i Tyskland betecknades som ett uttryck för en ”overdreven tysk Patriotisme”, vilket visar att kommunikationsfrågan var större än sig själv och ännu kunde ses som fångad i ett storpolitiskt spel.⁵² Det var inte för inte som kommunikationsformen växelvis gick under beteckningen den *tyska metoden*. Att den här kritiken kom från Danmark kan möjligen förstås mot bakgrund av 1800-talets tysk-danska konflikter. Kanske främjade detta ett mer laddat förhållande de två länderna emellan också när det gällde pedagogiska frågor.

Hur som helst fanns insikten att en metodisk renodling, även om experternas konferenser slog fast talets ledande status, blev svår att upprätthålla i praktiken.⁵³ Tecken blev dock alltmer betraktat som en stegvis normalisering på vägen till en mer värdesatt status, säkrad genom talet. Annorlunda uttryckt går det här att se ett exempel på en typ av utveckling, där en tidigare fas kunde korrelera med en högre grad av tolerans gentemot en beteendemässig avvikelse. Det hägrande målet var ändå en mer civiliserad, nationell medborgare.

---

⁴⁹ P 1889:31 s 25, 27 ff.

⁵⁰ Abnormskolens tredje nordiske..., s 140 f.

⁵¹ Pärsson (1997), s 71.

⁵² NT 1879 s 33.

⁵³ Den abnormal skolans andra..., s 28 ff; AM, 1884 s 140 f.

Procentfrågan

Om en förändring av den dövstummes kommunikationssätt var målet hade debattörerna under perioden svårare att nå konsensus kring procentfrågan, d.v.s. hur många dövstumma som det egentligen var möjligt att vinna över till majoritetens kultur. Diskussionen vid 1884 års abnormskolekonferens visade t.ex. på en fortsatt osäkerhet rörande förutsättningarna för talmetodens implementering. Jehubba Blomkvist, föreståndare för Örebroanstalten, som bör föras till talmetodens mer positiva läger, förutsatte tre grundvillkor, eller normaltillstånd, för att ett lyckat resultat skulle bli verklighet. Den dövstumme skulle ha normala talorgan, normal syn och normalt förstånd. Därutöver blev åldern en central variabel i sammanhanget. Helst skulle anstaltsintagning därför ske före tio års ålder. Intressant är också att Blomkvist talade om den dövstummes personlighet, vilja och ambition som viktiga delar bakom ett lyckat resultat.⁵⁴ Korrigeringsideologin sattes redan där in i en mer dialektisk tolkningsram. Men samtidigt kunde också skänka betydelse åt den medfödda kapaciteten, vilket också knöt an till degenereringsproblematiken. För att talmetoden ska lyckas måste, som August Zotterman, föreståndare för dövstumskolan i Vadstena tidigare skrivit, eleverna ”vara intelligenta”.⁵⁵ Visionerna om gemenskap och integrering omhuldades därför av en betydande känslighet för ärftlighet och individuella egenskaper. Det var inte *ett*, utan *flera* system som växte fram.

Experterna var därför långt ifrån eniga om metodens statistiska fördelning. Redan bland de svenska utredarna hade frågan orsakat splittring och dövstumsläraren Lars Gustaf Lindström hade i en reservation kritiserat sina kollegers alltför försiktiga prognos. Där dessa hävdade att sex av tio dövstumma kunde bli aktuella för tal satte Lindström siffran till åtta av tio.⁵⁶ Stöd för den mer optimistiska siffran fick han något år senare vid det svenska dövstumlärmötet i Jönköping (där tio föreståndare och fem lärare deltog).⁵⁷ Jan Froestad väljer i sin studie att se oenigheten mycket som ett uttryck för den kamp som pågick mellan de statliga och de landstingsstyrda anstaltens pedagoger.⁵⁸ En sådan tolkning får ett visst stöd också av den här genomgången, där dessa två antagonistiska läger under ledning av Ola Kyhlberg respektive Jehubba Blomkvist framträder.⁵⁹

Två år efter attacken mot kommitténs slutsatser utmanade Kyhlberg nämligen de som påstod att uppemot åttio eller nittio procent av de dövstumma skulle kunna använda sig av talmetoden att bevisa detta. Själv landade Kyhlberg, med hänvisning till Danmark, i linje med kommitténs mer försiktiga beräkningar.⁶⁰

---

⁵⁴ Abnormskolens tredje nordiske..., s 95 f.

⁵⁵ TDS 1880 s 10.

⁵⁶ Bet om döfstummeundervisningen, s 117 ff.

⁵⁷ NT 1879 s 153 f.

⁵⁸ Froestad (1995), s 209 ff.

⁵⁹ Kyhlberg tillhörde det statliga Manilla, medan Blomkvist tillhörde den landstingsstyrda Örebroanstalten.

⁶⁰ NT 1881 s 187 f.

Detta är också ett uttryck för det vetenskapliga tänkande som alltmer fångade omsorgspolitiken. Det var inte längre nog att luta sig mot auktoriteter eller egna bedömningar. Tingens ordning skulle också bevisas. Det var med andra ord inte bara en konflikt mellan aktörernas bakgrund kopplat till anstaltens organisering, det handlade också om graderingar i vetenskapligt förhållningssätt. En infekterad debatt rörande procentfrågan fortsatte i bl.a. *Tidskrift för döfstumskolan*, där Kyhlberg och Blomkvist gick i närkamp om de dövstummas själar. Att följa Kyhlbergs rekommendationer skulle, enligt den senare, innebära mindre lycka åt dövstumkollektivet, eftersom fler skulle komma att teckna.⁶¹ Till problematiken fördes också expertkårens strategier, eftersom det fanns kritiska röster som menade att årsberättelserna från många institut hade en tendens att överdriva sina resultat, vilket visar att visionerna lätt fångades i ett sammansatt spel mellan olika intressenters motiv.⁶²

Dessutom fanns insikten att motsättningarna gick tillbaka på en definitionsproblematik. Johan Keller, föreståndare vid dövstumskolan i Köpenhamn och övertygad oralist, menade att om kraven inte sattes högre än att den dövstumme skulle kunna framställa några enkla ord och fraser kunde man lätt hamna kring nittio procent. Var kravet däremot att den dövstumme skulle ha lärt sig att ”tänke i Lydsproget” ansågs procenten sjunka drastiskt.⁶³ I linje med detta framhöll Manillaläraren Axel Hagström att utbildningen var till föga nytta om den dövstumme vid utträde från skolan bara kunde använda sig av enstaka ord eller meningar.⁶⁴ Även övertygade förespråkare för den orala metoden, som Manillaläraren Lars Gustaf Lindström, hade tidigare tvingats erkänna ett missnöje med det faktiska resultatet. Att det hade slagit fel söktes dock inte i metoden som sådan, utan mer i teckenspråkets menliga inflytande.⁶⁵

Den generella optimismen till trots växte alltså klyftan mellan visioner och realitet, och omsorgspolitiken var på intet vis skonad från experternas prestigetänkande. Det finns därför anledning att sluta upp bakom Förhammars och Froestads påstående att det var inre stridigheter som länge förhalade en lösning av dövstumfrågan. Det kan också tolkas som att det fanns en ovilja från statsmaktens aktörer att i för hög utsträckning tvingas välja sida i en pågående expertkamp, vilket förklarar varför lagförslaget, när det väl kom, bar kompromissens och frivillighetens försonande drag.⁶⁶

---

⁶¹ TDS 1882 s 1-10, 19-21.

⁶² NT 1884 s 179, 181.

⁶³ NT 1882 s 16.

⁶⁴ Abnormskolens tredje nordiske..., s 116.

⁶⁵ Den abnorma skolans andra..., s 27.

⁶⁶ Skoldistriken skulle själva få avgöra metodfrågans organisatoriska lösning.

Interaktion och stigmatisering

Men kommunikationssättet kan knappast reduceras till en fråga om professionalisering. Den bar i sig på en större berättelse, en som handlade om tidens möte mellan funktionshinder och den övriga omgivningen. Problematiken kring avvikelse kopplades till allmänhetens attityder. För samtiden framträdde nämligen funktionshinder mycket som ett resultat av den sociala interaktionen. I vilken utsträckning dövstumma skulle bli accepterade gjordes därför avhängigt andra medborgares bemötande. Återkommande blev därför de dövstummas bristande talkvalitet föremål för omsorgsaktörernas bekymmer.⁶⁷ Ecklesiastikminister Wennerberg menade att det ”klagas ofta nog öfver, att hvad den dövstumme talar låter afskräckande och är för de flesta obegripligt”.⁶⁸ Vetskapen om metodens begränsning hade också tvingat utredarna av dövstumfrågan att tidigt möta en eventuell kritik mot talprogrammet. Först som sist var målet en högre effektivitet, inte en kommunikation som skulle ”tjusa” omgivningen.⁶⁹ Samtidigt tolkades ett dåligt utfall utifrån visionens princip: att nå så långt det gick. Den ”Metode findes ikke, der kan gøre vore dövstumme Børn til normale Børn”, som Georg Jørgensen, föreståndare vid dövstumskolan i Fredericia, 1898 sammanfattade förvandlingens gräns.⁷⁰

En för stor diskrepans mellan den förväntade rollen och det faktiska uppträdandet ansågs samtidigt i sig kunna öka risken för ett utanförskap.⁷¹ Ett dåligt tal kunde medföra att omgivningen degraderade den dövstumme ytterligare, vilket knyter an till Wolfensbergers tal om att negativa avvikelser gärna summeras av betraktaren och förstärker utanförskapet.⁷² Därför fick den dövstumme t.ex. inte framstå som alltför akademisk i sin kommunikation.⁷³ Med andra ord kopplades stigmatiseringens logik till individens status i övrigt. Någon med hög social status kunde dessutom begå fel som för en dövstum resulterade i ett ökat utanförskap.⁷⁴ Det gällde därför att tala som det anstod ens egen klass och miljö.⁷⁵ Så samspelade avvikelserna med tidens kulturella föreställningar om hur en medborgare skulle uppträda.

Med talmetoden introducerades alltså ett system som på intet vis var skonat från stigmatiseringens problematik. Samtidigt fanns även här något av Jenkins dialektik, eftersom det fanns en vilja att lyfta fram talande dövstummas egna upplevelser. Vid 1884 års konferens redovisade dövstummläraren Magnus Palmkvist en korrespondens som denne haft med tolv före detta elever, vilka samtliga hade utexaminerats från Manilla. Redovisningen byggde på citat ur dövstummas

---

⁶⁷ AK 1875:46 s 43 f.

⁶⁸ P 1889:31 s 28.

⁶⁹ Bet om döfstummeundervisningen, s 9.

⁷⁰ Det fjerde nordiske..., s 312.

⁷¹ NT 1880 s 52.

⁷² Wolfensberger (1980), s 14 f.

⁷³ Femte nordiska mötet..., s 210 ff.

⁷⁴ Femte nordiska mötet..., s 222.

⁷⁵ TDS 1882 s 55 ff.

egna brev. Även om dessa kan ha tjänat syftet att underbygga talmetodens förtjänster ger de ändå en inblick i individens erfarenheter. Rader som att ”Man förstår mig lätt.” eller ”Jag talar ofta med föräldrar, släktingar, vänner” blev viktiga delar i den framgångsberättelse, som validerade talmetodens värde. Men här fanns också exempel där kommunikationen inte hade fungerat, vilket försvagar föredragets status av att ha varit en ensidig propaganda för talmetodens primat. Med påståenden som att ”Många förstår mig dock icke, när jag säger något”, synliggjordes realitetens spännvidd.⁷⁶ Med andra ord omgärdades önskningarna om ett minskat avstånd mellan medborgarna av en skiftande problematik, där olika variabler vävdes in. Det faktum att man ens brydde sig om motpartens reaktion är i sig betydelsefullt och understryker redan det ordningens dialektik.

Kritik mot talmetoden

Visionerna om en talande dövstum bröts samtidigt mot varningar för vad en sådan korrigeringsideologi kunde innebära för individens egen upplevelse. Vid abnormskolekonferensen 1884 varnade Sven Kinman, då föreståndare vid dövstumskolan i Vänersborg, för att för högt ställda mål riskerade att förvandla de dövstumma till ”maskiner”.⁷⁷ Att kritisera talmetoden var samtidigt en känslig affär och lämnades inte utan represalier. Föreståndaren Fredrik Nordin menade vid en senare konferens att en ökad tolerans för tecken hotade den ”rensning” som hade skett inom dövstumpedagogiken och att mer tecken skulle bli en eftergift för individer som befann sig på en lägre utvecklingsnivå.⁷⁸ Därmed var främjandet av värdesatta roller och expertens visioner indragna i en alltmer komplicerad väv av olika verksamma mekanismer. Vurmen för talmetoden kunde dock, som i Manillaföreståndaren Ola Kyhlbergs fall, ändå sammas med insikten om det nödvändiga, flexibla systemet, där skilda metoder inte skulle ”stå såsom fiender”.⁷⁹

Dessutom visar sekelskiftet en stigande oro bland vissa experter, när det gällde korrigeringsideologins betydelse för gruppens språkliga identitet. När jämförelser gjordes med den ryska och tyska språkpolitiken, vars nationaliseringssträvanden hade mött starka reaktioner i Finland och Slesvig, kom dövstummas kommunikationsform att få en än mer komplicerad ställning inom det nationella projektet. A. M. Carstensen, lärare vid dövstumskolan i Fredericia, konstaterade bekymrat att talnormen på ett motsvarande sätt hade utvecklats till ett förtryck och dess lärarkår till ”Tyraner”.⁸⁰

En viktig aspekt i sammanhanget kom också att bli den ökade betydelse som samtiden tvingades skänka dövstummas egna förehavanden. O. C. Jensen, lärare

---

⁷⁶ Abnormskolens tredje nordiske..., s 72 ff. Egen översättning.

⁷⁷ Abnormskolens tredje nordiske..., s 88.

⁷⁸ Femte nordiska mötet..., s 185-210 (citats s 193).

⁷⁹ TFF 1883 s 7 f.

⁸⁰ Femte nordiska mötet..., s 185 ff. (citats s 189).

vid dövstumskolan i Köpenhamn, beskrev vid abnormsaksmötet 1898 hur en stridbar dövstumrörelse hade börjat växa fram på tysk mark. När denna rörelse krävde ökat inflytande vidgades också den socialpolitiska spelplanen. Kraften underifrån innebar att experterna tvingades till ökad reflexion, när det gällde talnormens konsekvenser och innebörd. Inte minst påstods den skeptiska inställningen mot talmetoden bottna i en insikt från dövstamma själva, nämligen att talnormen representerade en normaliseringssträvan som måste diskriminera teckenanvändarna. Det är tydligt att Jensens beskrivning var ett känsligt inlägg i debatten och hårda motangrepp lät inte vänta på sig. Bl.a. sköt kritikerna in sig på att Jensen snarare beskrev den hårdare tyska linjen i frågan än den nordiska, mer flexibla, dövstumomsorgen. Andra inlägg vittnar ändå om att delegaterna alltmer började beskriva dövstamma som en medveten grupp med specifika intressen att bevaka. ”Vi vide jo”, som Frederik Heiberg, föreståndare vid dövstumskolan i Köpenhamn formulerade det, ”at i vore Dage ere de Døvstumme en Magt”. Hos experterna fanns med andra ord insikten om att dövstamma hade börjat sluta sig samman i syfte att bedriva intressepolitik och kräva ett vidgat erkännande.⁸¹

Återigen visar detta på den övergripande kontextens betydelse för funktionshinder som fenomen. Utvecklingen främjade i sig uppkomsten av nya sociala rörelser och expertkåren tvingades att förhålla sig till ett kraftfält med olika typer av aktörer. Att den svenska dövstumföreningen dessutom använde sig av egna konferenser i syftet att stärka teckenspråkets ställning underströk tidens fördjupade dialektik. När föreningens göranden fick utrymme i experternas eget forum blir det svårare att reducera skeendet till ett renodlat maktspråk.⁸² Dövstumföreningens kamp för teckenspråkiga präster är ett tydligt exempel på hur den dialektiska ordningen var i spel och att kollektivets strategier arbetade utifrån egna premisser, upplevelser och ställningstaganden.⁸³ Den sociala kategoriseringen gav därför i sig upphov till en motverkande rörelse underifrån, vilken till en del utmanade den officiella omsorgspolitikens värderingar. Det tvingade i sin tur experterna till ökad reflexion över hur man egentligen skulle tackla den våg av protester som började växa fram ur dövstammans egna led. Makten om man så vill tvingades i någon mån att tilldela motparten en form av ökat erkännande.

---

⁸¹ Det fjerde nordiske..., s 319- 327 (citat s 326).

⁸² TDS 1885 s 111 f.

⁸³ Det fjerde nordiske..., s 391.

Tänkandets förvandling

Talmetodens uppgift gick samtidigt bortom den rent språkliga tekniken. Genom talet skulle det också bli möjligt att *förändra den dövstummes sätt att tänka*, att göra tanken mer mänsklig. Överhuvudtaget var karaktären på den dövstummes mentala värld något som både bekymrade och fascinerade expertkåren. En illustration erbjuder 1903 års abnormskolekonferens, som bjudit in filosofiprofessorn Frans von Schéele. Denne hade alltmer kommit att röra sig från idealismen till förmån för en mer empiriskt grundad vetenskaplighet. Mot sekelskiftet gav han ut läroböcker i psykologi och ägnade sig själv åt experiment kring människans kognition. Det var också som kännare av människans kognitiva system som Schéele hade bjudits in till konferensen. Denne var själv belåten över psykologins allt starkare ställning på området. I sitt föredrag behandlade von Schéele skillnaden mellan dövstummas, blindas och s.k. normalas sätt att tänka. Professorns slutsats, att dövstumma stod längre ifrån den normala människans tänkande än vad blinda gjorde, och att det var just dövstummas artikulationsträning som stakade ut vägen till ett mer normalt och högre abstrakt tänkande, torde ha fallit väl in i åhörarnas föreställningsvärld.⁸⁴

Att intelligensen påverkades av t.ex. en människas sensoriska förmåga var en idé som redan den inflytelserike brittiske rasbiologen Francis Galton och andra pionjärer inom intelligensforskningen hade omhuldat. Enligt Galtons teori var den mentala kapaciteten biologiskt nedärvd, vilket gav en tämligen statisk bild av samhällets klassmässiga struktur.⁸⁵ Vad som är intressant i fallet med dövstumma är däremot att här fanns en betydande tro på människan som förmögen en kognitiv förvandling. Eftersom samtiden gärna förde dövstumma till lägre samhällsskikt handlade det dessutom främst om att stärka den mentala statusen hos nationens fattigare del.

Genom talmetodens kraft att påverka kognitionen kom teckenspråkets förmåga att gestalta verkligheten att försvagas. Med teckenspråket kunde den dövstumme möjligen beskriva föremål i den direkta omgivningen, men det djupare, abstrakta tänkandet krävde majoritetens språkform. ”[T]orftigheten och otillräckligheten af [tecken-språket], då det gäller att göra den döfstumme bekant med andra än de allmännaste företeelserna i den yttre verlden, utgöra ett mäktigt hinder för en högre utveckling af hans förstånd”, hade de svenska utredarna slagit fast redan på 1870-talet.⁸⁶ Även statsrådet Wennerberg talade i samband med utbildningsreformen om att teckenspråket uppmuntrade denna ”ytlighet i tänkandet”.⁸⁷ Som stöd för talmetodens överlägsna förmåga till kognitiv förvandling användes bl.a. uppgifter om att dövstumma börjat använda talet i sömnen.⁸⁸ Dessutom kom mer

⁸⁴ Femte nordiska mötet..., s 418-427. Det är också värt att notera att Schéele gärna använde uttrycket ”vi normala”.

⁸⁵ Norton s 294. För Galton var dock inte termen intelligens självklar varför han gärna talade om kapacitet i termer av naturlig förmåga.

⁸⁶ Bet om döfstummeundervisningen, s 20.

⁸⁷ P 1889:31 s 26.

⁸⁸ Femte nordiska mötet..., s 192 f.

övergripande kontextuella förändringar att främja tron på vad som var möjligt att uppnå på området. Om en dräng som emigrerade till USA kunde lära sig tänka i ett nytt språk, skulle då inte en dövstum kunna lära sig tänka som majoriteten hörande medborgare?⁸⁹ Talet blev först som sist tecknet på att individens mer normala kognitiva status hade uppnåtts.

I ett läge, där det blev allt viktigare att förstå innebörd av abstrakta begrepp och fenomen, kom därför de tecknande att växa fram som ett tydligare nationellt hot. Föreställningar om talets koppling till tänkandet innebar att teckenanvändaren på kognitiva grunder degraderades till en lägre form av medborgare, någon som på sin höjd kunde uppnå en ”yttre humanisering”.⁹⁰ Med andra ord skildes här mellan en slags yttre- och inre normalitet. I den yttre skapades en hjälplig förmåga att förmedla sig med yttrevärlden, men i den inre skapades en högre reflexion i samspel med övriga medborgare. Strävan efter det normala tänkandet kom därför att bli en viktig drivkraft bakom periodens segregering politik. Att blanda olika kognitiva förutsättningar blev ett hot mot den starka medborgaren i en nation i omvandling. Att skapa det rätta tänkandet, att föra människor närmare nationens kultur, krävde därför specialinrättningar, vilka tog hänsyn till varje individs mentala förutsättning.⁹¹ Låt vara att experter också kunde varna för alltför snabba slutsatser, när det gällde att koppla metod till mental kapacitet.⁹² Den norske dövstummläraren Johannes Jørgensen klagade i en artikel 1902 över att allmänheten hade en alltför negativ bild av den dövstummes mentala status. Den dövstumme måste betraktas som en ”homo sapiens” med förstånd och vilja ”ganske som vi”, menade han.⁹³ Här skymtar insikten att allmänheten lätt förväxlade dövstumhet med former av sinnesslöhet och lägre grad av mänsklighet, vilket blir ytterligare exempel på hur experterna positionerade sig mot den folkliga kulturens föreställningar av vad olika funktionshinder innebar.

I sammanhanget skulle man också kunna dra paralleller till sentida diskussioner bland psykologer och lingvister huruvida det är språket som föregår tänkandet eller tvärtom. Även om sentida resonemang betonar ett ”ömsesidigt, dialektiskt samband mellan språklig, social och kognitiv utveckling” är det tydligt att samtiden gärna underhöll tron på talet som förutsättningen för att individen skulle tolka verkligheten på ett normalt sätt, d.v.s. som majoriteten.⁹⁴ Utan talet riskerade dövstamma att hantera sinnesintrycken från omgivningen felaktigt, vilket blev ett hot mot tidens integreringssträvanden. Men inte heller här var linjerna fria från dissonans. Johan Prawitz vände till en del på argumenteringen genom att hävda att en för hård kamp mot teckenspråket t.o.m.

---

⁸⁹ Femte nordiska mötet..., s 197.

⁹⁰ TFF 1883 s 13 (Kyhilberg).

⁹¹ Sjätte nordiska mötet..., s 191; Prawitz (1913) s 271.

⁹² NT 1879 s 31 f; Sjätte nordiska mötet..., s 230.

⁹³ NTA 1902 s 53 ff.

⁹⁴ För en diskussion kring sentida teorier, se Linell (1982) s 56-73 (citats s 72).

kunde ”hindra” individen i ”hans andliga utveckling”.⁹⁵ Visionen om det rätta tänkandet hade att alltså att balansera mot olika variabler, som inte alltid sammanföll. Det fanns hela tiden en reflexion kring var visionens gränser skulle falla, något som inte drabbade blinda i samma utsträckning.

Jämfört med dövstumma ansågs dessa ha en god mental kapacitet, lämplig för såväl högre studier som vetenskaplig verksamhet. Även känslolivet ansågs vara högre utvecklat hos den blinde än hos den dövstumme. Att t.ex. inte kunna höra musiken förde människan längre bort från att vara en ideal medborgare.⁹⁶ De positiva föreställningarna om den blindes tankar och känslor fick än mer bränsle genom publicerade brev, där blinda klagade över den intellektuella otillfredsställelse man kunde uppleva efter anstaltstiden.⁹⁷ Trots en viss oro för den blindes surrogatföreställningar om världen lyftes t.o.m. idéer om att den blinde, genom ett sjätte sinne, hade vissa mentala förstag.⁹⁸ Överhuvudtaget fanns en fascination över blindas perception vilken påminner om 1700-talets upplysningsresonemang. Sammantaget antogs blinda stå närmare nationens kultur än vad dövstumma gjorde. Att höra det nationella språket placerade en individ närmare den sanktionerade formen av rätt kultur och rätt tänkande.

”Intelligensen” som särkiljare

Idéer om det rätta tänkandet kom också att bli avgörande drivkrafter i tidens differentieringssträvan. Ett första steg i den riktningen var när riksdagen på 1870-talet började ge stöd till anstalter för överåriga dövstumma. Bakom beslutet låg ett raster av negativa antaganden rörande kategorins mentala bildbarhet och faran i att blanda olika mentala förmågor.⁹⁹ Med expertkårens konsolidering och en aktivare stat inleds utvecklingen mot en allt hårdare uppdelning av dövstumma, vilka graderades utifrån sin mentala kapacitet. Bakom rekommendationerna dröjde övertygelsen att sinnesslöa och idioter hotade den starkare delen av dövstumkollektivet.¹⁰⁰

I linje med Henrik Höjers teori, om statistikens ökade betydelse för förståelsen av samhället, kom siffrorna även här att påverka bilden av nationens styrka och medborgarnas status. 1870-talet blev en skådeplats för en allmänt mer förfinad klassificering av dövstumkategorin. Även om de svenska utredarna var bekymrade över den svaga statistiken hänvisade man ändå till SCB:s siffror från 1877, vilka talade om totalt 4.639 dövstumma i Sverige. Av dessa etiketterades 363 som ”sinnesslöa” och 134 som ”sinnesrubbade”.¹⁰¹ När blindutredarna ett par år senare redovisade sina uppgifter sattes det samlade antalet blinda i hela

⁹⁵ Femte nordiska mötet..., s 190 f.

⁹⁶ Femte nordiska mötet..., s 426; Sjätte nordiska mötet..., s 104; FK 1895:25 s 4 ff; Prawitz (1913), s 240; bet om blindundervisningen, s 7, 11, 40 ff; Det fjerde nordiske..., s 51; Abnormskolens tredje nordiske..., s 232.

⁹⁷ NT 1881 s 162 f.

⁹⁸ NTA 1905 s 204; Femte nordiska mötet..., s 88-103.

⁹⁹ P 1877:1, bil 7 s 129 f.

¹⁰⁰ Den abnormala skolans andra..., s 32 f; TDS 1882 s 52 f.

¹⁰¹ Bet om döfstummeundervisningen, s 18.

landet till 3.390 av vilka 26 ansågs ”sinnesrubbade” och 100 ”sinnesslöa”.¹⁰² Med statistiken skapades alltså en berättelse, där dövstumkollektivet i högre utsträckning än blinda betraktades som mentalt undermåliga. De ”verkliga idioterna”, ville utredarna av dövstumfrågan heller inte föra in under den obligatoriska utbildningens mantel, utan istället hänvisa till befintliga sinnesslöanstalter.¹⁰³ Därigenom skänktes ökad betydelse åt den medicinska vetenskapen. Det var denna som skulle avgöra om en dövstum alls var mottaglig för undervisning. Urvalet var första steget i en process, där mental kapacitet kopplades till metodfrågan. Bara de starkaste ansågs kunna leva upp till talet och den kognitiva omvandlingen, resten skulle utifrån en längre tids observation hänvisas till lägre värderade metoder.¹⁰⁴ På så sätt kom olika professioner att samverka i en fortgående kategoriseringsprocess som gav individen en bestämd position och etikett inom systemet.

Vilka effekter denna kategorisering skulle ha på den faktiska organiseringen av dövstumväsendet blev en av periodens hetaste och mest svårlösta frågor inom området. Inte ens de svenska utredarna var överens. Även om visionen var att tecken och tal skulle ha separata anstalter öppnade utredarna för en flexibel övergångsperiod, vilket fick läraren och ledamoten Lars Gustaf Lindström att anklaga sina kolleger för att ”åter förena det, som aldrig får förenas”. I hans ögon var inget annat än en omgående skilsmässa att betrakta som ett nederlag för dövstumskolan.¹⁰⁵ Under de kommande årtiondena skulle kampen för en hårdare fysisk isolering av vad som uppfattades som de farliga tecken-användarna att engagera expertkåren.¹⁰⁶ Även den konservativa regeringen Bildt ställde sig med den obligatoriska utbildningen 1889 bakom ett system, där dövstummas sociala medborgarskap bestämdes utifrån mental förmåga. De som var ”idioter eller sinnesrubbade” uteslöts från reformens räckvidd, men sinnesslöa dövstumma skulle däremot inordnas i det utbyggda medborgarskapet. Reformen stärkte samtidigt föreställningen att teckenspråk och intelligens var fenomen intimt sammanbundna med varandra.¹⁰⁷ Inskränkningen till trots innebar detta ändå ett mer vidsträckt medborgarskap än det som senare gavs blindkollektivet.

I reformen 1896 uteslöts såväl sinnesslöa som dövblinda från obligatorisk utbildning. När blinda inte kunde luta sig mot andra sinnen ansågs vägen till normalisering och integrering försvåras. Även här blev observationen den grundläggande komponenten i kategoriseringsprocessen. I vilken omfattning medborgarskapet skulle utfalla var alltså villkorad utifrån en slags meritokratisk rättvisa, där individens kapacitet avgjorde den fortsatta rätten till en rättighet.¹⁰⁸

---

¹⁰² Bet om blindundervisningen, s 15

¹⁰³ Bet om döfstummeundervisningen, s 19.

¹⁰⁴ Abnormskolens tredje nordiske..., s 139; bet om döfstummeundervisningen, s 43 (§1), 48 (§16).

¹⁰⁵ Bet om döfstummeundervisningen, s 117 ff. (citat s 118).

¹⁰⁶ Abnormskolens tredje nordiske..., s 41 ff, 53, 141 ff., 151, 154.

¹⁰⁷ P 1889:31 s 22.

¹⁰⁸ P 1895:31.

Dövblinda hamnade än mer i medborgarskapets väntrum. Axel Hagström, dövstumlärare som avancerat till riksdagen, beklagade 1906 att så lite hade gjorts för ”dessa mellanformer af abnormitet”.¹⁰⁹ Förutom att detta exempel understryker hur experterna kunde skifta roller och fortsätta driva omsorgsfrågorna inom ramen för det politiska systemet visar det hur gränslandet mellan olika funktionshinder gjorde medborgarskapsfrågan mer bekymmersam.

Utvecklingen inom dövstumväsendet innebar i högre utsträckning en fortgående differentiering *inom* det kollektiv som givits rätten till det sociala medborgarskapet. August Zotterman, tongivande dövstumlärare som likt Hagström hade valt riksdagskarriären, lät använda sin roll som lagstiftare i syfte att försöka förändra det svenska dövstumväsendet till att bli mer uppdelat efter internationella mönster. Med hänvisning till det danska systemet efterlystes fler underkategorier och att staten skulle ta ansvaret för de tecknande, sinnesslöa dövstamma. Detta problematiserar också Jan Froestads betoning av skillnaderna i de nordiska systemen. Istället för slutna nationella system framhöll som sagt aktörerna vikten av att låta sig inspireras av andra länders omsorgspolitik. Att följa det danska systemet ansåg Zotterman borga för en mer rationell väg till dövstummas kognitiva och språkliga omvandling. Med de inlånade begreppen *oegentligt-* respektive *egentligt dövstamma* skulle tecknande dövstamma med låg mental kapacitet ges egna anstalter i statlig regi.¹¹⁰

Samma år som blindas utbildning förverkligades sanktionerades också en hårdare isolering av de mentalt svagare dövstamma.¹¹¹ Idéer om den kognitiva förvandlingen främjade därmed klart söndringen av kollektivet, även om samtiden slet med frågan vad kategorierna stod för och hur gränserna skulle falla.¹¹² Bakom förändringen fanns också ekonomiska motiv liksom mindre anstalters jakt på att finna nya nischer i en tid då utbildningsreformen hade kommit att premiera de större distriktsanstalterna.¹¹³ Det är frestande att se detta som ett exempel på den ovan nämnda James W. Trents idé om hur experternas kamp för legitimering kunde bidra till att konstruera nya kategorier av funktionshinder. Genom att anstalter vigdes åt en viss kategori blev dess individer än mer utpekade som avvikare bland avvikarna. Vissa aktörer hade all anledning att definiera nya gränser, eftersom det gav mandat för ytterligare påstötningar hos politikerna, där nya resurser kunde frigöras. Även om det fanns en viss oro för att ekonomiska omständigheter riskerade att placera dövstamma i fel klasser är skeendet en påminnelse om experternas grundläggande tro på ”att noga skilja det som kan skiljas”.¹¹⁴

---

¹⁰⁹ MAK 1906:51 (citats s 9). Hagström tillhörde liberala samlingspartiet.

¹¹⁰ MAK 1892:183. Oegentligt dövstamma blev de med vissa hörselrester. Zotterman anslöt sig 1895 till den frihandelsvänliga centern.

¹¹¹ P 1896:39; SSLU 1896:8. De reguljära anstalterna fick bidrag i de fall de skickade en sinnesslös dövstum till en av staten godkänd specialanstalt.

¹¹² TDS 1881, s 61-70 (”Hvad bör man forstå med oegentliga döfstamma?”, Fredrik Nordin).

¹¹³ P 1896:39 s 5 ff, 10.

¹¹⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 210; TDS 1880 s 37 (citats); Sjätte nordiska mötet..., s 195.

Men dessa idéer kunde paradoxalt nog också bli motmekanismer som försvagade anstaltsideologin. Eftersom visionen, att förvandla dövstumma till talande och rätt tänkande medborgare, krävde en ökad social interaktion blev den slutna anstalten ett hot, något som främjade kraven på mer öppna boendeformer. Att låta dövstumma bo inackorderade i närheten av anstalten blev därför ett sätt att vänja omgivningen vid dövstumma. Så tänktes interaktionen bli instrumentet för att bekämpa stigmatisering.¹¹⁵ Men segregering kunde också föras fram som ett humanistiskt projekt. I blindas fall kunde anstalten bli instrumentet, vilket tänktes bekämpa folkskolans inneboende stigmatisering. Genom separata anstalter skulle avvikaren skonas från en gycklande omgivning.¹¹⁶

Det var aldrig tal om *en* integreringspolitik, utan olika variabler påverkade formerna för hur *den andre* skulle erkännas. Alltmer växte det dock fram vad som skulle kunna benämnas den goda eliten av dövstumma och blindas, vilka ansågs ha en given rätt till undervisning och där förhoppningen om en minskad klyfta mellan t.ex. den hörande och den dövstumma kulturen var som starkast. På den andra sidan fanns de mer svärfångade individerna, de som placerades i kategoriernas gränsland. Dessa blev alltmer betraktade som ett hot mot tidens strävan efter att normalisera och integrera de framtida medborgarna.

Kroppens språk

Även om korrigeringsstanken fick sitt mest tydliga uttryck när det gällde dövstumma kom inte heller blindas att skonas från tidens strävan efter fysiologisk konformitet. I blindas fall kretsade oron dock mer kring kroppshållning och yttre, fysiska attribut. Här finns också en viss koppling till 1800-talets ortopediska visioner som Lotta Holme har visat omgav kategorin vanföra.¹¹⁷ Genom korrigerings skulle den omedelbara, synliga avvikelser reduceras.

Interventionen skulle därför användas till att rätta till den blindes hållning, motorik och gester. Den brittiske historikern Peter Burke har betonat hur kroppsspråket avslöjar mycket av hur ett samhälle är konstruerat, när det gäller normer och sociala hierarkier.¹¹⁸ Till denna diskussion kan dessutom föras civiliseringsteorier som talar om att människan med tiden har tvingats till ett alltmer kontrollerat kroppsspråk.¹¹⁹ Även om det skulle leda för långt att gå in närmare på den diskussionen är det tydligt hur interventioner under perioden ändå bar på en tydlig önskan om att använda utbildningen till att säkra den rätta

---

¹¹⁵ Den abnormala skolans andra..., s 59 f., 63 f. Se också Femte nordiska mötet..., s 251; Sjätte nordiska mötet..., s 167 f. Att frågan kring internat-externat var problematisk visar svårigheterna att få igenom konkreta resolutioner vid konferenserna. Den abnormala skolans andra..., s 52; Abnormskolans tredje nordiske..., s 155-166; NT 1876 s 127-135; Den abnormala skolans andra..., s 71.

¹¹⁶ Sjätte nordiska mötet..., s 24; NTA 1899 s 50 f.

¹¹⁷ Holme (1996).

¹¹⁸ Burke (1997), s 60 ff., 73 f.

¹¹⁹ Elias (1991).

formen av kroppsligt uppträdande. I blindas fall blev därför gymnastiken ett allt viktigare medel för tidens integreringsvisioner.

Denna strävan hade inte bara en estetisk utan också en funktionell sida. Utredarna på 1880-talet menade t.ex. att bristen på syn kunde leda till ytterligare problem och att blinda var ”mera utsatt för att behäftas med lyten och missbildningar än seende människor”.¹²⁰ Det skänker också förståelse för kravet att blinda så tidigt som möjligt skulle underställas en fysisk träning. Med en sådan kunde man, som Gustaf Lyberg, då lärare vid Manilla, uttryckte det 1876, ”förekomma den fysiska förslappning, med hvilken de flesta blinda äro behäftade”.¹²¹ Interventionen skulle med andra ord vara förebyggande. Det gällde att undvika att blinda blev vanföra.¹²² För dövstumma sattes snarare det fysiska i samband dels med byggandet av den moraliska styrkan, dels med kraven på att minska den mentala stressen på anstalten.¹²³

Den fysiska träningens primat visar sig också genom det sätt man slog vakt om gymnastikens roll. Allmänt sett fanns det en ovilja att mer i detalj specificera antalet undervisningstimmar, men när det gällde just gymnastiken rekommenderade blindundervisningskommittén att blinda skulle ägna hela tolv timmar i veckan åt den fysiska träningen.¹²⁴ Senare kanaliserade riksdagen än mer resurser till området.¹²⁵ Dessutom var det viktigt att hitta den rätta lärarkompetensen och det sökta idealet fann samtiden gärna i den svenska militärkåren.¹²⁶ Politikernas oro för en försummad gymnastikträning blev också ett argument bakom kraven på mer optimala lokaler för blindundervisningen och t.ex. inredningsfrågan sattes i samband med visionen om den rätta kroppshållningen.¹²⁷

Men den fysiska förvandlingen hade inte bara funktionen av att motverka en kroppslig svaghet. Den skulle även underlätta vid den blindes interaktion med omgivningen. Följandes Burkes idé om gesterna som kulturens nycklar handlade det under perioden om att lära den blinde grunderna för samhällets sociala spel. En blind skulle därför lära sig schemat för hur en medborgare uppträdde i olika situationer och vilka förväntningar som omgivningen ställde på beteendet. Det gällde därför, som Lyberg senare skrev i en artikel, att på olika sätt bekämpa den blindes ”vidriga åtbörder och kropps rörelser”.¹²⁸ Kort sagt skulle den blinde fås att smälta in på rätt sätt. Därför måste också de kulturella koderna och konventionerna internaliseras av den enskilda individen. Hur man bockade och neg, tog av sig mössan, korrekt trädde in i ett rum, hur man satte och reste sig, hur man gick på ett passande manér blev därför viktiga led i samtidens sociala

---

¹²⁰ Bet om blindundervisningen, s 27.

¹²¹ Den abnormala skolans andra..., s 77 f.

¹²² FK 1888:32 s 21 (Wennerberg), s 23 (af Ugglas).

¹²³ Femte nordiska mötet..., s 499 f; TDS 1885 s 98.

¹²⁴ Bet om blindundervisningen, s 27.

¹²⁵ FK 1888:32 s 21 (Wennerberg), s 23 (af Ugglas); AK 1888:41 s 67; FK 1888:32 s 25.

¹²⁶ Bet om blindundervisningen, s 27; P 1909:134 s 3

¹²⁷ AK 1885:48 s 6. Abnormskolens tredje nordiske..., s 251 f.

¹²⁸ NTA 1904 s 38 f (citats s 39).

interaktionsprogram.¹²⁹ Visionen om det rätta beteendet kunde också gå hand i hand med kravet på en förfinad kontrollapparat, där minsta avvikelse skulle beivras och korrigeras.¹³⁰ Den blinde kunde aldrig veta exakt när han var övervakad, vilket ökade trycket på självdisciplinering. Möjligen skulle Foucault här ha talat om blindheten i termer av ett naturligt panoptikon.

Den beteendemässiga avvikelsen blev ett hot inte bara mot interaktionen som sådan, utan ansågs också försvåra den framtida ekonomiska integreringen. Johannes Moldenhawer, föreståndare vid blindinstitutet i Köpenhamn, betonade 1903 betydelsen av att den blinde uppträdde på majoritetens manér i sin yrkesmässiga roll. Rörelser och uttryck som avvek från vad omgivningen förväntade sig blev ett hot mot en fungerande medborgare.¹³¹ Även andra materiella aspekter kunde föras in i argumentarsenalen för ökad fysisk träning. Eftersom den blindes arbetsmarknad ansågs vara begränsad blev den fysiska träningen också ett nödvändigt ”motgift” mot ett stillasittande liv.¹³² Vid 1898 års abnormskolekonferens knöts problemet inte minst till äldre blindas, eftersom dessa ”under tiotal år i många fall så förslöats, att första året i skolan nära nog går åt till att [...] öfva deras styfnade händer att fatta i arbetsredskapen”. I linje med detta ansågs också arbetsskolorna kunna användas till att lära blindas mer om kroppens fysiologiska konstruktion.¹³³ Visionerna om den formbara kroppen hade därmed i så väl de blindas, som i de dövstummas fall, funktionella mål och förvandlingen skulle inte minst gå över ökad självkänedom.

Samtidigt fanns under perioden en viss misstro gentemot blindas vilja att faktiskt ägna sig åt det fysiska, något som förklarades utifrån blindas uppväxtmiljöer med trånga hus och små utrymmen som, tillsammans med omgivningens attityder, främjat passivitet.¹³⁴ Detta visar också hur den sociala statusen i övrigt kunde förväntas påverka det kroppsliga beteendet. En trång arbetarbostad kan inte ha setts som en ideal miljö för den blinde. Därför var samtiden också snabb att uppmärksamma den goda förvandlingen. Blindas som lyckats höja sig fysiskt belönades med medaljer och hyllades i experternas tidskrifter.¹³⁵ Sådana fall blev en bekräftelse på korrigeringsideologins styrka. Möjligen kan denna uppmärksamhet förstås också mot bakgrund av en vidare kontext, där idrottsutövningen fick en allt viktigare funktion av att befästa nationens fysiska styrka.¹³⁶ Så flätades även den fysiska gestaltningen in i tidens integrationspolitiska visioner och nationens omvandling i stort. Det nationella projektet krävde inte bara ett normalt tänkande utan också fysiskt starka medborgare som uppträdde på rätt sätt.

---

¹²⁹ NT 1872 s 32.

¹³⁰ NTA 1900 s 215.

¹³¹ Femte nordiska mötet..., s 78.

¹³² Sjätte nordiska mötet..., s 160 ff.

¹³³ Det fjerde nordiske..., s 214, 216.

¹³⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 161 f. Abnormskolens tredje nordiske..., s 221.

¹³⁵ NT 1871 s 105.

¹³⁶ Gustafsson (1997), s 212 f; Ahlberger & Kvarnström (2004), s 228, 262.

Sammanfattande analys

Den medicinska formeln med diagnos och intervention kom att få en avgörande betydelse i tidens omsorgspolitiska ambitioner. Även om möjligheterna till det direkta medicinska botandet var begränsade är det ändå klart att institutionella reformer också togs i anspråk för tidens korrigeringsideologi. Framför allt kom den medicinska optimismen att fanna blinda. Men denna ideologi tog inte bara sin utgångspunkt från experter, utan även allmänheten förväntades ta ett större ansvar för att minska förekomsten av funktionshinder. Den nya hygienismen påverkade också sättet att förhålla sig till degenereringsfrågan. Där ovan nämnda forskare, som Mårten Söder, har sett slutet av 1800-talet som startskott på en ny degenereringsdiskurs, vilken påverkade politiken kring sinnesslöa, finns det anledning att notera att även andra funktionshinder till en del omgärdades av denna oro. Framför allt kvinnor med flera funktionshinder framstod som ett tydligt samhällshot.

Men även om experter och politiker ansåg att också dövstumhet och blindhet påverkade folkstammens status negativt fick dessa tankegångar aldrig något större genomslag, och rashygienens idéer översattes aldrig till något konkret, juridiskt handlingsprogram. Istället bröt erkännandet fram som en motmekanism. När experter gav *den andre* rätt till självvalda relationer var detta ett uttryck för individens rätt att få uppleva det unika erkännande som en parrelation erbjud.

Funktionshindrade kom dock på flera andra sätt att omgärdas av tidens alltmer framträdande korrigeringsideologi, där det främst var individen som skulle åtgärdas och inte den omgivande miljön. Det mest frapperande exemplet på denna vision uttrycktes i det visionära programmet att förvandla den dövstumme till en talande, och därmed mer normal människa. Bakom detta låg hoppet om den kognitiva metamorfosen. Talet blev, som också R.A.R. Edwards har slagit fast i sin analys av 1800-talets USA, en nödvändighet för det rätta tänkandet och anpassningen till en gemensam kultur. Tecknande dövstamma började i högre utsträckning betraktas som mentalt svaga och som ett hot mot ett visionärt medborgarskapsbyggande. Detta kompletterar t.ex. Anita Pärssons och Jonna Widells analys av motiven bakom talmetodens införande. Korrigeringsprogrammet handlade inte bara om en anpassning till tal, utan lika mycket om en anpassning till en bestämd kognition. Men i motsats till vad diskursperspektivets forskare, som Michel Foucaults, Birgit Kirkebæks eller Kerstin Liljedahls tolkningar lätt ger sken av, var expertkåren fylld av nyanserade intentioner. Det ligger också i linje med vad Mathew Thomson framhållit om behovet att se aktörerna *inom* aktören.

En generell tendens var ändå att det vetenskapsorienterade tänkandet blev en viktig drivkraft bakom differentieringen. Den institutionella förändringen

användes till att splittra kollektiven i ett växande antal underkategorier. Där dövstummas korrigerings gällde det mentala och verbala gällde blindas korrigerings kroppsspråket. Dessa aspekter kan föras till Gillian Sutherlands tal om intelligensmätningen som en primus motor för kategoriskapandet. Vad genomgången visar är att denna princip var i bruk långt före intelligensmätningens genomslag. Kategoriseringen blev en central komponent i frammanandet av viktiga aspekter i tidens nationalism: gemensamt språk och fysisk styrka. Något paradoxalt blev korrigeringsideologin samtidigt en drivkraft för att minska segregering, vilket i sig bidrog till att försvaga experternas kontroll.

Även här blir det alltså fruktbart att förstå skeendet mot bakgrund av det sociala erkännandet som en process i enlighet med Richard Jenkins identitetsteori. Experterna och politikerna hade hela tiden att förhålla sig till *den andres* göranden och horisont. Rädslan för dövstummas grupprocesser understryker hur en mer dialektisk ordning gjorde sig gällande. Även tidens relativa handikappbegrepp, som pekade ut omgivningens attityder och individens sociala status som det som bestämde effekten av ett funktionshinder, problematiserar Michael Oliver teori om funktionshindrade som universella offer för de materiella barriärerna.

Kapitel 4

Yrkesvalets drivkrafter och marknadens relationer

Ett centralt motiv för att öka interventionen, när det gällde utbildning för dövstumma och blinda, var att understödja och bereda mark för ett aktivare ekonomiskt liv. Under hela undersökningsperioden betonades med emfas nödvändigheten av att skapa yrkesverksamma medborgare med tillräcklig ”arbetskicklighet”.¹ Till varje pris gällde det att undvika en situation, där ”*onyttiga*” medborgare på olika sätt belastade och tärde på samhällets gemensamma resurser.² Tron på utbildning var därför lika mycket en tro på möjligheten att förvandla ekonomisk passivitet till ekonomisk aktivitet. Redan med 1860-talets motionsflora, om ökade satsningar på dövstumväsendet, talades om att elever, som lämnat anstalten, hade höjt sig till en position, där de ”utan det allmännas betungande, sig sjelfve försörja”.³ Därför kunde också riddarhusledamoten Gillis Bildt vid samma tid sammanfatta utbildningsmålet som en process, ett ”bildande till nyttiga och arbetsamma medlemmar”.⁴ Varken berörda kommittéer eller ansvariga politiker avvek i samband med de stora utbildningsreformerna från denna materiella nyttoaspekt. Principen fannade samtidigt idén om att i ökad utsträckning acceptera *den andres* olikhet och finna vägar, där varje medborgare i samhället skulle kunna fylla en speciell plats. Den ”numera allmänt erkända angelägenheten af alla samhällsmedlemmars bildande till, hvar på sin plats, gagnande medborgare”, som Bildts kollega vid riddarhuset, Claes Cederström, sammanfattade principen 1865.⁵ Den följande analysen ska närmare skärskåda blindas och dövstummas roll på arbetsmarknaden och var man hamnade i tidens strukturella förändringar.

Om den ekonomiska individualiseringen, med sin strävan efter självständighet, blev den styrande principen var det olika omständigheter som påverkade synen på den funktionshinderades yrkesroll. Dessa skulle kunna grupperas utifrån tre fält: *tradition*, *teknisk omvandling* och *kompensationstänkande*. I det första fältet var den ekonomiska traditionen det styrande. Tanken var att dövstumma och blinda hade en naturlig närhet till de förindustriella sektorerna av samhälls-ekonomi. Det andra fältet gav utrymme för de möjligheter och hot som industrialiseringen förde med sig. Det tredje fältet berörde föreställningar om att funktionsnedsättningen som sådan skapade fördelar gentemot andra medborgare.

---

¹ MAK 1872:128 (citats s 22).

² MAK 1876:4 (citats s 2).

³ MBd 1862:412 (citats s 665).

⁴ MAd 1862:197 (citats s 489).

⁵ MAd 1865:75 (citats s 153); NTA 1899 s 57 f.

Traditionens roll

Den flexibla hantverkaren

Det skolsystem som byggdes upp under 1800-talet kom i allt väsentligt att utgå från tanken att olika former av hantverk skulle lösa självförsörjningens problematik. Hantverk blev därför tidigt förknippat med funktionshinder. Ingrid Olssons undersökning på lokalnivån har också visat hur många funktionshindrade under 1800-talet återfanns just inom den typen av yrken, även om andelen ses sjunka mot bakgrund av industrialiseringen.⁶ Den pågående strukturella förskjutningen var dock inget som nämnvärt översattes till institutionella förändringar, när det gällde omsorgspolitiken. När riksdag och regering i början av 1860-talet slöt upp bakom en fördjupad satsning på Manillaverksamheten innebar detta en intensifierad satsning på hantverket. Beskrivningen av institutet, såsom bestående av skräddare, skomakare, snickare, smeder och korgmakare, sanktionerade en medborgare som föll inom ramen för högst traditionella yrkesfält.⁷ Den närhet som samtiden stipulerade mellan den blinde eller den dövstumme och en tilldelad hantverkaridentitet stärktes dessutom av statistik som Manilla publicerade under 1870-talet – med hela dess mosaik av nyutbildade hantverkare.⁸

Vare sig ecklesiastikminister Fredrik Carlson, eller någon annan politiker som 1865 tog del av institutets proklamationer, kunde undgå den prioritering som vägledde anstalten. I förlängningen förmedlades en berättelse, där hantverket blev instrumentet som trotsade det sociala utanförskapet. Även här bröt horisontväxlingen igenom. Yrkesliv blev likvärdigt med den goda självbilden. Med hantverket skonades individen från ”den förödmjukande olyckan” att bli en börda för omgivningen.⁹ Därför blev vägen till en ekonomisk höjning en vandring mot en mer ”människovärdig” tillvaro.¹⁰ Den traditionella yrkesrollen gavs funktionen att skydda både samhället och individen från ett hotande beroende. Denna tro levde vidare genom och bortom tidens utbildningsreformer, även om kompletterande visioner om en mer intellektuell medborgare med tiden skapade en viss spänning mellan den teoretiske och den praktiske medborgaren.

Samtidigt växte insikten om kategoriernas heterogena natur, eftersom blinda ansågs utgöra en större utmaning, när det gällde skiftet från beroende till oberoende. Även om antalet möjliga hantverk här var mer begränsade manifesterade debattörerna en hårdare satsning på blinda än på dövstumma hantverkare, vilket gick hand i hand med kampen att bekämpa den blindes upplevelse av ekonomisk stigmatisering.¹¹ Genom självständigheten skulle såväl stigmatiser-

---

⁶ Olsson (1997).

⁷ StU 1862/63:170 s 14.

⁸ NT 1872 s 82 f. Dövstumma hade främst utbildats till skomakare och skräddare, blinda främst till korgmakare och borstbindare. StU 1862/63:170 s 14.

⁹ P 1865:1, bil. 7 (citats s 79).

¹⁰ NTA 1905 s 203.

¹¹ P 1910:1:8 s 292 ff; FK 1895:25 s 4; bet om blindundervisningen, s 16.

ingen som den självpåtagna skammen bekämpas, och en viktig princip för detta blev idén om den *flexibla medborgaren*. Även om hantverkaren blev omsorgspolitikens mest centrala yrkesidentitet gällde det att mot bakgrund av marknadens utbud och efterfrågan ändå få en betydande spridning inom fältet.¹² Hammarskjöld, ecklesiastikminister i Thyselius regering, pläderade 1884 för ”att allt flera handverk måste i denna undervisning ingå, så vida den skall kunna fylla sin bestämelse”.¹³

På så sätt skulle konkurrensen *mellan* funktionshindrade motverkas och blinda rustas mot eventuella bakslag på arbetsmarknaden, vilket vittnar om den insikt som fanns angående den nya, mer rörliga ekonomins inverkan på den oberoendets ideologi som samtiden upprätthöll. Strukturella förändringar främjade därför en mer dynamisk bild av den funktionshindrade. På liknande grunder kunde systemet också kritiseras för sin *brist* på flexibilitet, att ordningen var alltför meritokratisk och inte beaktade de svagare individernas ställning. Normerande prototyper kunde bli till ett hot mot tidens vision om självständighet och minskad stigmatisering.¹⁴ Dessutom understryks den dialektiska ordningen av att elevernas intresse till en del hade kraft att påverka vilken typ av hantverk som förekom. Att Manillas bokbinderiverkstad hade upphört 1873 förklarade Manillaföreståndaren Johan Prawitz senare med att detta blivit följderna av att ”arbetet i densamma ej intresserade eleverna”.¹⁵ Med andra ord befann sig rörelsen underifrån i ett fortlöpande spel med experternas och politikernas intentioner. Individerna valde på detta sätt att göra de val som ändå var möjliga att göra inom ramen för den villkorande strukturen.

En avgörande skillnad mellan dövstumma och blinda var samtidigt instiftandet av en särskild hantverksskola för blinda, en idé som hade initierats av blindundervisningskommittén som ett sätt att förbereda blinda för en tuff arbetsmarknad, och vars princip backades upp av expertkåren.¹⁶ Reformeringen hade sin mecenat i juristen Gustaf af Ugglas, som i egenskap av ordförande i Manilladirektionen under 1880-talet gjorde idén till sin hjärtefråga. Under 1882 års riksdag krävde af Ugglas, som några år senare anslöt sig till första kammarens minoritetsparti, en hantverkarskola med argumentet att de som förlorade sin syn i vuxen ålder var de ”mest beklagansvärda” av alla blinda. af Ugglas förenade därigenom individens behov med samhällets vinst. Genom hantverket skulle blinda skonas från att falla kommunen eller anhöriga ”till last”.¹⁷ Föreställningen om den olycka som funktionsnedsättningen framkallade låg i linje med den idé som fanns under hela perioden att en förvärvad blindhet skapade speciella problem på arbetsmarknaden.¹⁸ Även om Ugglas idéer aldrig

---

¹² P 1865:1, bil 7 s 79.

¹³ P 1884:1:8 s 51.

¹⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 218 ff.

¹⁵ Prawitz (1913), s 230.

¹⁶ Bet om blindundervisningen; Den abnorma skolans andra..., s 79.

¹⁷ MFK 1882:14.

¹⁸ Sjätte nordiska mötet..., s 77.

ifrågasattes i riksdagen mötte förslaget ändå ett visst motstånd i utskottet och andra kammaren.¹⁹

Första kammaren genomsyrades dock av en mer progressiv inställning till vinnandet av den samhälleliga integreringens förverkligande. Det långsiktigt goda fick inte hindras av en kortsiktig sparsamhet, menade ledamöterna. Även om oenigheten fördröjde etableringen av hantverksskolan var schismen kamrarna emellan inte allvarligare än att den samlade riksdagen året efter ställde sig positiv till ett mer genomarbetat regeringsförslag i frågan.²⁰ Ärendet antyder ändå att den ”konservativa” första kammaren kunde vara nog så pådrivande inom omsorgspolitiken. Etableringen av hantverksskolan hyllades med tiden också alltmer som en naturlig övergång mellan blindinstitut och yrkesliv.²¹ Skeendet illustrerar även hur den fortskridande industrialiseringens konsekvenser blev en viktig drivkraft bakom blindomsorgen.²² Från att ha varit ett svar på stigande olyckstal införlivades inrättningen alltmer till ett naturligt steg i skapandet av den manliga, blinda och självständiga medborgaren. Viljan till intervention kunde med andra ord få extra näring om det handlade om att återställa en tidigare normalitetsstatus. Samtidigt var denna ordning inledningsvis mer omgärdad av en klassmässig ordning, eftersom rätten till utbildning, genom boendekostnaderna, blev avhängig individens ekonomiska ställning.

Ett allt viktigare instrument i synliggörandet av individen blev även här statistiken. Med dess hjälp sökte politikerna och experterna en ökad kunskap kring funktionshindrets socioekonomiska konsekvenser. När dövstumläroaren Lorentz Malmlundh 1898 presenterade statistik som visade att över trettio procent av de dövstamma var sysselsatta i andra yrken än hantverk borde detta t.ex. ha främjat en vidgad förståelse av dövstumkategorins yrkesmässiga tøjbarhet. I diskussionen låg också något av en varning för att i alltför hög utsträckning låsa fast dövstamma vid bestämda hantverksyrken.²³ Men framför allt var det de blinda som kom att omgärdas av en intensifierad kartläggning, vilken i första hand rörde yrkesskolans förmåga att främja integrering. Vid internationella kongresser restes dessutom krav på att en centralbyrå skulle inrättas och att alla blinda i ett land skulle registreras, som ett underlag för bistånd.²⁴ Från 1907 fanns också ett kortregister över alla landets blinda, där syftet var, som föreståndaren för Tomtebodas Gustaf Ek senare hävdade, att ”bedöma de blindas ställning och behov av understöd”.²⁵

¹⁹ StU 1882:14 s 27 f., 37 (Fredrik F. Carlson reserverade sig mot utskottets avslag); AK 1882:32 s 25.

²⁰ FK 1882:25 s 45; P 1883:1:8 s 49-54 (Hammarskjöld); StU 1883:12 s 53 ff; AK 1883:25 s 2 f.; FK 1883:24 s 15.

²¹ NTA 1904 s 211.

²² Bet om blindundervisningen, s 29 ff. Av dessa skäl placerades hantverksskolan också i ett område med bergshantering och risk för sprängningsolyckor.

²³ Det fjerde nordiske..., s 337, 341. Ett något avvikande exempel när det gällde dövstummas yrkesroll kom från anstalten i Karlskrona som i början av 1870-talet angav att flera utexaminerade hade tagit anställning som skeppsgossar i flottan, vilket i debatten vidgade bredden av möjliga sysselsättningar, NT 1872 s 137.

²⁴ NTA 1905 s 206.

²⁵ Ek (1938), s 89.

Samtidigt var detta inte bara en önskan ovanifrån. När också De blindas förening vid sekelskiftet efterfrågade upprättandet av en centralbyrå indikerar det ett mer dialektiskt spel, där initiativen även kom från de berörda själva.²⁶ Systemets ömsesidiga natur understryks än mer av det faktum att de kring sekelskiftet inrättade reseinspektörerna, vars uppgift var att kartlägga blindas situation i riket, inte bara rapporterade till det statliga Tomtebodas, utan även till De blindas förening. Det var bl.a. dessa uppgifter som låg till grund för föreningens egen sociala understödsverksamhet.²⁷ Även om de första rapporterna andades optimism kom statistikens hållbarhet och urvalsförfarande att bli föremål för återkommande diskussioner, och statistiken var heller inte skonad från intressekonflikter. Exempelvis producerade yrkesskolans föreståndare själv en viktig del av tidens utvärderande statistik. Att dessa siffror visade så många oberoende blinda problematiserades redan av samtiden.²⁸ Naturligtvis låg det i föreståndarens intresse att påvisa interventionens goda resultat. Statistiken fungerade både som kontrollant och frigörare, ett led i att skapa oberoende, och som ett filter genom vilket funktionshindrets konsekvenser kunde förstås. I jakten på oberoende blev det allt viktigare att följa upp varje individs plats i samhället och att kartlägga olika typer av medborgare.

Den tillskrivna hantverkaridentiteten bör samtidigt inte, lika litet som statistiken, förstås som en envägskommunikation. När De blindas förening 1914 kontaktade regeringen för att diskutera situationen på arbetsmarknaden bekräftade detta i mångt och mycket den beskrivning som under hela 1800-talet hade florerat om lämpligheten och nyttan av en hantverkarroll. Genom att föreningen, förutom att bekräfta att de allra flesta blinda arbetade inom borstbinderiet, också förklarade den höga sysselsättningen på området utifrån yrkets ”relativa lättlärdhet”, frammanades hantverkarrollens betydelse för en lyckad integrering.²⁹ När även berörda själva såg fördelar med systemet borde rimligen ansträngningar att upphäva detsamma tonats ner. Genom sådana påstötningar märkte staten i högre grad individen i systemet, utan att detta för den skull behövde innebära krav på förändring. Den egna organiseringen behövde med andra ord inte betyda öppen konflikt med ordningen. Även om aktörerna naturligtvis var villkorade av de ramar som staten sanktionerade träder dialektiken och det egna identitetsbyggandet fram även här.

---

²⁶ NTA 1902 s 154.

²⁷ Olsson (2005) s 78 f.

²⁸ P 1888:1:8 s 48 f.; P 1910:1:8 s 296; P 1908:1:8 s 491; P 1914:1:8 s 396; Åstrand (1910) 10 f.

²⁹ P 1914:1:8 (citats s 394).

Dövstummas hantverksutbildning – en förhandling

Inte heller kan man tala om *en* typ av integreringspolitik. Den gräns som drogs mellan blindas och dövstummas möjligheter på arbetsmarknaden fick t.ex. aktörerna att röra sig i olika riktningar. Dövstamma hamnade tydligare i kraftfältet mellan olika visioner, där önskan om den intellektuella medborgaren blev en motverkande mekanism i sammanhanget. Låt vara att det hade inrättats särskilda anstalter för överåriga dövstamma redan på 1870-talet; dessa gavs aldrig, i motsats till Kristinehamn, rollen som plantskola för blivande hantverkare. När föreståndaren August Zotterman 1883 skrev om utbildningen vid sin anstalt för överåriga var det den intellektuella, eller moraliska, utbildningen som framstod som mest väsentlig.³⁰ Vid abnormskolekonferensen 1884 varnades t.o.m. för att bildningen riskerade att försvagas om hantverket för dövstamma drevs för långt. Mot en sådan fond kan också idéer om att hantverksutbildningen skulle lyftas ut ur talskolan förstås. Tanken att i någon mån försvaga den praktiska träningen bör också tolkas mot bakgrund av de föreställningar som fanns angående den dövstummes mentala kapacitet. För mycket praktiskt arbete kunde hindra den intellektuella omvandling som eftersträvades.

Skillnaden gentemot blinda var att dövstamma snarare behövde det praktiska som en paus från det teoretiska. Uttryck för detta fanns i Ossian Borgs inlägg vid 1884 års konferens, där denne försvarade hantverksutbildningen, men samtidigt menade att målet inte var att skapa färdiga yrkesroller. Oviljan mot ett teoretiskt herravälde präglade även Manillaföreståndaren Ola Kyhlberg, om än utifrån ett mer funktionellt perspektiv. Att ge eleverna praktisk skolning två timmar per dag fem dagar i veckan var, som han såg det, nödvändigt för att trygga dövstummas ekonomiska framtid. Någon resolution för att minska hantverksutbildningens ställning blev heller aldrig antagen under konferensen.³¹ Det intressanta är ändå att dövstummas yrkesträning på det här sättet kunde problematiseras och nyanseras. Att yrkesträningen inte var högprioriterad noterades åter vid mötet 1898, då läraren Malmlundh talade om att dövstumundervisningen ”i första hand skall tjäna allmänt uppfostrande syften och icke omedelbart afse utbildning i eller för något visst lefnadskall”. Även om han inte förnekade utbildningens koppling till en ekonomisk verklighet fanns i hans krav en uppstramning av den yrkesmässiga utbildningen i dövstumskolan.³² För nationen i stort var det alltså viktigare att placera en dövstum inom ramen för en intellektuell, eller moralisk omvandling, än en ekonomisk sådan.

Spänningen mellan dövstummas teoretiska och praktiska skolning hade gjort sig påmind redan i samband med 1880-talets utbildningsreform, där utskottet krävde en hårdare betoning på yrkesträningen än vad regeringen föreslagit.³³ Agerandet tvingade t.o.m. ecklesiastikminister Gunnar Wennerberg att för-

³⁰ NT 1883 s 188 f.

³¹ Abnormskolens tredje nordiske..., s 166-174.

³² Det fjerde nordiske..., s 333-337 (citats s 333).

³³ Sammansatta StU-LU 1889:5 s 15, 25.

tydliga sin linje i riksdagen. Att skolan skulle lära ut slöjd var självklart, men målet fick aldrig bli att skapa färdiga yrkesmän, hävdade han. I dennes visioner av den nya medborgaren var den teoretiska bildningens särställning inte förhandlingsbar och principen som sådan var heller aldrig hotad av riksdagen.³⁴ När en principiell fasthet vaktade den intellektuella statusen lät debatten alltså ana en fruktan för att detta kunde utgöra ett hot mot visionen om den ekonomiskt självständiga medborgaren. Dövstumma hamnade därför i en tydligare spänning mellan den mentala och den ekonomiska omvandlingen än vad blinda gjorde; och samtidigt bekymmer för dövstummas mentala status höll i någon mening tillbaka satsningen på yrkesutbildningen. Ännu vid abnormskolekonferensen 1912 gick det inte att nå enighet bakom föreståndaren Fredrik Nordins förslag om en mer renodlad praktisk fortsättningsskola för dövstumma.³⁵ För blinda rådde dock det omvända förhållandet, vilket säger en hel del om hur samtiden bedömde de båda kategorierna utifrån en normalitetsskala. Dövstumma ansågs vara mer normala i ekonomiskt hänseende, vilket skapar en logisk linje mellan debattens essens och Ingrid Olssons undersökning på praktikknivå, som sett dövstumma som väl integrerade på arbetsmarknaden. Oviljan mot det praktiska kan också förstås mot bakgrund av tidens oro för dövstummas mentala status och behovet av teoretisk bildning.

Dövstumma som lantbrukare

Men även om dövstumma omgavs av en större osäkerhet, när det gällde hantverket, kom de tydligt att inordnas i ansträngningarna att hålla avvikelser inom ramen för det traditionella samhället. När staten 1912 beslutade sig för att sanktionera etableringen av en lantbruksskola speciellt för dövstumma blev detta ett uttryck för idén att vissa medborgare hade nära till bestämda och naturliga roller. Det är också ett uttryck för att dövstumma hamnade i en spänning mellan det industrialiserade och det agrara samhället.

Den liberala regeringen Staaffs krav på lantbruksskola var i sin tur ett svar på den framstöt som *Lantbruksskoleföreningen för döfstumma* låg bakom.³⁶ Ecklesiastikminister Fridtjuf Berg, som drev regeringens linje i frågan, hade inga problem med att instämma i remissvarens uppfattning om det goda i att göra dövstumma till lantbrukare.³⁷ Dessutom hade han stöd i expertleden.³⁸ Det borde heller inte ha varit speciellt svårt att få Berg intresserad av den här typen av utbildningspolitik, eftersom han under flera år hade suttit med som ledamot för Manillaanstalten och därigenom också fått en speciell insyn i handikapproblematiken.

---

³⁴ AK 1889:47 s 42; FK 1889: 39 s 22.

³⁵ Sjätte nordiska mötet..., s 186 f, 207.

³⁶ Föreningen hade bildats av en grupp dövstummlärare, däribland Fredrik Nordin, 1908, se Pärsson (1997) s 139.

³⁷ P 1912:1:8 s 262-270.

³⁸ Femte nordiska mötet..., s 242-252.

Ett sätt att förstå lantbruksvisionen är utifrån ett slags successionstänkande, där politiker och experter såg det som lovvärt att dövstumma i någon mån fortsatte det liv föräldrarna hade levt. Enligt Prawitz, föreståndare vid Manilla, var många av de dövstumma barn till lantbrukare. Landet kom därför att uppfattas som en naturlig miljö, en plats där individen kunde känna sig hemma. Genom detta hamnade kanske dövstumma i en mer sammansatt integreringsprocess än vad blinda gjorde. På samma gång som det fanns en vilja att öka interaktionen mellan medborgarna innebar visionen om den småbrukande lantbrukaren i någon mån en slags avskärmning från den interaktion som hantverket eller industriarbetet ändå innebar. Motiven bakom satsningen var dock mångbottnad och inte minst handlade det om att finna former för en samhällelig integrering, där dövstumma framför allt kunde bli oberoende och ofarliga medborgare.

Inte minst var reformen ett led i samtidens vision att hindra dövstumma från att bli en del av tidens pågående urbanisering. Den sociala misär som växte i städerna förvärrades än mer i de fall då dövstumma kom in i bilden, menade debattörerna. Bakom denna mörka skissering låg inte minst uppfattningen att dövstumma skulle ha svårt att finna arbete i staden, något som säkerligen ansågs öka risken för ett dövstumproletariat.³⁹ Landsbygden blev därför ett bättre alternativ både ekonomiskt och socialt. Här finner vi med andra ord uttryck för hur staten kunde bygga sin omsorgspolitik mot bakgrund av strukturella förskjutningar. Genom nya institutioner skulle demografin påverkas. Precis som politikerna en bit in på 1900-talet började ingripa för att möta emigrationens konsekvenser användes socialpolitiken även här för att sätta gränser för individens rörlighet. Men det var inte tal om något juridiskt tvång, utan det var genom en mer subtil påverkan dövstumma skulle hållas kvar på landet. ”Helt visst skulle af dessa dövstumma många, som nu dragas till städerna för att vid fabrikerna få en snar utkomst, stanna vid sina fäders yrke, om tillfälle gäfvdes för dem till erhållande af den teoretiska och praktiska utbildning, hvaraf de ännu mer än den fullsinnade äro i behof”, som Prawitz sammanfattade visionerna. Det fanns med andra ord en idé om att man uppfyllde de dövstummas egen önskan.⁴⁰

I denna vurm för den lantbrukande dövstumme låg också ett raster av antaganden vilken yrkesmässig roll, och status, som låg inom räckhåll. Det sjunde dövstumskoldistriktet menade att den dövstumme var närmast uteslutande hänvisad till de lägre klassernas roller:

[D]en dövstumme [är] på grund af sitt lyte utestängd från många, ja, man kan väl säga från de flesta af de områden, där fullsinnade människor kunna förvärfva sin utkomst. Äfven med ringa eftertanke torde man lätt finna, att nästan på hvarje arbetsfält är det ett oeftergifligt villkor att äga hörsel förmåga och särskilt för hvar och en, som vill blifva sin egen.

³⁹ Bet om dövstummeundervisningen, s 68.

⁴⁰ P 1912:1:8 s 264.

Därför finner man de dövstumma företrädesvis ägna sig åt vissa handverk såsom skomakeri, skradderi och några andra dylika, där hörseln åtminstone för den simple arbetaren kan umbäras.⁴¹

Inte minst ansågs dövstumhet omöjliggöra en arbetsledande ställning, t.ex. som rättare. Statskontoret menade att då ”de dövstumma svårligen torde lämpa sig att såsom rättare leda landbruksarbete, lär dock deras lyte ej utgöra något svårare hinder för dem att bedriva eget mindre jordbruk”. Detta problematiserar Anita Pärssons påstående om att dövstumma vid den här tiden inte ansågs vara lämpliga att driva sina egna jordbruk.⁴² Statskontoret öppnade trots allt för ett visst socialt avancemang. Det ansvariga statsrådet tvingades samtidigt möta kritiken med att det inte var tal om att utbilda dövstumma till ”förmän vid större jordbruk”.⁴³ Så kom funktionshindret att betinga den sociala positionen och sätta gränser för vilken status som var möjlig att uppnå. Här går det också att göra kopplingar till sentida normaliseringsteorier om de värdesatta rollernas problematik. Om en individ inte kunde bära en högt värderad roll kunde detta snarare stärka stigmatiseringens utanförskap. Det ansågs därför som alltför riskfyllt att ge den dövstumme en roll som individen bedömdes inte kunna leva upp till. Den förväntade rollen som självförsörjare kom därför att gå hand i hand med föreställningen om en statusmässigt tämligen statisk medborgare.

Genomgången visar också att talet om funktionshinder, som mer integrerade i den agrara miljön, i någon mening behöver nyanseras, eftersom dövstumma även i den agrara sektorn ansågs behöva kompensatoriskt stöd. I regeringen Staaffs planer på att göra dövstumma till jordbrukare hamnade funktionshinder i en sammansatt övergång mellan samhällsekonomiska sektorer. Den spänning mellan det moderna och det traditionella, som tiden hade att förhålla sig till, blev tydlig också när det gällde funktionshinder. Socialdemokratin visade t.ex. tidigt en skepsis mot småbruken och Hjalmar Branting hade själv talat om den mindre lantbrukaren och hantverkaren som ”gengångare i ett utveckladt storkapitalistiskt samhälle”. För liberalerna var dock stärkandet av en självägande småbrukarklass ett inslag i sekelskiftets politiska mobilisering.⁴⁴ Lantbruket tänktes främja det stabila samhället med dess ansvarstagande, flitiga medborgare. Analogt med denna politik fanns en strävan efter att hos den dövstumme inplantera idén om den goda fosterländska naturen.⁴⁵ Så flätades även här socialpolitiken samman med önskan om att stärka en för nationen positiv självbild och att undvika social turbulens.

---

⁴¹ P 1912:1:8 s 264.

⁴² Pärsson (1997) s 66.

⁴³ P 1912:1:8 s 266, 268.

⁴⁴ Branting citerad i Edling (1996), s 128. Över tid kom dock socialdemokratins hållning i frågan att bli mer ambivalent, eller positiv om man så vill, se dito s 128 ff, 150-160.

⁴⁵ Sjötte nordiska mötet..., s 249 f.

Lantbruket blev till viss del en bricka i tidens sociopolitiska spel också när det gällde funktionshinder.⁴⁶ Precis som Nils Edling i sin studie visat hur man i egnahemsdebatten utgick från devisen att jordägare inte blir socialister, måste också ansträngningarna att hårdare knyta dövstumma till lantbruket till en del förstås i ljuset av ett kontrollperspektiv. Staden blev det okända, det farliga, det svåröverblickbara, där bönderna och landsbygden blev det trygga och det sunda. Folket på landet identifierades gärna som ”en stam af pligttrogna, laglydiga och aktningvärdade medborgare”.⁴⁷ Dövstumma som inte drog in till städerna främjade en traditionell ordning och höll sig borta från ”stadslifvet med dess lockelser”.⁴⁸ Inte minst fanns rädslan för vad arbetslösa, dövstumma kvinnor skulle betyda för sedligheten i städerna.⁴⁹ I ett tal 1912 menade Elisabeth Anrep-Nordin, föreståndarinnan vid anstalten för dövblinda i Vänersborg, att en dövstum, som dessutom var sinnesslö, helst skulle leva och arbeta på landsbygden under någon husbondes ledning.⁵⁰ Med andra ord kunde de social-konservativa argumenten bli än mer gångbara ju svagare mental status individen antogs ha.

Men landsbygden antogs också bli vägen till en sundare självbild hos individen. Vid konferenser kunde experter därför vittna om den sorg de kände, när de såg hur illa det gick för tidigare elever som sökt sig till städerna. Individer, som valt att stanna kvar på landet, gavs gärna rollen av sedelärande galjonsexempel.⁵¹ Genom att stötta individerna till självverksamhet i en trygg miljö tänkte man sig också stärka *den andres* självbild. Så kom även här omsorgspolitiken att famna skilda intentioner. Önskan att möta individens eget behov, att skydda samhället eller att stärka nationalismen kunde alla förenas i pläderingen för den goda landsbygden. Men staden omgavs inte bara av negativa tongångar. För blinda kunde den tvärtom framstå som önskvärd, något som ökade närheten såväl till läkarvetenskapen som en fungerande marknad.⁵² Inte heller här går det alltså att tala om *en* integreringspolitik. När det gällde funktionshinder hamnade individerna mellan konservativa och moderna visioner. Samtidigt går det inte bara att se skeendet i termer av kontroll ovanifrån. Som Anita Pärsson har påvisat föregicks beslutet 1912 av dövstummas egen kampanj för särskilda lantbruksskolor, vilket återigen understryker skeendets komplexitet.⁵³

---

⁴⁶ P 1912:1:8 s 264 f.

⁴⁷ MAK 1885:112.

⁴⁸ Bet om döfstummeundervisningen, s 31.

⁴⁹ Femte nordiska mötet..., s 243 f.

⁵⁰ Sjätte nordiska mötet..., s 30.

⁵¹ Det fjerde nordiske..., s 22 ff, 373 f.

⁵² Bet om blindundervisningen, s 24; P 1914:1:8 s 396.

⁵³ Pärsson (1997), s 138.

Den tekniska omvandlingens betydelse

Tekniken som hot

Trots att samhället genomgick omfattande strukturella förändringar tillskrevs som synes dövstumma och blindas i hög utsträckning traditionella roller på arbetsmarknaden. Men debattörerna var inte alls omedvetna om pågående strukturella förändringar, och framför allt blindas utmaning ansågs ligga i mötet med den allt hårdare konkurrensen från industrin. I diskussionerna bröt också erfarenheter från andra industristater fram. Så lät den tyske blindläraren Georgi, i ett av *Nordisk tidskrift* redan år 1868 gjort referat, beskriva hur den blinde alltmer trycktes ut från den nya arbetsmarknad som växte fram. Att resone- manget utgick från Sachsen är intressant, eftersom denna stat var tidigt ute när det gällde industrialisering.⁵⁴ Med andra ord bör Georgis ord ses som ett tidigt vittnesmål över hur en framväxande industri kunde påverka funktionshindrades möjligheter till oberoende. Det var, enligt Georgi, bara i det manuella hantverket som den blinde hade en chans att överleva konkurrensen.⁵⁵

Ett problem var inte minst att gamla varor började produceras på nya sätt. När ett utskott 1904 noterade att replageriet inte längre var att betrakta som ett lämpligt yrke för blindas var det just utifrån föreställningen att blindas fick svårt att anpassa sig till nya produktionstekniska former.⁵⁶ Blindas antogs därför i betydande grad pressas av den framflyttande industrialiseringen. Problemet var inte bara att den tekniska omvandlingen förändrade produktionssättet, utan att nya produkter utmanade de blindas traditionella marknad.⁵⁷ För det svenska replageriet i sin helhet innebar omvandlingen att antalet anställda inom yrket i det närmaste halverades mellan åren 1880 och 1910. I början av 1900-talet lyftes verksamheten också bort från Tomtebodas yrkesutbildning.⁵⁸ Även borstbinderiet ansågs vara hotat av industrialiseringen och experter krävde kompenserande åtgärder för att inte ännu ett yrkesfält skulle gå förlorat.⁵⁹ Vid 1884 års abnormskolekonferens menade Petrus Kerfstedt, föreståndare vid Tomteboda, att den industriella tillverkningen av borstar pressade ner priserna och tvingade fram förändrade produktionsformer. Det var inte längre nog, menade han, att bara tillverka vissa delar av varan. För att möta konkurrensen måste den blinde bli mer helhetstänkande och presentera en färdig slutprodukt.⁶⁰

Den fortgående industrialiseringen innebar med andra ord att det traditionella hantverkets ställning i ökad utsträckning hamnade under debatt och industrialiseringens effektivitet tvingade på flera sätt aktörerna till ökad reflektion kring

---

⁵⁴ Pollard (1981).

⁵⁵ NT 1868 s 58 f.

⁵⁶ FK TU 1904:14 s 15.

⁵⁷ Femte nordiska mötet..., s 76 f.

⁵⁸ Ek (1938), s 86; Söderberg (1965).

⁵⁹ Det fjerde nordiske..., s 259, 272 f.

⁶⁰ Abnormskolens tredje nordiske..., s 265.

funktionshindrets innebörd och konsekvens. Men hotet från industrin behövde ändå inte innebära att tillskrivna yrkesidentiteter förändrades. Ansträngningarna för att skapa en kompetent hantverkare kunde tvärtom intensifieras.

Tekniken som möjlighet

Samtidigt uppfattades de strukturella förändringarna inte bara i termer av hot. Nya innovationer tilldömdes även positiva värden. Inte minst blir det intressant att notera hur ny teknik kunde sättas i samband med göranden hos de funktionshindrade själva. När De blindas förening 1910 påstod sig driva ”en fullt modern borsträfabrik” för blinda arbetare indikerar det hur individerna gjorde egna val inom givna ramar.⁶¹ Även om den svepande karaktäriseringen gör det svårare att fastställa vad aktörerna egentligen vägde in i den typen av beskrivning pekar den ändå på föreställningen om att någon form av kvalitativ förändring i produktionssättet ansågs ha skett, och att denna också uppfattades som något positivt. Exemplet låter alltså ana en vilja från individerna själva att ta ödet i egna händer och utnyttja modernitetens möjligheter, vilket gick hand i hand med stärkandet av gruppens egen identitetsprocess. Att inte bara följa utvecklingen, utan att också anpassa sig till den, blev därför ett sätt att parera för de strukturella förskjutningar som hotade vägen mot självständighet. Därmed ges också den ovan nämnda Michael Olivers teckning av funktionshindrade, som ett offer för den industriella utvecklingen, en kanske välbehövlig nyansering, där antagandet av strukturens makt till en del bryts mot aktörernas egna strategier.

Analogt med detta kunde ny teknik också ses erbjuda blinda möjligheten att få bättre anpassade specialverktyg, vilket främjade hantverkaridentiteten.⁶² Också andra typer av traditionella hantverkaryrken kunde under senare delen av perioden, p.g.a. nyutvecklad teknik, omges av stegrad entusiasm. Tekniken kunde t.o.m. anses ha gjort produkterna så pass bra att det inte längre gick att tro att en blind hade utfört dem.⁶³ Med andra ord kunde tekniken i någon mån bidra till att osynliggöra funktionshindret i samhället.

Industrialiseringen som en tillgång var något som även lyste igenom i tider för internationella omsorgskonferenser. I samband med ett möte i Edinburgh 1905 fick de nordiska delegaterna ta del av fabrikerna i Glasgow, där en större produktion säkrades med hjälp av blinda arbetare. Utifrån rapporteringen finns det anledning att misstänka att besökarna fick svårt att värja sig mot verksamhetens omfattning och rationalitet. En betraktare rapporterade hem att ”allt drifves här i fabriksmässig skala, understundom med tillhjälp af sinnrika maskiner, och röjes i minsta detalj en öfverlägset affärsvan ledning. Närmare 300 män och kvinnor finna här sitt dagliga bröd. Under de senaste åren har

---

⁶¹ P 1910:1:8 s 292.

⁶² Femte nordiska mötet..., s 76 f.

⁶³ Femte nordiska mötet..., s 77; Abnormskolens tredje nordiske..., s 230.

omsättningen i medeltal uppgått till en half million kr”.⁶⁴ Med dessa förändringar kan man också säga att funktionshinder hamnade i tidens spänningar mellan olika yrkesgrupper. Generellt sätt blev den ökade mekaniseringen en väg för industrialiseringens entreprenörer att också göra sig mer oberoende av de kvalificerade, mer krävande arbetarna. Genom maskinerna kunde man, som en av tidens fabrikanter uttryckte det, göra ”bra saker även med dåliga arbetare”.⁶⁵ Den här problematiken manifesterades dock inte i debatten kring funktionshinder, där teknikens möjligheter i högre grad befriades från sina sociopolitiska slitningar till förmån för hoppet om en framtida, samhällelig integrering. Reserapporten visar ändå på insikten att funktionshindrade kunde användas för att skapa betydande vinster inom industrin. Även detta understryker hur omsorgspolitiken växte i ett kraftfält bestående av en mängd olika intressen. Inte bara experter, utan även privata entreprenörer, hade vinster att hämta, när det gällde funktionshinder.

Samtidigt var det inte bara tillverkningsindustrin som uppfattades ge nya möjligheter till blindkollektivet. I början av 1900-talet berättades hur England hade börjat överge hantverksutbildningen till förmån för nya yrken och roller som hörde hemma mer i den nya ekonomin. Det sätt på vilket rapportören valde att återge sina intryck lät ana en frustration över att man på hemmaplan ännu var alltför traditionalistisk i sitt tänkande kring de blindas yrkesroll: ”Ett glädjande uppslag till ett nytt verksamhetsfält för blindas kom vid denna utställning till synes. Man fick nämligen här se blindas med stor färdighet handtera skrivmaskiner af olika slag, och är alltså den dag kommen, då inga hinder längre möta för anställandet af blindas kontorister och sekreterare.” sammanfattade artikelförfattaren sin upplevelse.⁶⁶ Förändringarna famnade med andra ord även tjänstesektorn. Vid abnormskolekonferensen 1898 talades om att man på vissa håll hade börjat anställa blindas som maskinskrivare och att dessa även tagit den nya fonografen till hjälp. Med tekniken kunde kommunikation och information bevaras och föras vidare på nya sätt, vilket ansågs öppna möjligheter för blindas väg mot oberoende.⁶⁷ Så flätades visionen om integrering samman med den nya tidens tekniska möjligheter. Därför är det också naturligt att det var länder med en långt gången industrialisering som fördes fram som pionjärer i sammanhanget. Detta problematiserar t.ex. Anita Pärssons och Ingrid Olssons påståenden om att blindas och lyttas arbetsmarknad krympte i takt med industrialiseringen.⁶⁸ För samtida aktörer kunde den också förknippas med möjligheter.

---

⁶⁴ NTA 1905 s 207. (Typhlophil)

⁶⁵ Kocka (1999) s 16. (egen översättning).

⁶⁶ NTA 1905 s 208 (Typhlophil).

⁶⁷ Det fjerde nordiske..., s 270 f.

⁶⁸ Pärsson (1997), s 65; Olsson (1999), s 159.

Manligt och kvinnligt i industrialiseringens brytningsskede

Att den nya ekonomin bryter sin väg in i periodens handikappdebatt betydde också att genusproblematiken började ges en mer framträdande position i diskussionerna. Överhuvudtaget fanns en strävan under perioden att få ut fler kvinnor med funktionshinder i arbetslivet.⁶⁹ Samtidigt bedömdes kvinnorna uppleva en svårare situation än männen.⁷⁰ Här är det också tydligt hur samtiden tvangs att ändra strategin, när den blinda kvinnan fick svårt att få arbete inom hushållssektorn. Trots att anstaltens praktiska träning till en betydande grad dirigerades av en genusordning, som förde kvinnorna mer till husligt arbete, kom funktionshindrets sociala konsekvenser att utmana den typen av gränsdragningar. De få kvinnor som gavs tillträde till hantverksskolan i Kristinehamn fick t.ex. till en del en utbildning som motsvarade männens.⁷¹ Även blindas egen organisation bidrog till att korrigera för de strukturella svårigheter som omgärdade kvinnorna. När De blindas förening med tiden ordnade så att även kvinnliga medlemmar fick utbildning i korgmakeri var detta ett avsteg från tidens ideal med kvinnan som skötte traditionella hemsysslor.

Bakom detta låg också oron för individens utanförskap, att inte kunna leva upp till en värdesatt roll. Det egna identitetsbyggandet blev därför också en kamp mot den stigmatiserade kvinnan. Även för experter kunde det handla om en större avvikelse mellan den blinde och den seende kvinnan än mellan den blinde och den seende mannen.⁷² Den här typen av utsagor understryker med all tydlighet att funktionshinder inte tolkades som ett könsneutralt fenomen. Så även om det fanns visioner som gärna knöt kvinnan till hemmet eller textilarbeten fanns ändå en öppenhet inför tidens strukturella förändring och de möjligheter den förde med sig.⁷³

Eftersom blinda kvinnor hörde till dem som ansågs vara mest utsatta på arbetsmarknaden är det heller inte förvånande att det var just mot detta klientel som nyfikenheten och öppenheten trädde fram. Ett nytt fält som tiden knöt till kvinnorna var den ovan nämnda privata tjänstesektorn. När ekonomin förändrades under den organiserade kapitalismens tidevarv innebar detta bildandet av större bolag och organisationer, vilket krävde en utökad servicesektor. Att det till stora delar var just kvinnorna som kom att arbeta som t.ex. telefonister har bland annat förklarats med att männen skulle ha varit mer konservativa, när det gällde nya, oprövade roller.⁷⁴ Kring sekelskiftet går det också att finna flera exempel på hur arbetsmarknadens förändring vävdes in i samtidens integreringsvisioner, där experter gärna placerade blinda kvinnor inom tjänstesektorn, bl.a. som telefonister. Även om den danske föreståndaren Johannes Moldenhawer vid

⁶⁹ Abnormskolens tredje nordiske..., s 230, 246 f; Det fjerde nordiske..., s 271.

⁷⁰ NT 1877 s 112; NTA 1904 s 214.

⁷¹ Ek (1938), s 52.

⁷² Femte nordiska mötet..., s 78 f.

⁷³ Abnormskolens tredje nordiske..., s 246; Det fjerde nordiske..., s 270.

⁷⁴ Stearns (1993), s 137 f.

1898 års abnormkonferens varnade för den svåra konkurrensen från seende, och att det därför främst var en elit inom blindkategorin som kunde komma i fråga för yrket, försäkrade andra delegater, utifrån egen vittnesbörd, att blinda kvinnor fungerade alldeles utmärkt som telefonister, och att de var just så konkurrenskraftiga som tiden krävde.⁷⁵

Ett annat exempel på hur den tilltagande mekaniseringen ansågs öka blinda kvinnors styrka på arbetsmarknaden var introduktionen av den nya symaskinen. Med den genomgick ett traditionellt hantverksarbete en betydande rationalisering, vilken förenklade och effektiviserade produktionen. Tidigare studier har belyst hur symaskinen inte fångades upp av männen, utan att det professionella symaskinsarbetet snabbt blev en kvinnlig syssla, vilken snarare utmanade den manliga skräddartraditionen.⁷⁶ Viljan att föra symaskinen närmare kvinnan var något som gick igen också i handikappdebatten och med tiden började experterna alltmer diskutera, inte minst utifrån utländska exempel, hur den nya innovationen hade kommit att bli ett nytt inslag i utbildningen av blinda kvinnor.⁷⁷ Faktum är att föreståndaren Ossian Borg redan 1871 berättade om att man vid Manilla hade börjat erbjuda kvinnliga elever utbildning i ”sömnad, dervid icke utan framgång symascin blifvit använd”. Även på svensk mark fanns alltså en tidig öppenhet, när det gällde teknik kopplad till kvinnornas sysselsättning.⁷⁸ I en reserapport från England redan 1871 tycks Moldenhawer ha haft svårt att tygla sin entusiasm, när han såg blinda arbetare vid symaskinen och hörde hur detta blivit en av de viktigare sysselsättningarna. Avgörande är också det sätt på vilket Moldenhawer kopplade förändringen till just de blinda kvinnorna. Anställningen inom en mer mekaniserad produktion blev i debatten ett nytt sätt för kvinnan att bekämpa ett ekonomiskt utanförskap.⁷⁹ Låt vara att funktionshinder också erbjöd fabrikanten en billig, och möjligen också mer lydig, arbetskraft.

Senare, i samband med Edinburghs internationella blindkonferensen i början på 1900-talet, underströks på nytt industrialiseringens främjande av den yrkesarbetande blinda kvinnan. Man kan misstänka hur besökarna, när de bevittnade hur ett ”30-tal kvinnor [arbetade] vid surrande symaskiner”, omslöt av en mäktig känsla för tidens potential. Att man vid samma tillfälle noterade blindas framgångsrika plats i briterernas standardiserade madrasstillverkning borde ha förstärkt denna känsla.⁸⁰ Teknik kopplades till ekonomisk styrka, vilket ansågs stärka inte minst nationens kvinnliga blinda medborgare.

Intressant är att experterna valde att hänvisa också till funktionshindrade själva och hur de skulle ha upplevt nya innovationer. I ett publicerat brev 1877 beskrev t.ex. en blind kvinna hur hon hade kommit att använda sig av den nya sy-

---

⁷⁵ Det fjerde nordiske..., s 262, 272.

⁷⁶ Waldén (1990), s 58.

⁷⁷ NT 1871 s 61 f.

⁷⁸ NT 1871 s 100 f; Abnormskolens tredje nordiske..., s 246.

⁷⁹ NT 1871 s 61 f.

⁸⁰ NTA 1905 s 206 f. (citats s 206).

maskinen i sitt arbete. Här blev tekniken en del i en berättelse kring den driftiga medborgaren som genom hemarbete försökte skapa ett mer självständigt liv. Samtidigt understryker kvinnans problem med symaskinen att inte heller den nya tekniken var förskonad från komplikationer.⁸¹ Det var alltså inte nödvändigtvis så att tekniken sattes i samband med nya former av förvärvsarbete i massproduktionens tjänst. Här lyser nordiska exempel från perioden med sin frånvaro. Tekniken kunde också bekräfta traditionella genusordningar med kvinnan som arbetade under hårda villkor i hemmet.

Historikern Lena Sommestad hävdar i sin avhandling, om mejeriyrkets förändring, att ökad teknik tenderar att befästa ett yrkes manliga karaktär.⁸² Den här genomgången visar att det åtminstone i samtidens sätt att resonera fanns en benägenhet att sätta teknikutvecklingen i samband med kvinnors ökade möjligheter. Tekniken fascinerade som potentiella integreringsinstrument. I takt med att industrialiseringen intensifierades omgavs debatten återkommande av berättelser, där förändrade produktionsformer utmanade de traditionella bilderna av funktionshinder och deras yrkesroller. Sammantaget placerades funktionshinder i parallella tolkningsramar, där gamla och nya roller blev delar av tidens samlade förståelse av avvikelser. Det blev allt viktigare att försöka tolka industrialiseringens betydelse för visionerna om oberoende. Därför blir det svårt att tolka den produktionsmässiga förändringen bara i termer av hot. Tvärtom började tiden söka efter en ny förståelse av funktionshinder som delar av en framväxande och mer standardiserad massproduktion.

Att blinda kvinnor i högre utsträckning tänktes ingå i en tekniskt mer rationell ordning var dock inget som märktes i det föredrag som Rut Holmberg, lärare vid Tomtebodas höll vid abnormskolekonferensen 1912. Inlägget bekräftade i stort att den blinda kvinnans traditionella roll var den i hemmet. Intressant här är inte minst det sätt som Holmberg kopplade detta till den nya ställning som den nyutbildade blinda kvinnan kunde tänkas få vid återkomsten till sitt hem, vilket vilade på föreställningen om den värdesatta rollens betydelse för kvinnans livskvalitet. Oförmågan till uppskattat hemarbete gjorde att kvinnorna behandlades sämre av sin omgivning. ”Kunna de däremot”, menade Holmberg, ”när de återvända till sina hem, hjälpa till med husliga sysslor, som ju sättes mycket högt bland arbetare, känner den blinda flickan, att hon anses såsom en arbetande och nyttig familjemedlem, vilken det är en stor förmån att äga ibland sig”.⁸³ Ökad förmåga att hantera hemmets sysslor blev därmed också ett led i anpassningen till arbetarfamiljens krav. En funktionshindrad som kunde axla en förväntad och uppskattad kvinnoroll bedömdes ha en större chans till ett gott liv.⁸⁴ Mot samma bakgrund kan också önskemålen om fler blinda kvinnor inom omsorgen förstås.⁸⁵ Så sattes institutionella satsningar i händerna på en mer

---

⁸¹ NT 1877 s 136.

⁸² Sommestad (1992).

⁸³ Sjätte nordiska mötet..., s 123.

⁸⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 124 ff.

⁸⁵ Abnormskolens tredje nordiske..., s 244, 246 f.

konservativ uppfattning om traditionella genusroller. Även visionen om den lantbrukande dövstumme förde dövstamma kvinnor till lantbrukets hushålls-sysslor.⁸⁶ I detta låg också att den industriella miljön för dessa kvinnor ansågs vara ohälsosam.⁸⁷ I resonemangen fanns även oron för att dövstamma kvinnor skulle utgöra ett hot mot fabriksmiljöns sedlighet.⁸⁸ Med andra ord kunde debatten låta ana en större ovilja mot att placera dessa kvinnor inom industrin. Möjligen kan detta förstås mot bakgrund av att den här kategorin också omgavs av större oro, när det gällde mental kapacitet, moral och etik.

*

Men genusproblematiken gav även andra utslag inom debatten, vilka till en del perforerade gränserna mellan könen. Vid 1912 års konferens restes unisona krav på att inte bara kvinnorna, utan även de blinda männen skulle utbildas i konsten att sköta ett hushåll. Delegationernas ansträngningar hämtade näring ur männens påstådda förakt för kvinnoysslor. Detta förakt ansågs resultera i dålig kost, vilket försvagade hälsan. Diskussionen kryddades av livsberättelser, där blinda män p.g.a. bristande hemkunskaper hade hamnat i hjälplösa tillstånd.⁸⁹ Hushållsarbetet gavs därmed olika funktioner beroende på kön. För kvinnornas del blev det dels vägen till ekonomisk självständighet, dels ett uppfyllande av den traditionella kvinnorollen, medan det för männens del sattes i relation till målet om att behärska vardagen. Självständighetsideologin blev med andra ord en drivkraft, där handikappproblematiken blev föregångare till en jämlikhetsdebatt av betydligt senare datum. Såväl manliga som kvinnliga roller befann sig här i ett rörligt system.

Kompensationstänkandet som yrkesvägledare

Ovan har diskuterats två av de övergripande mekanismer som påverkade diskussionen kring funktionshinder och arbetsmarknad. Å ena sidan traditionens roll, å andra sidan den tekniska omvandlingens betydelse, vilken andades både pessimism och optimism. Som en tredje drivkraft framträder kompensationsprincipen, d.v.s. tron att den mänskliga organismen spontant kompenserar för en funktionsnedsättning genom att andra sinnen stärks.⁹⁰ I allt väsentligt kom idén att omgärda blindproblematiken. Till en del fanns den med redan i den starka tron på hantverkets lämplighet för blinda och föreställningen om känslens betydelse för t.ex. flättningsarbeten.⁹¹ En annan idé som diskuterades under perioden, att blinda skulle arbeta som massörer, kan förstås mot en liknande fond.

---

⁸⁶ P 1912:1:8 s 262; Femte nordiska mötet..., s 252.

⁸⁷ Det fjerde nordiske..., s 362.

⁸⁸ Det fjerde nordiske..., s 358 f., 363.

⁸⁹ Sjätte nordiska mötet..., s 120-130.

⁹⁰ Begreppet kompensation diskuteras av Rönnberg (1995).

⁹¹ Den abnormala skolans andra..., s 165.

Också bakom tron på musikens ställning låg antaganden om den blindes spontana kompensation. ”Det är någonting mycket vanligt”, menade ecklesiastikminister Wennerberg 1888, ”att, när genom försynens skickelse *ett* sinne blifvit beröfvat en mensklig individ, i synnerhet ett af de ädlaste, detta på ett förunderligt sätt ersättes, så vidt ske kan, genom den ökade kraften hos ett *annat*. Så är det också hos den blinde. Örat är hos honom i hög grad uppöfvadt; hans hörsel är skarp och fin. Och i de flesta fall, hvilket säkert är för de fleste bekant, finnes det en musikalisk fallenhet hos den blinde.”⁹² Därför kunde också senare experter tala om hur den blinde t.o.m. skulle ha drömt fram sina kompositioner.⁹³

Även om det fanns kritiska röster, som talade om en förenklad syn på sambanden mellan blindhet och musikalitet, intensifieras ansträngningarna att skapa blinda musiker mot slutet av perioden.⁹⁴ Detta visar också den föreställning som fanns att blinda skulle kunna uppnå en annan typ av värdesatta roller än de dövstumma. För blinda kunde integrering bli liktydigt med att röra vid omgivningens känslor. När exempel från Danmark dessutom talade om att blinda kunde *gå samman* och framföra musik visar detta återigen en form av dialektik, där självvalda strategier bröt fram och hur former av kollektivism kunde bli vägen till erkännande.⁹⁵

Rollen som musiker påverkades dock av andra strukturer och vid abnormskolekonferensen 1884 var delegaterna bekymrade över blindas svårigheter att få fasta musiktjänster. Diskussionen visar hur kompensationstänkandet hade att möta mer sammansatta mönster på arbetsmarknaden. Eftersom kyrkoorganister i Sverige och Finland var knutna till andra yrkesroller, såsom klockare eller folkskollärare, kunde blinda i bästa fall hoppas få tillfälliga vikariat.⁹⁶ Detta visar hur tilldelandet av värdesatta roller hela tiden samspelade med omgivande strukturer. Även om en normalisering kunde ske inom *ett* fält kunde en fortsatt avvikelse inom *andra* försvåra en samhällelig integrering. Vid nästföljande abnormskolekonferens uppmanade experterna därför stat och kyrka att understödja, inte motverka, vad som kunde bli den blindes nya roll.⁹⁷ Genomgången illustrerar med andra ord hur olika föreställningar kring ett funktionshinders naturliga yrke, och strukturella faktorer, påverkade handlingsrekommendationer och förhållningssätt inom omsorgspolitiken.

---

⁹² AK 1888:41 s 65.

⁹³ NT 1881 s 165; NTA 1899 s 54.

⁹⁴ NT 1868 s 55 f; NT 1872 s 33; Det fjerde nordiske..., s 231-240; P 1908:1:8 s 240; NTA 1901 s 268.

⁹⁵ NT 1876 s 73.

⁹⁶ Abnormskolens tredje nordiske..., s 230 ff.

⁹⁷ Det fjerde nordiske..., s 247.

Arbetsmarknadens relationer

Arbetsgivarna

Under perioden ökar också insikten att funktionshindrades väg till oberoende alltmer var beroende av flera aktörers tolkningar och agerande. En av de mest centrala aktörerna var arbetsgivaren.

Redan tidigare under 1800-talet hade Manillaanstalten kritiserats för sin tungroddhet. Bondeståndsledamoten Erik Svensson, som var riksdagens granskare på området, menade 1823 att det var bättre att dövstumma tog plats som lärlingar hos redan fungerande hantverkare än att de slösade bort sin tid inom institutets väggar. Så länge en arbetsgivare själv tjänade på det skulle det inte uppstå några problem, menade han.⁹⁸ En stark individ kunde med andra ord tidigt omges av en större tro på en fysisk integrering i samhället även under själva yrkesutbildningen. Förslaget måste också tolkas som en tro på arbetsgivarens vilja att ta sig an funktionshindrade. Svenssons idé gav inte mycket utrymme för attitydmässiga eller strukturella barriärer. Även om den här typen av attacker mot anstaltsväsendet inte kan spåras till periodens debatt fanns ändå idéer, om en mer direkt, fysisk integrering i utbildningsfasen, med som en del av samtidens diskussioner.

För de privata anstalterna var det många gånger ett problem att få resurserna att gå hand i hand med behoven, varför mindre inrättningar kunde få svårt att erbjuda dövstumma passande verkstadslokaler. Sådana förhållanden kunde därför, som vid Härnösands eller Skånes dövstumanstalter på 1870-talet, förstärka kraven på att dövstumma istället skulle placeras hos ”handverksmästare i staden”.⁹⁹ Tider av begränsade resurser kunde med andra ord utgöra mekanismer för en ökad fysisk integrering. Omvänt fanns en koppling mellan en svag stat och den privata sektorns utnyttjande av billig arbetskraft. Även om Manillas Ossian Borg och Ola Kyhlberg, i samband med abnormskolekonferensen 1884, gav uttryck för en tämligen optimistisk syn på möjligheten att placera en dövstum hos en mästare ansågs ändå arbetsgivarens krav på kompensation öka i takt med den dövstummes bristande kompetens.¹⁰⁰ Lärlingsystemets integreringsform blev därför tolkat utifrån de lagar som bar upp det fria, liberala marknadssystemet. Arbetsgivarens vilja att främja den samhälleliga interaktionen blev därigenom definierad utifrån vinstintresset. Visad kompetens blev så nyckeln till en fortsatt lyckad integreringsprocess. Men hos politiker och experter går även att ana en viss kritik av denna ordning.¹⁰¹ Samtidigt knöts inte detta agerande främst till fabriksägare, utan snarare till hantverksmästare och bönder, vilket ytterligare problematiserar Michael Olivers resonemang om den barriäresande industrialismen.

---

⁹⁸ Bd 1823:2 s 437 ff.

⁹⁹ NT 1872 s 103 (citatt), 114.

¹⁰⁰ Abnormskolens tredje nordiske..., s 172 ff.

¹⁰¹ Bet om döfstummeundervisningen, s 21.

Dessutom visar arbetsgivarfrågan på faran med att hantera funktionshinder som ett homogent fenomen. En komparation mellan blinda och dövstumma visar t.ex. att blinda gärna omgavs av en mer framträdande pessimism.¹⁰² Skillnaderna mellan och inom kategorierna framträdde också i samtidens tolkning av funktionshindrets konsekvenser. Föreståndarinnan Anrep-Nordin menade t.ex. att dövblinda i sociala situationer var att betrakta mest som dövstumma, men på arbetsmarknaden mest som blinda.¹⁰³ Detta visar på en föreställning om det relativa handikappbegreppet, där det mycket var miljöns krav som ansågs bestämma funktionshindrets konsekvenser, karaktär och betydelse för individen; och inte minst kunde genusföreställningar placera kvinnorna i en än sämre sits än männen.¹⁰⁴ Men de blinda kvinnorna ansågs inte bara vara tysta objekt, som tålmodigt avvaktade omgivningens välvilliga attityder, utan identifierades också som en drivande intressegruppering: ” ’Giv oss arbete!’ ljöd det starkt landet runt från de blinda kvinnorna, ’vi hava vilja och förmåga, men för få möjligheter.’ ”, som det kunde heta vid 1912 års abnormskolekonferens.¹⁰⁵

Samtidigt betraktades funktionshindrade som den svagare parten i tider av konjunktursvängningar och vid 1903 års abnormkonferens talades om att dövstumma utgjorde den första omgången arbetare som vid uppkomna kriser fick lämna sina arbeten. Skälet till detta söktes inte minst i arbetsgivarens insikt att dövstumma inte var användbara på lika många områden som en hörande.¹⁰⁶ Att funktionshindrade bedömdes som extra utsatta i den nya ekonomin bör ses som en betydelsefull förändringsaspekt i analysen av periodens föreställningar kring funktionshindrades relation till arbetsgivarparten. Funktionshindrade påverkades inte bara av en förändrad produktion som sådan, utan även av den nya ekonomins hårdare relationer mellan arbetsgivaren och löntagaren. Funktionshindrade hamnade därför inom en ny form av vi-och-dem-tänkande på arbetsmarknaden, där relationerna hade att balansera mot ekonomins strukturella svängningar.

Löntagarna

Den andra aktören, som blev alltmer central i tolkningen av funktionshinder var lönearbetaren. Komparationen mellan dövstumma och blinda fördes inte minst utifrån produktionstekniska resonemang. Från experthåll kunde man t.ex. framhålla att skillnaden mellan blinda och seende handlade om produktivitetsgrad, d.v.s. blinda hade möjligen förmåga att prestera likartad kvalitet, men på längre tid.¹⁰⁷ I oron för arbetsmarknadens hårda konkurrens räckte det inte med att den blinde kunde sitt hantverk, han eller hon var dessutom tvungen att

---

¹⁰² P 1896:1:8 s 106; FK 1882:25 s 42 (Carlson); NTA 1899 s 51.

¹⁰³ Sjätte nordiska mötet..., s 24.

¹⁰⁴ Sjätte nordiska mötet..., s 124.

¹⁰⁵ Sjätte nordiska mötet..., s 131 ff.

¹⁰⁶ Femte nordiska mötet..., s 244.

¹⁰⁷ NTA 1899 s 52; NT 1867 s 65.

uppvisa en betydande *skicklighet* inom yrket. Att den blindes produktivitet, jämfört med de seende, sattes till hälften innebar krav på en än hårdare satsning, när det gällde blindas hantverksutbildning.¹⁰⁸

Det var dock inte bara den lägre produktiviteten, eller en eventuellt lägre kvalitet på de blindas produktion, som kunde identifieras som ett problem. Den blinde kunde också uppfattas som en person med lägre förmåga till flexibilitet i yrkesutövningen. Ställd mot en seende arbetare ansågs blinda få svårare med nyskapande verksamheter. Att kunna gå utanför standardisering, och på basis av kunders unika önskemål skapa egna ritningar och produkter, blev därför ett viktigt medel mot ökad självständighet. *Flexibilitet* förde den blinde mot mer värdesatta roller i en tid då ökad standardisering annars ansågs vara tidens lösen. Att bara äga en grundläggande skicklighet i utförandet av en standardprodukt var inte längre nog för att nå en lyckad integrering. Därför tvingades man också mot slutet av perioden att bli mer experimenterande vid t.ex. Tomtebodan-anstalten.¹⁰⁹ Strukturens förändring pressade därför fram utbildningsinstitutionernas böjlighet. Eftersom ekonomin blev alltmer inriktad mot en växande konsumtionsindustri, och skapade behov, blev också konsumentens ständiga skiftningar, nycker och krav en avgörande utmaning för en tillverkare som ville överleva i konkurrensen.

Intressant är att frågan kring ritkunskaper också inverkade på den formella sanktioneringen av den blinde som hantverkare. Det var inte nödvändigtvis så att särbehandling och dispens ansågs vara en lämplig väg att gå, eftersom detta hamnade i det kraftfält som balanserade med begrepp som erkännande och positiv självbild. Här fanns en viss osäkerhet mellan kraven på att en blind skulle kunna uppnå samma rättigheter som en seende hantverkare och vad dispensförfarande innebar för individens självkänsla.¹¹⁰ Relationen mellan löntagare tangerade också bärandet av värdesatta roller. Att inte ha uppnått dessa på jämlik basis kan också ha främjat en viss reflexion kring den egna självbilden och kanske sått tvivel om manlighet och heder. Dessutom kom andra problem med särlösningar, vilka gick tillbaka på periodens sociala rörelser. Vid 1912 års abnormskolemöte var ett av argumenten mot att förlänga den praktiska utbildningen för dövstumma att detta kunde skapa konflikter med den framväxande fackföreningsrörelsen.¹¹¹

Möjligen fanns här en oro för att vissa åtgärder skulle komma att tolkas som en snedvridning av konkurrensen inom arbetarkåren, vilket åter illustrerar hur kontexten tvingade in funktionshinder i nya tolkningsramar. Kompensationen och integrationspolitiken kunde inte frikopplas från tidens realpolitiska och ideologiska överväganden, utan blev känsliga för detta sociopolitiska kraftfält runt arbete och kapital. Men i motsats till bilden av den dövstumme, som aktiv i tidens politiska omvälvning, löpte också idén att individen fick svårt att

---

¹⁰⁸ NTA 1899 s 218.

¹⁰⁹ Sjätte nordiska mötet..., s 113-118.

¹¹⁰ Sjätte nordiska mötet..., s 117.

¹¹¹ Sjätte nordiska mötet..., s 186, 204, 206 f.

orientera sig i ett politiskt landskap i förändring. Präglad av en oförmåga att uttolka de sociala konflikterna hamnade individen lätt i utsatta positioner. Oron underbyggdes med berättelser om dövstumma som blivit stämplade som strejkbrytare utan att de själva förstått innebörden.¹¹² Vad som var vi och dem blev med andra ord alltmer kontextbundet och avhängigt de sociala spänningarna i stort.

Dessutom tolkades arbetsgivarens godtycklighet och andra löntagares oförmåga att hantera funktionshinder som ett problem. Bl.a. kunde den seende arbetarens bristande ordningssinne anses få förödande och orättvisa konsekvenser för den blinde.¹¹³ Ett sätt för den blinde att möta dessa svårigheter var, enligt vissa debattörer, att utveckla sin höga mentala kapacitet.¹¹⁴ Även funktionshindrade själva gav sig in i debatten kring arbetsmarknaden. De blindas förening förklarade egna kollektiva strategier för att uppnå ekonomiskt oberoende mot bakgrund av ”den skarpa konkurrensen med de seende”.¹¹⁵ Dessutom kunde man i experternas fora uppmärksamma enskilda levnadsöden och de beslut som individer tvingats till utifrån den hårda konkurrensen. Ett publicerat brev i *Nordisk Tidsskrift* lät berätta om en blind man som p.g.a. svårigheterna hade valt att emigrera till USA. Att han inte drabbades av de restriktiva inreselagarna, som riktades mot funktionshindrade, torde kunna förklaras med att han vid ankomsten fick hjälp av sin släkting.¹¹⁶ Berättelsen kan förstås både som en framgångssaga, som tjänade syftet att visa en individs förmåga att genom egna val möta strukturella hinder, och som en varningsklocka för de samhälleliga barriärer, vilka omgav individerna.

Konsumenterna

Den tredje parten som trädde fram ur debatten var konsumenten. Hur omgivningen valde att ta emot de varor och tjänster som bjöds ut avgjorde på flera sätt vilken samhällelig integrering som var möjlig. Allmänhetens välvilja kunde bearbetas, men aldrig kommenderas fram. I strävan efter att integrera den blinde diskuterades nödvändigheten av att på olika sätt försöka påverka allmänheten till att bli mer positivt inställd till den blindes produktion och, kan man misstänka, till de blinda själva. Att i högre utsträckning imponeras av resultatet av någons arbete borde öka rimligheten för att denna positiva attityd smittade av sig. Hur som helst fanns en ökad tro på att den nya ekonomins spelregler skulle kunna vara ett verksamt medel i syfte att minska avståndet mellan konsument och producent. Genom att tydligare exponera blindas varor

---

¹¹² Femte nordiska mötet..., s 244.

¹¹³ P 1910:1:8 s 292. När blinda tvingades leta efter förlagda verktyg uppstod, enligt föreståndaren Åstrand, ständiga ”gräl”, där arbetsgivaren löste problemet genom att avskeda den blinde, Åstrand (1910), s 12.

¹¹⁴ FK 1882:25 s 43 (Carlson); bet om blindundervisningen, s 40; AK 1888:41 s 65 f.; FK 1888:32 s 22.

¹¹⁵ P 1914:1:8 s 394.

¹¹⁶ NT 1881 s 163 f.

och visa upp deras kvalitet skulle integreringen främjas.¹¹⁷ Till viss del kan man göra kopplingar till tidigare former av offentlig exponering, med tillägget att varorna nu fick ta över en del av den funktionen. Det handlade mer om att bevisa potential via materiellt ombud, varan, än genom uppvisandet av den funktionshindrede. Därför blev också reklamen identifierad som en ny mekanism, vilken antogs påverka allmänhetens attityder. Det är också tydligt att experterna kunde tänka sig hårt drivna kampanjer för att bearbeta konsumenten. Därmed tänktes funktionshinder också bli en mer intensiv del av det offentliga samtalet.¹¹⁸

Att distributionen i sig kunde anses vara problematisk visades redan på 1870-talet, där det talades om att det lätt skedde en nedvärdering av blindas arbetsprodukter och att betalningen för det utförda arbetet många gånger blev lägre än vad den borde vara. Här är det också intressant att se hur experter sneglade på England. Detta, det mest industrialiserade landet under perioden, kunde nämligen framställas som ett exempel på en marknad, där blindas produkter i möjligaste mån skulle säljas på den reguljära marknaden.¹¹⁹

Trots en betydande uppslutning bakom tron på lika möjligheter är det tydligt hur debattörerna fångades i kraftfältet mellan intention och realitet. Moldenhawer var t.ex. tveksam till en alltför normaliserad ordning. En likabehandling var inte nödvändigtvis den bästa vägen att gå. Tvärtom kunde en sådan marknad komma att utmana medborgarnas inställning till blindas produktion, menade han. Med normaliseringen gjordes blindas varor mer osynliga, vilket riskerade ”Publicums Sympathi”. I det ögonblick konsumenten inte längre kunde skilja mellan blindas varor och övrigas sjönk allmänhetens välvilja tillbaka. Vinsten med speciella försäljningsställen ansågs ligga i att allmänheten då även fick möjlighet att bevittna vad en utbildad blind kunde uppnå, något som i sig antogs öka avkastningen.¹²⁰ Med andra ord kunde en betoning på olikhet paradoxalt nog anses vara ett medel för ökad normalisering, vilket återigen problematiserar erkännandets former.

En sådan här välvillig tolkning av konsumentens överväganden inför sitt val kunde samtidigt utmanas av en mer kritisk tolkning av konsumentens beteende, och problemet kvarstod vad gällde fördomar mot blindas potential.¹²¹ Det är inte minst mot den typen av föreställningar som kraven på marknadsföring bör ses. Det är också intressant att denna kamp för ett ökat erkännande och minskade fördomar hämtade kraft ur de egna leden. Vid abnormskolekonferensen 1898 förde De blindas förening, genom sin energiska ordförande Alrik Lundberg, en lyckosam strid för att genom reklamspråket förändra omgivningens sätt att betrakta den blindes arbeten.¹²² Därmed hamnade konsumenten inom ramen för

---

¹¹⁷ P 1907:1:8 s 428 f.

¹¹⁸ Det fjerde nordiske..., s 269 f.

¹¹⁹ NT 1876 s 80.

¹²⁰ NT 1877 s 115.

¹²¹ NTA 1899 s 53, 218.

¹²² Det fjerde nordiske..., s 272 f.

den intressepolitik som genom blindas identitetsprocess vävdes runt oberoendets princip. Brev från blinda hantverkare vittnar också om betydelsen av att få uppleva omgivningens uppskattning, att få bli erkänd utifrån sin duglighet. Även Ek, den senare föreståndaren för Tomtebodan, talade om att det var försäljningen som skapade problemen, där den blinde förväntades ”vara både en skicklig hantverkare och en dugande affärsman”.¹²³ För perioden uppfattades de blinda ändå vara indragna i en kamp som fördes utifrån just dessa premisser.

I en växande forskning kring konsumtionspolitikens historia talas om hur konsumtionen lätt fångas i ett spel mellan olika intressen, där politiska visioner sätts i samband med försöken att frammana bestämda konsumtionsmönster.¹²⁴ Detta behöver dock inte bara gälla nationalism och storpolitik. Så har också socialpolitiken historiskt placerats inom ramen för den moderna konsumtionens logik.

Även i talet om de blinda massörerna ansågs problemet ligga hos konsumenten och ”allmänhetens konservatism”, när det gällde att acceptera individen i nya sammanhang.¹²⁵ Möjligen var det också här som normalitetskravet blev som mest utpräglat. När samtiden reste krav på att bara de blinda som inte ”verka avskräckande på patienterna” passade för yrket illustrerar detta hur allmänhetens fördomar samspelade med stigmatisering och rollskapande.¹²⁶ När det gällde massagefrågan fanns dessutom idéer om att blinda borde arbeta mer i samklang med läkarkåren.¹²⁷ Det är frestande att se denna rekommendation som en kombination av kompensationsprincipen och en önskan om att värdesätta roller skulle ”smitta av sig” på lägre värderade yrken. Så kunde integreringen tänkas gå över ett mer sammansatt nät av interrelaterade roller. I den stund det uppstod en ovilja mot nya roller led integreringen nederlag. Innan allmänheten erkänt en individs position var integreringen bara halvvägs.¹²⁸ Så blev integreringen på arbetsmarknaden alltmer identifierad som ett sammansatt spel mellan olika aktörer, föreställningar och mekanismer.

Sammanfattande analys

Rädslan för ett ekonomiskt utanförskap och en ekonomisk isolering bröt inom omsorgsideologin fram som ett hot mot en stabil och fungerande samhällsordning. Den liberala ideologi som R.A.R. Edwards har pekat ut som grundläggande för den amerikanska identiteten är i mångt och mycket överförbar också till det svenska 1800-talet. Oberoendet måste förstås utifrån den sociala kontrollens behov. Samtidigt var det inte tal om *en* beskrivning av strukturella

---

¹²³ Ek (1938), s 53, 76.

¹²⁴ Friberg (2004); Cameron (2001), s 374.

¹²⁵ Femte nordiska mötet..., s 112 ff. (citats s 114).

¹²⁶ Åstrand (1910), s 12.

¹²⁷ Femte nordiska mötet..., s 112 ff.

¹²⁸ Femte nordiska mötet..., s 78; Det fjerde nordiske..., s 220.

barriärer som mötte individen på arbetsmarknaden. Dessa skiftade såväl *mellan* som *inom* kategorierna. Inte minst ansågs kvinnornas situation som extra besvärlig och här fanns en långt driven ambition att få ut även kvinnor med funktionshinder i yrkeslivet. Programmet att skapa självständighet var en central del bakom tidens sociala kategoriseringsprocess, och låg också bakom flera av de statistiska kartläggningar som omgav blinda och dövstumma. Statistiken blev, vilket kompletterar Henrik Höjers idéer om statistikens nationsbyggande roll, ett allt viktigare instrument genom vilket man också tolkade funktionshinder som ett samhälleligt fenomen. Statistiken tjänade samtidigt olika intressen och kan svårligen reduceras till ett kontrollinstrument.

I sökandet efter de mest ekonomiskt givande rollerna för dövstumma och blinda kunde olika drivkrafter identifieras. En viktig föreställning var idén att funktionshinder stod nära traditionella hantverkaryrken. Bakom detta låg traditionens och erfarenhetens kraft. Men Anita Pärssons tal om det var kommunikationssvårigheterna i sig som förde dövstumma till praktiska yrken måste kompletteras med att yrkesrollerna också kunde omges av mer social-konservativa idéer. I dövstummas fall kunde traditionen, genom lantbruket, också förstås som en stabiliserande åtgärd i en tid av snabb förändring. Att göra dövstumma till lantarbetare var, liksom Nils Edling framhållit när det gällde egnahemfrågan, ett sätt att möta den sociala frågan. Detta problematiserar även Jonna Widells idéer om att utbildningsinsatser för dövstumma mycket tänktes tjäna den framväxande industrikapitalismen.

Samtidigt mötte traditionen motverkande mekanismer i form av teknik-optimism, där aktörerna inte var sena att föra framför allt blinda, och inte minst då kvinnorna, till den nya ekonomins potential. Funktionshinder hade även i andra sammanhang förmågan att påverka idéer kring manligt och kvinnligt. Samtidigt kunde tekniken användas till att än mer stärka en traditionell hantverkaridentitet. Genomgången problematiserar därför på flera sätt t.ex. Michael Olivers tal om industrialiseringens konsekvenser och barriärer. Det var inte bara de materiella strukturerna som påverkade, även föreställningar kring funktionsnedsättningen och organismens kompensation blev drivkrafter, när yrkesrollerna skulle fastställas. Vidare var perioden scenen för ett växande och mer sammansatt system av roller, där olika aktörer på marknaden ställdes i relation till varandra, och där skilda intressen och attityder bidrog till tolkningen av funktionshinder.

Men den självständighet som söktes ansågs inte bara skapa större lycka för samhället som sådant, utan även för den berörda individen själv. Att kategorisera och intervensera var återigen en del i processen av att erkänna *den andres* rätt att själv få uppleva den uppskattning som förmågan till egen försörjning skänkte. I rätt element tänktes medborgaren känna sig mer tillfreds med sin tillvaro. Men att erkänna handlade också om att beakta *den andres* status av att vara annorlunda. Nyckeln till en mer betydande form av erkännande, att vara en medborgare bland andra, kan sägas ha gått över en inkludering på den reguljära

arbetsmarknaden. Här blev det också tydligt att omgivningens vilja att erkänna nya roller ansågs som en högst avgörande del i en lyckad integrering. Att bara skapa en ny roll var inte nog, den måste erövrats. Det var med hänvisning till Richard Jenkins modell hela tiden ett rörligt spel mellan aktörer. Att bli mer normal behövde inte handla om att vara objekt för någons dirigentpinne, utan det kunde också röra sig om ett växelspel inom de ramar som strukturerna villkorade.

Kapitel 5

Självhjälp, rättvisa, identitet

Patron- och klientskap

Undersökningsperioden uppvisar som synes en stigande insikt att dövstumhet och blindhet var fenomen värda en mer interventionsvänlig politik. Ambitionen med det följande kapitlet är dels att närmare analysera vilka uttryck denna självhjälpsideologi kopplat till dövstamma och blinda kunde ta sig under perioden, dels att lyfta fram några aspekter ur debatten om de mer allmänna understödsformerna, när det gällde fattigvårdsfrågan och socialförsäkringar. Oberoendets ideologi, som genomströmmade så mycket av tidens diskussioner kring dövstamma och blinda, påverkade också sättet att betrakta olika former av sociala stödprogram. Samtidigt kunde individerna själva bidra till att det skapades en närhet mellan funktionshinder och strävsamhet. Publicerade brev från blinda kunde t.ex. tala om oviljan att bruka understöd, eller att skammen över en utebliven ekonomisk framgång hindrade dem från att hålla kontakten med sina forna lärare, exempel som understryker internaliseringen av tidens normer.¹

Inte minst främjade självhjälpsideologin en misstänksamhet riktad mot de arbetshem som hade skapats på filantropisk grund. Även om initiativen i sig kunde anses vara lovvärda, i en tid då det privata och det statliga tänktes samarbeta på det sociala området, fanns ändå en ovilja mot att uppmuntra permanenta försörjningshem. Argumentationen mot den typen av inrättningar fördes inte minst utifrån psykologiska antaganden. Även om det fanns vissa idéer om att blinda, som slöt sig samman i arbetskooperativ, bättre kunde möta konkurrensen ansågs en alltför segregerad ordning resultera i att individen utvecklade en allmänt sämre karaktär.²

Men något händer med denna föreställning, när den mötte genusproblematiken. Kvinnan ansågs i högre utsträckning vara förtjänt av längre vistelser vid avskilda arbetshem. Bakom denna till synes ambivalenta hållning låg tron att detta var en nödvändig intervention för att parera för kvinnans svårigheter att leva upp till tidens förväntade kvinnoroll. Återigen kunde alltså genus bidra till olika handlingsrekommendationer, vilket i det här fallet innebar en ökad segregering från det övriga samhället; en segregering som hade samhällsökonomi som viktig drivkraft, men som också berörde kvinnans upplevelse av sin roll i stort. Även de berörda själva kom, genom De blindas förenings agerande, därför att kämpa för kvinnans ökade avskildhet. Det viktigaste

---

¹ NT 1877 s 93 f, 134.

² Bet om blindundervisningen, s 9; Den abnormala skolans andra..., s 82 f; Sjätte nordiska mötet..., s 131.

arbetshemmet för kvinnliga blinda var under perioden Anna Wikströms hem i Uppsala. Eftersom Wikström själv var blind kan detta till en del också tolkas som en arena, där genus och erkännande flätades samman på basis av den egna erfarenheten.³ Bevarade brev, och berättelser från reseinspektörer, visar också att kvinnorna kände samhörighet med hemmet och inte sällan längtade tillbaka.⁴ Samtidigt är det rimligt att också förstå detta förhållningssätt utifrån ett kontrollperspektiv. Kvinnor utan arbete ansågs säkerligen öka hotet mot sedligheten. Så flätades återigen samhällets och individens krav samman.

Den generella kampen mot asylprincipen kan förstås mot bakgrund av liberalismens tro på den strävsamma människan, där debattörerna lät sig inspireras av andra mer industrialiserade länders lösningar. För blindundervisningskommittén var t.ex. den sachsiska ordningen ett lämpligare system, när det gällde att integrera blinda. Modellen byggde på en kontinuitet mellan utbildningsinstitutet och den utexaminerade eleven. Där asylhemmen ansågs uppmuntra passivitet och missnöjeskultur kom den sachsiska ordningen att förknippas med en explicit självhjälpsideologi. Med verktyg och material skulle blinda stöttas i en naturlig miljö. Framför allt var det tanken på den personliga uppföljningen som lockade utredarna.⁵ Med denna vision gavs också anstaltsideologin en vidare innebörd, eftersom experten därmed förlängde tiden av påverkan och inflytande. Men Petrus Kerfstedt, föreståndare vid blindinstitutet, hävdade att den sachsiska ordningen inte utan modifikation kunde flyttas över till den svenska geografin. För att upprätthålla kontakten med blinda behövdes mellanhänder i form av personer i den blindes omgivning, menade han.⁶ Liknande uppföljningsprogram gällde också för hantverksskolan i Kristinehamn.⁷

Liksom när det gällde arbetshemmen balanserade aktörerna hela tiden mellan den nytta och det hot som fanns i olika stödformer. Exempelvis hamnade Kerfstedt i konflikt med sin danska kollega i fråga om vilken hjälp blinda skulle få i sammanhanget. Ett alltför regisserat distributionsnät för blindas produkter ansåg den förra hota individens engagemang, något som Johannes Moldenhawer, föreståndare vid blindinstitutet i Köpenhamn, viftade bort med argumentet att den typen av understöd tvärtom disciplinerade den blinde på väg mot självständighet. Genom att hävda att den blinde också såg en ära i sin yrkesutövning fördes även här individens förväntade självbild in i debatten.⁸

En mer skeptisk syn på dylika uppföljningsprogram fanns när det gällde dövstumma. August Zotterman, föreståndare för dövstumskolan i Vadstena, avvisade kategoriskt ett utbyggt understödssystem med hänvisning till att

---

³ P 1910:1:8 s 295, 301. Hemmet inrättades 1884 och även de flesta lärarinnor vid skolan var blinda. Wikström avvek dock genom sin goda ekonomiska ställning från de flesta andra blinda kvinnor, se Ek (1938), s 62-70.

⁴ Christensen Sköld (2005), s 155.

⁵ Bet om blindundervisningen, s 9 f.

⁶ Abnormskolens tredje nordiske..., s 262 ff.

⁷ P 1908:1:8 s 490 f.

⁸ Abnormskolens tredje nordiske..., s 266 ff.

”anstalten icke hade [att] sörja för de utgångna elevernas framtida förvärf, emedan den uppfostrade döfstumme denna omsorg förutan tager sig godt fram i lifvet”. Andra, såsom Jehubba Blomqvist, föreståndare vid Örebroanstalten, och Fredrik Nordin, föreståndare vid Vänersborgsanstalten, försvarade ett något mer relativt handikappbegrepp definierat av en individs hela livssituation. Vissa dövstumma kunde anses ha mer rätt än andra till understöd. Att förstå funktionshinder började därför handla mer om att lyfta in en mängd olika sociala aspekter, vilket inte hindrar att perioden i stort satte tydliga gränser för hjälpens omfattning.⁹ Återigen var tanken att vägen till oberoende skulle byggas underifrån till förmån för samhället och individen.

Det ligger naturligtvis nära till hands att förstå systemet med den fortsatta kontakten som ett uttryck främst för övervakning och kontroll. Samtidigt fanns dialektiken genom att ordningen även kunde hyllas av individerna själva. Så menade S. Bønnelycke, själv blind och företrädare för Danmarks Blinde, 1898 att blinda inte alls var negativa till systemet, utan tvärtom krävde ökat stöd för såväl produktion som försäljning.¹⁰ Även De blindas förening i Sverige stred kring sekelskiftet för inrättandet av speciella försäljningsbodar.¹¹ Uppföljningsprogrammen fångade därmed väl den dialektiska spänning som fanns i tidens omsorgspolitik mellan samhällets behov av kontroll och de önsksningar som individerna bar på inom ramen för de strukturella förutsättningarna.

Identitetsbyggande på gott och på ont

Avgörande för det perspektivet är också det understöd som man från politiskt håll gav till den verksamhet som bedrevs i regi av De blindas förening. Ett avgörande skede i utvecklingen var då föreningen 1910 krävde statlig uppbackning för att klara av sina åtaganden gentemot medlemmarna. Agerandet var en direkt följd av hårdare ekonomiska tider, vilka minskat möjligheterna att på privat väg få in pengar till verksamheten. Men viktigare är att skeendet måste förstås som ett uttryck för den kollektiva identitetsprocess som pågick, där blinda själva blivit en kraft som inte längre gick att ignorera, när det gällde arbetsmarknadspolitiken. En betydelsefull faktor var också att denna intressegruppering identifierade arbetet med att skapa just oberoende yrkesarbetare som verksamhetens mest centrala del. I mångt och mycket placerades föreningen inom ramen för en framgångsberättelse, där ett underifrånprojekt genererade nyttiga medborgare. Samtidigt kan man också se betoningen på det liberala självhjälpsprojektet som en strategi från föreningens sida. Möjligen ansågs detta vara ett sätt att börja nå fram till makthavarna.

---

⁹ Den abnorma skolans andra..., s 41f; Femte nordiska mötet..., s 496.

¹⁰ Det fjerde nordiske..., s 271 f.

¹¹ NTA 1902 s 153; Ek (1938), s 114.

Arrangemangen ansågs av skolmannen och statsrådet Elof Lindström, vilken ingick i Lindmans konservativa ministär, vara en nödvändighet för att den blinde skulle kunna uppnå oberoende. Utan stöd blev ”den blinde handverkarens kamp för brödet hopplöst hård och ojämn”, menade han. När medlemmarna genom organisationens försorg fick hjälp att starta verkstäder växte ett slags släktskap fram mellan funktionshinder och en vidare form av korporativistisk entreprenöranda fram. Med det liberala självhjälpsprojektet vaskades alltså de värdesatta rollerna fram på basis av kollektivets eget identitetsbygge.¹² Identitetsprocesser blev på detta sätt en inte obetydlig del av tidens förståelse av socialpolitik.

Den liberala regeringen Staaffs sätt att resonera kring föreningens subventionerade verkstadsplatser visar samtidigt att man inte betraktade dessa som en slutstation. Inte heller den egna verksamheten undslapp tidens oro för en alltför beskyddande anordning. Regeringen slog 1914 fast att föreningen måste arbeta för en växling av platserna.¹³ Här kan anas liberalernas och högerns rädsla för att främja alltför skyddade ordningar på arbetsmarknaden. Statsrådet Lindström hade också han talat om understödets provisoriska natur och behovet av ”en grundlig undersökning” för att fastställa ”hvad som kan och bör göras såväl för icke arbetsföra blindas som för dem, hvilka endast till en del kunna försörja sig med sitt arbete”. Detta belyser återigen hur statistiken och kartläggandet alltmer blev förutsättningen för den vidgade socialpolitiken.¹⁴ Viljan att gripa in på arbetsmarknaden och säkra individernas egna önskemål hade till en del visat sig redan under 1880-talet, när regeringen krävt inackorderingsbidrag för blindas hantverkare i Kristinehamn.¹⁵ Det är frestande att till en del se dessa exempel som tidiga uttryck för former av skyddade arbeten, något som förknippas främst med en senare välfärdsstat.

Dessa exempel antyder också en underliggande positiv värdering av de blindas kollektiva agerande. När det gäller dövstumma blir bilden något mer sammansatt. Framför allt fanns här en tydligare hotbild. Denna gällde inte minst de spontana formerna av gruppprocesser och identitetsformeringar som kom till uttryck på anstaltsnivån. Den rädsla som politiker och experter gärna gav uttryck för gällde framför allt oron för att den *sämre delen* av dövstumkollektivet skulle fördärva den *godare delen*. Första gången detta fenomen lyfter sig ur debatten var i samband med 1870-talets beslut att skapa speciella anstalter för överåriga dövstumma, en åtgärd som var tänkt att säkra de yngres moral.¹⁶ I talmetodens kölvatten tillförs hotet från gruppprocesserna än mer bränsle. Det var inte minst fruktan för att dövstumma generellt skulle låta sig lockas av de mentalt svagare elevernas teckenspråk som drev kraven på ökad differentiering och isolering av dövstumma.¹⁷ Anstaltens gruppprocesser ansågs främja lägre värdesatta roller,

¹² P 1910:1:8 s 291-308 (citats s 293).

¹³ P 1914:1:8 s 394, 398.

¹⁴ P 1910:1:8 s 308.

¹⁵ P 1888:1:8 s 48 ff.

¹⁶ P 1877:1, bil 7 s 128; bet om dövstummeundervisningen, s 15 f; Den abnorma skolans andra..., s 33 f.

¹⁷ Den abnorma skolans andra..., s 55; Sjätte nordiska mötet..., s 218 f; Sjätte nordiska mötet..., s 164-171, 221

vilket på sikt antogs öppna för allmänhetens stigmatisering. Talmetoden främjade därför en ökad kontroll av individens ”sätt och seder”. Men programmen stötte också på patrull och vissa experter varnade för konsekvenserna av den ständiga övervakningen och beskyllde den t.o.m. för att orsaka det höga antalet sinnessjuka bland dövstumma.¹⁸

Kring sekelskiftet 1900 identifierades också i ljuset av den fortsatta urbaniseringen och arbetarfamiljens tillväxt ett nytt hot från den svenska ungdomen, vilket resulterade i ligapojkskommittéer och tron på det goda i att isolera problemen i särskilda uppfostringsanstalter.¹⁹ Även dövstumma kom i slutet av 1890-talet att dras in i denna debatt. Skälet till det var en ökad oro för vad en växande vanart bland anstaltseleverna skulle leda till, och i riksdagsdebatten presenterades flera fall av kriminella överträdelser. Trots detta fanns ändå en ovilja från politiskt håll mot att relegera dövstumma. Problemen skulle lösas inom ramen för det befintliga skolsystemet, blev riksdagens svar. Anledningen till detta var inte minst en idé om att funktionshindret ansågs kräva en högre grad av tolerans och att resurserna att erbjuda alternativ utöver den reguljära anstalten var begränsade.²⁰ Utvecklingen följer alltså inte det schema som den ovan nämnda Roddy Nilsson har noterat i 1800-talets kriminalvård, där det avvikande beteendet alltmer skulle isoleras för att förhindra moralisk smitta. Alla dessa berättelser förstärkte dock föreställningen att det fanns spänningar mellan olika typer av dövstumkulturer och att stigmatiseringen, liksom samhällshotet, ökade i takt med att denna klyfta vidgades.

Förutom problematiken kring anstaltens grupprocesser kom även dövstummas mer organiserade identitetsbyggande att bli en mer komplicerad affär. Även om samtidigt berömde dövstumföreningens sociala program närdes oron för att dövstumma själva inte riktigt kunde hantera det moraliska projektet. De svenska utredarnas önskemål 1878, att anstalterna skulle ordna återkommande religiösa träffar med examinerade elever, är ett uttryck för den oro som fanns.²¹ Motiven bakom denna önskan, om en ökad personlig kontakt, måste förstås utifrån identitetsproblematiken. Rekommendationen var nämligen ett direkt svar på att dövstumföreningen anordnat egna s.k. kyrkofester. Från experters och politikers håll kunde stadsresorna betraktas med misstro och som en förevändning för utsävning och osedlighet.²² Samtidigt kunde andra experter försvara föreningen mot attackerna. Resorna skänkte stor glädje och den negativa bilden var mest ett resultat av överdrifter och ”ogrundade farhågor”, skrev läraren Oscar Carlström som ett svar på offensiven.²³ Att predikningarna vid dessa kyrkofester dessutom hölls på teckenspråk understryker verksamhetens roll av att också stärka en egen

---

f.

¹⁸ Bet om döfstummeundervisningen, s 62, 100; Sjätte nordiska mötet..., s 17-22, 212 ff, 252; NT 1882 s 126; Pr 1862:5 s 704.

¹⁹ SFS 1902:67.

²⁰ MAK 1899:5 (Sjövall); StU 1899:9; AK 1899:24 s 4-11.

²¹ Bet om döfstummeundervisningen, s 68.

²² Femte nordiska mötet..., s 226; Den abnorma skolans andra..., s 38 ff; Det fjerde nordiske..., s 403.

²³ TDS 1881 s 22.

kulturell sammanhållning.²⁴ Möjligen bidrog detta faktum till den oro som omgav sammankomsterna. Mitt under talmethodens storhetstid pågick alltså parallellt ett stärkande av dövstummas egen språkkultur. Vi-och-dem-tänkandet upplevdes därför som en svårare affär, när det gällde dövstummas än blindas identitetsformering.

Det är samtidigt viktigt att påpeka att initiativ, som kom underifrån, även möttes med gillande. Inte minst berömdes den inre solidariteten, när det gällde former av socialt understöd.²⁵ Med 1891 års sjukkasselag, som kunde ge ett visst statligt bidrag,²⁶ ökade dessutom möjligheten för olika intresseföreningar att än mer stärka den egna gruppens sammanhållning, något som också tangerade dövstummas och blindas kollektiva identitetsbygge. Arrangemanget uttrycker socialhjälpstatens tro på det goda samarbetet mellan privata och statliga aktörer. Centralt här är också att de egna föreningarna grep in i den offentliga debatten och krävde såväl materiellt som andligt stöd.²⁷ Genomgången antyder att det skulle ha funnits en mer positiv inställning till identitetsbygget, när det handlade om att minska det ekonomiska trycket från funktionshindrade, än när det gällde ansatser som berörde värdegrundsfrågorna. Skillnaden mellan grupperna var att blinda skulle stöttas främst i sin materiella status och dövstumma i sin andliga.

Att skydda marknader

En fråga som i ökad utsträckning kom att sysselsätta aktörerna inom den omsorgspolitiska debatten var frågan kring det lämpliga i att gå in och reglera marknadens spelregler i syfte att parera för de ekonomiska barriärer som fanns runt ett funktionshinder.

En problematik som aktualiserades under perioden var inte minst den snedvridning av konkurrensen som hantverkarna upplevde i samband med fångelseproduktionen. Redan 1867 motionerade lantmannapartisten Conrad Svanberg i syftet att hjälpa hantverkarna.²⁸ Frågan är principiellt intressant, eftersom den fångade mycket av brytningen mellan en reglerad hantverks-ekonomi och 1860-talets friare etableringssystem. Svanberg, som principiellt försvarade liberaliseringen, målade upp en dyster bild av tidens hantverkare, vilka fick svårt att klara försörjningen och därför sjönk ner i proletarisering och kriminalitet. Vad som är intressant i beskrivningen är att den inte minst tangerade den tilltagande industrialiseringens förändringar, där statens agerande ansågs öka hotet mot hantverkarna. Kraven att reglera entreprenörskapet hamnade dock i skärningpunkten mellan rivaliserande samhällsekonomiska principer och riksdagen i sin helhet var mer intresserad av att positionera sig mot

---

²⁴ Pärsson (1997), s 333.

²⁵ Femte nordiska mötet..., s 497; TDS 1881 s 19 f; Prawitz (1913) s 483 ff.

²⁶ Höjer (1952), s 42.

²⁷ TDS 1884 s 25-31.

²⁸ MAK 1867:97

förlegade former av skråtänkande, och försvara tidens näringsfrihet, än att stötta enskilda medborgare. Tidens liberala idéer ville inte se inskränkningar i det friare marknadsspelet.²⁹ Men den här inställningen förändras mot senare delen av perioden, vilket antyder en ideologisk förskjutning. Staten fick mer rollen av att erkänna medborgarnas specifika förutsättningar.

Kring sekelskiftet hade Adolf Hedins socialliberalism vunnit ett tydligare insteg i debatten om en mer reglerad marknad i syftet att stärka hantverkarnas ställning.³⁰ I den kampen kom funktionshinder att få status av en ideologisk murbräcka. Åtta år efter sitt senaste försök återkom nämligen Hedin med slipade krav och nya perspektiv. I skarpa ordalag hävdades behovet av ett marknadsskydd om inte de svagaste aktörerna på marknaden skulle bli lidande. ”Nu föreligger [...] en särskild omständighet”, skrev han i motionen, ”som synes mig vara i barmhärtighetens namn så befallande, att den ej kan lämnas å sido. Det är för en viss del af de fria arbetarne inom detta yrke [korgmakeri], nämligen *de blinda*, vi bedja att staten ej måtte med dem konkurrera om den arbetsförtjänst, hvarmedelst dessa våra så olyckligt lottade medmänniskor söka lifnära sig.” Med andra ord ansågs det vara statens plikt att på detta sätt gå in och erkänna den funktionshindrades rätt till särbehandling. Samtidigt var denna särbehandling medlet, som i nästa steg skulle säkra den klassiska liberalismens tro på självständighet. Värt att notera är att Hedin även ansåg sig ha experterna med sig i frågan.³¹ Kampen för ett marknadsskydd anammades till sist av statsmakten, vilket visar på den konsensus som växt fram mellan experter och politiker. Att erkänna *den andres* specifika förutsättningar blev att parera för industrialiseringens konsekvenser.

Än mer intressant blir det att även här anlägga ett underifrånperspektiv. Det är tydligt att det också inom de egna leden fördes en kamp för en ökad social rättvisa. I en resolution 1899 krävde De blindas förening att den blinde yrkesidkaren måste skonas från en felaktig konkurrens. Överhuvudtaget fanns en medveten strävan hos föreningen att försöka använda experternas konferenser för att driva igenom sin politik på olika områden.³² Det var också dess ordförande Alrik Lundberg, som i samband med abnormskolekonferensen 1903, initierade frågan om marknadsskydd. Vid mötet höll vederbörande ett föredrag som uttryckte den oro och den indignation man kunde känna inför en alltför liberal ordning. Intressant är att Lundberg själv använde samtidens självförståelse kring den liberala rättviseuppfattningen som ett argument för en ökad statlig intervention. Tidens centrala idé om ett ”lagligt skydd för det fria arbetet” krävde enligt honom ett vidgat erkännande. Återigen blev kraven på ett universellt erkännande ett sätt att legitimera nationen i stort. Så kunde även berörda själva använda tidens viktiga ideologiska element som en slags maktstrategi. Samtidigt illustrerar talet den närhet som fanns mellan funktions-

²⁹ AKTU 1867:13; AK 1867:2 s 138-149.

³⁰ MAK 1896:226; AKTU 1896:25.

³¹ MAK 1904:217 (citats 2).

³² NTA 1902 s 154 f.

hindrade själva, experter och riksdagens aktörer. Hedins ansträngningar möttes med gillande från Lundbergs sida. Det är också intressant att vederbörande, i det han talade om att frågan skulle föras framåt med hjälp av ”tusenden af abnormas namn”, skänkte de berörda själva en aktiv roll i strävan efter en mer kollektiv och politiskt medveten handling. Även här började funktionshindrade bedriva politik, ett agerande som backades upp av den samlade expertkåren.³³ Med rimmets hjälp sammanfattade blindsektionen senare de blindas situation. Notera också hur experterna kollektivt identifierade sig med *de andra*:

Så till storms vi alla löpa
Emot fångarbetets borg;
Hvarför skulle folk ej köpa
Af den blinde borste, korg?
Uti de abnormas läger
Måste kämpas för idén,
Måste äfven vinnas seger
Trots vår gode Wieselgren.³⁴

Som en viktig drivkraft bakom förändringen var också beskrivningen av hur den här typen av konkurrens gav den blinde en sämre självkänsla. ”Man kan icke tänka sig hur bittert en obemedlad blind känner detta”, menade liberalen Julius Centerwall, det ”finnes mer än en af dem, som sitter i sin lilla lokal och söker redligen lifnära sig med handarbete. Men han kan ju icke täfla med de stora präktigt inrättade verkstäderna i fångelserna med deras moderna arbetsmaskiner och framför allt med deras smarta entreprenörer, som förstå att afsätta fångarnes arbeten.”³⁵ Sin liberala övertygelse till trots var han alltså inte sen att kritisera de fria marknadskrafternas negativa konsekvenser för funktionshindrade. Till viss del tangerades marknadsskyddet också när det gällde dövstumma, även om frågan inte satte motsvarande avtryck i debatten. Att blinda krävde speciallösningar levde däremot kvar även mot slutet av perioden.³⁶ Som synes ökade kraven på särbehandling i ljuset av industrialiseringens strukturella förändringar. Ett ökat socialt erkännande både krävdes och utövades således genom en väv av olika aktörers gemensamma arbete gentemot strukturens villkor. Det är också frestande att se skeendet mot Kilanders schema över den ideologiska förändringen. Under 1860-talet var ett statligt ingrepp ett brott mot den privata näringsfriheten. Kring sekelskiftet har dock synen på staten förändrats. Det blev nu viktigare att se till helheten. Interventionen var ett resultat av en samlad kalkyl, där olika aktörers intressen ställdes mot varandra. Att skydda de blinda hantverkarna skänkte ökad styrka inte bara åt individerna, utan också åt samhället i stort, eftersom åtgärden främjade ett lägre tryck på fattigvården.

³³ Femte nordiska mötet..., s 46 ff. (citats s 47, 49).

³⁴ Femte nordiska mötet..., s 407. Här åsyftas troligen fångvårdsstyrelsens chef Sigfrid Wieselgren.

³⁵ AK 1904:25 s 12. Centerwall tillhörde det liberala samlingspartiet.

³⁶ NT 1872 s 98; P 1914:1:8 s 397.

Fattigvården och funktionshinder

Just fattigvården var ett fält, där handikappproblematiken många gånger ställdes på sin spets. Svårigheterna på arbetsmarknaden placerade nämligen blinda och dövstumma potentiellt nära den vidaste av alla sociala kategorier av understödskaraktär: *de fattiga*. Här fanns också en tydlig markering från samhällets sida att vissa typer av omständigheter utgjorde distinktionen mellan de som förtjänade det allmännas stöd och de som på tvivelaktiga grunder hade svårt att försörja sig. Debatten om fattigvården hettade till i och med 1860-talets nödår.³⁷ Med minskade resurser ökade kritiken mot fattigvårdssystemets utformning, vilket gick hand i hand med en hårdare indelning av värdiga understödstagare. Stödet, menade kritikerna, borde inskränkas till ”vansinnig person och föräldralöst barn under femton år”. Övriga kategorier skulle omges av ett hårdare prövningsförfarande.³⁸ När regeringen 1871 presenterade sitt förslag tycks dock kritiken ha bedarrat. Generellt fanns viljan att erkänna fler funktionshindrades rätt till fattigvård.

Fattigvården kunde, enligt regeringen, inte inskränkas till barn, åldringar, sjuklingar eller till dem med bristande mental kapacitet, utan behövde även utsträckas till dem som led av ”vanförhet eller lyte” och som inte kunde ”genom arbete förvärfva hvad för behofvets afhjelpande erfordras”.³⁹ Det är frestande att tolka den hårdare betoningen på fysiska funktionshinder mot bakgrund av de strukturella förändringarna som samhället genomgick, där förutsättningarna för försörjning försköts från hemmet till en mer öppen arbetsmarknad. Men den kan också förstås som ett led i politikernas vision om ett mer välordnat och homogent rike, där en störande tiggarkultur blev ett hot mot nationens värdighet.⁴⁰ Återigen kunde samhällets och individens behov mötas i en och samma handling. Den blinde eller dövstumme kunde få rätt till fattigvård och nationen behövde inte försvagas och förnedras genom tiggeriet. Fattigvårdsfrågan tvingade därför fram en ökad reflexion kring vad olika fysiologiska förutsättningar egentligen betydde för en människas livssituation, och för samhället.⁴¹ Synen på rättigheter växte också fram i relationen mellan olika hjälpbehov, vilket anger något av rättighetsfrågans ackumulerande karaktär: erkännande främjade erkännande.

Det mer universella erkännandet av avvikelens rätt till understöd var dock inte befriat från definitionsproblem. Här kan man också se en tydlig skillnad mellan fysiska och mentala funktionshinder, där de senare orsakade politikerna mer huvudbry. I kamrarna slöt riksdagsmännen upp bakom regeringens kategoriser-

---

³⁷ Förhammar (1991) s 31-37, 40 f, 47 ff.

³⁸ LU 1871:23 (citat s 3).

³⁹ P 1871:29 s 2.

⁴⁰ P 1871:29 s 16 f; LU 1871:23 s 14 f.

⁴¹ LU 1871:23.

ing av lytta och vanföra. När det gällde frågan om själssjuk eller sinnessjuk ansåg dock flera det vara ett problem att lagarna inte anammade ett likvärdigt språkbruk och statsrådet Wennerberg fick utstå kritik för sin begreppsliga nonchalans. Inte minst reagerade läkaren Ernst Leijer på en oprecis terminologi.⁴² Leijer, som även i andra sammanhang drev politik på sinnesslöområdet, illustrerar återigen hur expertens och politikerns roll gärna sammanföll under 1800-talets handikappdebatt och hur det vetenskapliga tänkandet bidrog till att synliggöra nyanserna inom fattigvårdens kategorier. Här blev blinda och dövstumma, jämfört med t.ex. sinnessjuka, mindre komplicerade kategorier.

Förmåga och rättighet

Problemen att finna de rätta benämningarna kan också sägas ligga nära försöken att katalogisera typer av understödstagare. I korthet gick skiljelinjen mellan de som likt kommittén, regeringen och utskottet betonade förmågan till försörjning, och de som lade tyngdpunkten vid förmågan till arbete och aktivitet. I det senare synsättet kom också att läggas en större tro på den frivilliga, mindre reglerade, fattigvården.

Bakom den frivilliga ordningen låg också en nedvärdering av understödstagarnas karaktär, vilket fördjupade tidens förhållande till sociala trygghets-system som en rättighet. Även om det rådde konsensus bland ledamöterna rörande vissa medborgares rätt till understöd dröjde fruktan för missbruk. Läkaren och andrakammarledamoten Carl Fredrik Appeltofft varnade för att individen skulle komma att betrakta fattigvården inte som ett barmhärtigt givande, utan som en ”ovilkorlig” rättighet.⁴³ Det faktum att denne också var läkare borde ha lagt extra tyngd till oron att här knyta rättighet till funktionshinder. Den i första kammaren tongivande debattören, härads-hövdingen Carl Hasselrot, ansåg detta vara det stora felet med den föreslagna fattigvårdsförordningen, och han förespråkade därför en återgång till den mer frivilliga fattigvården baserad på ”den kristliga kärlekens rena, goda och riktiga grundval”. Liksom kollegan Appeltofft bar Hasselrot på föreställningen att människan, när hon väl lyckats bli klassificerad som bidragsberättigad, skulle komma att utnyttja systemen felaktigt.⁴⁴

Riksdagsledamöterna hamnade snart inför den vända som principen rymde och som hade fått fotfäste genom Hasselrots agerande, som utskottsledamot hade han reserverat sig mot försörjningsprincipen.⁴⁵ Funktionshinder hamnade därför i skärningsspelet mellan behovsbaserad rättvisa och biologisk gränsdragning. Filosofiprofessorn Sigurd Ribbing, i andra kammaren, såg t.ex. uppenbara risker med att på basis av fysisk förmåga stipulera fasta gränser för de rätta bidrags-tagarna:

---

⁴² AK 1871:4 s 222.

⁴³ AK 1871:4 s 215.

⁴⁴ FK 1871:4 s 110 ff. (citats s 110).

⁴⁵ LU 1871:23 s 41 f.

En förlamad t. ex. kan väl möjligen peta något med fingrarna, sticka, virka eller sådant, men hvad hjelper honom detta om han dermed icke kan uppehålla lifvet? Anse Herrarne det vara mindre skyldighet för samhället att rädda honom från att dö långsamt, om han t. ex. kan förvärfa sig en fjerdedel af hvad han behöfver till livets uppehållande, än att rädda honom från en hastigare hungersnöd när han ingenting alls kan förvärfva?⁴⁶

Ribbings retoriska vändning hade släktskap med statsrådet Wennerbergs egna ord. Med sitt lakoniska påpekande att en sådan hjälp ”tvifvelsutän [skulle] komma för sent” avfärdade statsrådet principen om absolut arbetsförmåga. Det avgörande begreppet var enligt hans sätt att se just ”fattig”, vilket betonade fenomenens sammanbundna och relativa karaktär. Det var förmågan kopplat till en medborgares samlade livssituation som definierade ett funktionshinder.⁴⁷ Bristande medel kombinerat med biologisk avvikelse borgade därför för en optimal fattigvård, vilket främjade ett mer relativt handikappbegrepp.

Förespråkarna för oförmågans princip försvarade inte minst sitt ställningstagande utifrån det praktiska, vetenskapliga klassificeringsarbetet. Tidens rationella understödssystem ansågs kräva objektiva kriterier. Med principen om arbetsförmåga ansåg man sig också underlätta fattigvårdsstyrelsens arbete. Godsägaren Johan Åstrand i andra kammaren menade att ”det är alltid för en fattigvårdsstyrelse mycket lättare att bestämma huruvida en person är oförmögen till arbete, än huruvida han är urståndssatt att genom sitt arbete försörja sig sjelf”.⁴⁸ För andra kammaren i sin helhet fanns dock ingen vilja att driva principen om arbetsförmåga till sin spets. Tvärtom underhölls här ett mer relativt handikappbegrepp än i första kammaren.⁴⁹ En än hårdare argumentering för principen om arbetsförmögenhet fördes där av bl.a. Hasselrot, som hävdade att denna, mer än försörjningsprincipen, skulle kunna fastställas på basis av medicinsk expertis. Detta understryker inte minst den växande tron på vetenskapens roll inom socialpolitiken, sökandet efter den utslagsgivande diagnosen. En läkare skulle, enligt Hasselrots resonemang, få det svårare att skriva ut intyg när det gällde *viljan* till att arbeta.⁵⁰ Möjligen fanns det också en starkare tro på den vetenskapliga rationaliteten i de högre politiska samhällsskikt som första kammaren representerade.⁵¹

Däremot rådde en utsträckt konsensus kring idén att hjälpen bara skulle ges i de fall då andra sociala nätverk inte fanns att tillgå. Även fabriksägare,

---

⁴⁶ AK 1871:4 s 219.

⁴⁷ AK 1871:4 s 224 ff. (citad s 224, 225).

⁴⁸ AK 1871:4 s 217.

⁴⁹ AK 1871:4 239. Kammaren accepterade utskottets inledande paragraf med betoning på individens försörjningsförmåga med siffrorna 150-21.

⁵⁰ FK 1871:4 s 143.

⁵¹ FK 1871:4 s 169 f. Kammaren kom också, med röstsiffrorna 51-24, att följa Hasselrots idé om en tydligare betoning på arbetsförmågan.

hantverksmästare och husbönder skulle ges ett ansvar under kontraktstid.⁵² Därigenom omgärdades funktionshinder också av en mer socialkonservativ uppfattning att avvikelser var något som skulle hanteras inom ramen för olika hierarkiska korporationer. Här fanns idéer om att en funktionshindrad skulle omges av arrangemang som gick tillbaka på ett mer tidsbestämt erkännande av rätten till understöd (arbetsgivaren skulle stödja så länge kontraktet gällde), vilket innebar möjliga skiftet i den funktionshindrades tilldelade identitet: från arbetsför, till understödstagare i ett patriarkaliskt system, till fattigvårdstagare.

I andra kammaren fanns dessutom en mer framträdande vilja att resonera kring vad fattigvården på ett känslomässigt plan betydde utifrån understödstagarnas horisont. Inte minst fanns oron för att individernas möte med fattigvården skulle resultera i känslor av skam och förnedring.⁵³ Första kammaren var betydligt mer upptagen med att diskutera och varna för de kommunistiska tendenser som flera ledamöter tyckte sig se i en utsträckt fattigvård. Statsrådet Wennerberg tvingades t.o.m. bedyra sitt avståndstagande från en ”usel och med skäl förkättrad lära”.⁵⁴ Detta bör också förstås mot bakgrund av de revolutionära händelserna som vid samma tid pågick i Frankrike. Rädslan för rättigheter, och första kammarens stärkande av en medicinsk tolkning av funktionshinder, blev genom ett sådant perspektiv en del av världspolitiken, vilket understryker vikten av att ständigt kontextualisera omsorgspolitiken. Detta kan också förklara Wennerbergs försvar i nämnda kammare, att fattigvården var en rättighet inte mellan individen och kommunen, utan mellan kommunen och staten.⁵⁵ Resonemanget bildar logisk brygga till regeringens och riksdagens idé att medborgaren inte skulle ha någon formell rätt att överklaga lokalsamhällets beslut.⁵⁶

---

⁵² P 1871:29 s 3.

⁵³ AK 1871:4 s 216, 230.

⁵⁴ FK 1871:4 s 114 ff, 119 f. (citats s 119). von Koch rekommenderade t.o.m. fransmännen att flytta sin huvudstad från Paris till någon annan stad, detta för att man inte skulle låta sig ”regeras från gatan”, dito s 115.

⁵⁵ FK 1871:4 s 120.

⁵⁶ P 1871:29 s 19; LU 1871:23 s 38.

Socialförsäkring och funktionshinder

Socialliberalismens framstöt

Till perioden hör också problematiken kring socialförsäkringarna. Den som på allvar initierade debatten om en mer generell pensionspolitik på svensk mark är åter socialliberalen Adolf Hedin, som med sin motion 1884 krävde att regeringen skulle tillsätta en utredning om en olycksfalls- och ålderdomsförsäkring. Två år tidigare hade lantbrukaren och lantmannapartisten Erik Westin, utan framgång, krävt ett ökat ansvar från arbetsgivarna.⁵⁷ Båda fördjupade därmed idén om ett vidgat samhälleligt åtagande för att trygga medborgarnas ställning. En central komponent rörde även här den internationella arenan och Hedin ställde åter riksdagen inför valet huruvida landet skulle tillhöra kretsen av civiliserade stater eller inte. Att spela på identiteter var därför något som förekom både inom utbildningspolitiken *och* inom socialpolitiken.

Samtidigt var ansträngningarna ett led i försöken att skapa en starkare nation och bekämpa den förlust som emigrationen inneburit.⁵⁸ Just emigrationen tilläts även i andra sammanhang påverka nationens förståelse av handikapproblematiken. Inte minst ansågs den höga utvandringen bidra till en oförtjänt negativ bild av landets tillstånd på området. Med en högre andel äldre ökade också den relativa förekomsten av funktionshinder. Så användes statistiken även här till en förståelse av vad funktionshinder betydde i förhållande till nationens styrka.⁵⁹ Den allmänna kontextens förändring tvingade på så sätt också in funktionshinder i föränderliga tolkningsramar. Det faktum att Hedin såg sig bekämpa de negativa konsekvenserna av olika typer av förvärvade funktionshinder visar hur handikapproblematiken kom att bli en alltmer betydelsefull komponent i den övergripande ideologiska debatten. Det var för att begränsa antalet funktionshindrade som vederbörande, vid sidan om ett utbyggt socialförsäkringssystem, också efterlyste en effektivare arbetsinspektion och ett tydligare arbetsgivaransvar. Grundidén hos Hedin var att samhället hade en vidare skyldighet att ansvara för svagare samhällskategorier.⁶⁰ Utskottets välvilliga hållning kan dessutom ses som en bekräftelse på att omsorgsideologin vid den här tiden låg i startgroparna att förändras och att drivkraften bakom detta söktes just i ekonomins strukturella förskjutningar.⁶¹ Liksom förespråkarna för försörjningsprincipen tvingades dock Hedin att försvara sina reformidéer mot anklagelser om socialism, vilket åter illustrerar det ideologiska landskap omsorgsfrågan befann sig i.⁶²

---

⁵⁷ MAK 1882:76

⁵⁸ MAK 1884:11.

⁵⁹ Åstrand (1910), s 4.

⁶⁰ MAK 1884:11.

⁶¹ StU 1884:12a s 48 f.

⁶² MAK 1884:11 s 23.

Funktionshinder som matematik och förhandling

Därför rör vi oss också med sega attityder. Trots utredningar dröjde de socialpolitiska reformerna. Först med 1901 års beslut om en begränsad olycksfallsförsäkring slogs en viss grundläggande ekonomisk rättighet för funktionshindrade fast. Intressant är att lagen bl.a. pekade ut bergshanteringen som en bov i dramat, en näring som inte minst sattes i samband med blindhetens uppkomst. Genom att ett förvärvat funktionshinder skulle ge rätt till ett mer permanent understöd främjade lagen i sig synen på funktionshinder som ett ständigt närvarande hot i den industriella miljön. Avvikelsen gjordes genom detta mer allmän, eftersom alltfler medborgare potentiellt hamnade inom ramen för försäkringens räckvidd.

Genom att stadga att en ”allmän förlust af arbetsförmågan” kunde anses ha inträtt vid blindhet på båda ögonen – medan motsvarande dövhet på båda öronen endast värderades som en nedsättning av arbetsförmågan till femtio procent – förstärkte dessutom lagen bilden av blindhet som ett hårdare ekonomiskt öde än dövstumhet.⁶³ Med förändringen började funktionshinder därför tydligare att omgärdas av en matematisk tolkningsram, vilken skänkte ökad förståelse av funktionshinder som något relativt och graderat. Intressant är också att utskottet 1901 hårdare markerade att arbetarens eventuella funktionshinder *före* olyckan skulle utredas.⁶⁴ Även detta främjade på sätt och vis ett mer relativt handikappbegrepp. Flera faktorer behövde vägas in om individens verkliga upplevelse av ett funktionshinder skulle kunna förstås. Därmed ställde sig riksdagen också bakom en ökad kartläggning av hur vissa funktionshinder påverkade yrkesroller och produktion.

Samtidigt kunde även argumentationen *mot* förslaget föras mot bakgrund av den funktionshindrades horisont. Så menade bruksdisponenten Gustaf Benedicks, protektionist och reservant mot utskottets förslag, att försäkringen riskerade att slå hårt mot lytta på arbetsmarknaden, eftersom arbetsgivare skulle bli mer försiktiga att anställa människor som misstänktes ha en högre olycksbenägenhet. Dessutom hävdades återigen, med toner från fattigvårdsdebatten, att lagen skulle uppmuntra simulanterna.⁶⁵ Med andra ord bedömdes ett utbyggt skyddsnät i sig kunna öka antalet funktionshindrade i landet genom att klienterna själva skulle kunna bli de som i någon mån konstruerade sina funktionshinder.

Bruksägaren och protektionisten Martin Nisser, som själv hade dövstamma anställda, underströk även han hur reformen riskerade att slå mot individen. ”Ty gifvetvis”, menade Nisser, ”är en [dövstum] person, så olyckligt lottad, mycket lätt utsatt för fara, och följaktligen skola arbetsgivare, när lagen kommer till stånd, draga sig för att taga i sitt arbete en person, som lätteligen orsakar stora

---

⁶³ SFS 1901:39 s 4.

⁶⁴ SäU 1901:5 s 50 f.

⁶⁵ SäU 1901:5 s 68-74.

kostnader, då han råkar ut för olycka, som sannolikt blir större, i ju mindre grad han har alla sina sinnen i behåll”.⁶⁶ Bakom farhågorna låg en uppskrivning av det patriarkaliska brukslivets mer personliga omsorgspolitik. Samtidigt menar Gregh Eghigian i sin studie av de tyska socialförsäkringslagarna att många fabriksägare ställde sig positiva till intervention, dels för att de ansåg den ha en lugnande effekt på de sociala spänningarna, dels för att den till en del möjliggjorde en viss fortsatt patriarkal ordning mellan arbetsgivare och arbetstagare.⁶⁷ Funktionshinder kom därför också att påverka relationerna mellan arbetsmarknadens parter och mötet mellan traditionella och nyare produktions-sätt. Att linda in omsorgsfrågan i socialkonservativ argumentation kan också ses som en fortgående rädsla för rättighetens socialistiska natur, något som tvingade även den konservativa statsministern Fredrik von Otter till ideologisk positionering. Enligt hans sätt att se det låg reformen i linje med svensk tradition och innebar därför ingen omvälvande förändring av samhället.⁶⁸

Med reformeringen följde samtidigt en ökad kartläggning av den funktionshindrede. I första kammaren kunde ledamöter reagera på vad man tyckte var alltför diffusa gränsdragningar. Inte minst framhölls svårigheterna med att procentuellt definiera synförmågan så att individen hamnade i rätt typ av kategori. Protektionisten Otto Lundberg varnade för lagens godtycklighet. Osäkerheten tjänade bara till ett ”vilsledande” av juristerna och uppmuntrade till rättstvister.⁶⁹ I den tyska motsvarigheten kom också förändringen att resultera i omfattande överklaganden från arbetare som blivit avvisade av försäkringsbyråkratin.⁷⁰ Med tanke på att Lundberg även hade intressen inom det privata järnvägsnätet finns det också anledning att misstänka att han fruktade en lag som skulle komma att inverka negativt på den typen av verksamhet. Men det är inte så enkelt att säga att de högre skikten kategoriskt opponerade sig mot lagens utformning. Gustaf Lagerbring, som tillhörde högern och dessutom hade intressen i det privata försäkringsväsendet, valde tvärtom att betona lagens vägledande princip.⁷¹

Lagen var unik på så vis att den för första gången i svensk historia innehöll en så tydlig specifikation och gradering av olika typer av funktionshinder. Den ökade industrialiseringen kan därmed sägas ha bidragit till ett ökat synliggörande av funktionshinder och dess konsekvenser. Förändringen kan också ses som en följd av att de strukturella förskjutningarna i sig ansågs skapa fler funktionshindrade.⁷² Tillsammans med det vetenskapliga, rationella samhället drev strukturella förändringar fram en ordning, där funktionsnedsättningen gavs mer av en matematisk tolkningsram. Funktionshindrets

---

⁶⁶ FK 1901:22 s 20.

⁶⁷ Eghigian (2000), 29 f.

⁶⁸ FK 1901:21 s 3, 27 f.

⁶⁹ FK 1901:22 s 18.

⁷⁰ Eghigian (2000), s 76 f.

⁷¹ FK 1901:22 s 19. Paragrafen i sin helhet sanktionerades också av kammaren med röstsiffrorna 84–37.

⁷² AK 1912:15 s 26 (Karl Nilsson); NTA 1904 s 211.

konsekvens och lidande skulle kläs i siffror. Att för mycket samla olika funktionshinder under olika paraplybegrepp (t.ex. lytta) fungerade sämre då den specifika arbetsförmågan skulle fastställas i förhållande till ett mer modernt produktionssystem. Arbetsförmågan kom än mer i detalj att bestämma det officiella erkännandet av ett graderat funktionshinder.

Genom lagen ställde sig politikerna bakom ett system, där funktionshinder i ökad utsträckning skulle bli en förhandlingsfråga mellan olika professioner. Ett annat sätt att uttrycka detta är en ökad medvetenhet kring att funktionshinder som fenomen, med Eghigians terminologi, blev mer institutionaliserat. Här tänktes medicinen, juridiken och socialförsäkringsbyråkratin möta individens krav på ett offentligt erkännande av funktionshinder.

Pension och bekräftelse

I kölvattnet av förändrade strukturer hamnade funktionshinder också inom ramen för de ansatser som krävde än mer generella understödssystem. De krav som Hedin initierat togs senare över av de liberala och socialistiska grupperingarna i den svenska riksdagen. Men högern förhöll sig inte passiv. Tvärtom var det Lindmans konservativa regering som tog initiativet till förnyad pensionsutredning. Initiativet mynnade ut i 1912 års kommittéförslag om en egenfinansierad, statsunderstödd och till viss del behovsprövad pension.⁷³ Till skillnad från den tidigare fattigvårdsdebatten hade kommittén inga problem att använda ”rättighet” som ett socialpolitiskt begrepp. Den förändring som industrialiseringen genererat krävde enligt utredarna mer allomfattande system, där alla medborgare inkluderades. I detta låg också inbäddat en kritik mot den tyska ordningens uttalade arbetarförsäkring. En markering, som inte minst tangerade dövstummas och blindas situation, var kommitténs idé om att t.ex. hantverkarkåren riskerade att hamna utanför om pensionen bara täckte den industrialiserade arbetarklassens behov.

I den nya ekonomins konjunktursvängningar hade materiellt svagare individer i större utsträckning tvingats vända sig till en fattigvård, som genom sitt ”bittra nådebröd” sänkte understödstagaren i ett tillstånd av förödmjukelse, menade utredarna. Istället fördes funktionshinder in under en ny tolkningsram, där ambitionen var en ”socialt värdigare form för understöd”. Med reformen hoppades man kunna befria medborgaren från känslan av att ligga samhället till last. Genom detta gavs också socialpolitiken en ny målsättning, där staten blev garant för medborgare som var ”ekonomiskt oberoende [med] möjlighet att inrätta sitt lif någorlunda efter egen åstundan”.⁷⁴ Med andra ord tolkades socialpolitiken än hårdare som ett medel för frigörelse och individens stärkta självkänsla.

---

⁷³ Förhammar (2000), s 60 ff., 80 f. I kommittén ingick bl.a. från liberalerna Sven Palme, från socialdemokraterna Hjalmar Branting och från högern Hugo Hamilton.

⁷⁴ *Ålderdomsförsäkringskommittén* (citats s 20, 45f.).

När kommittén lämnade sitt betänkande hade dock kampen för blindas rätt till pension pågått sedan sekelskiftet. På internationella omsorgskonferenser talades t.o.m. om ”en civilisationens skamfläck” att staten inte kompenserade för de ekonomiska barriärerna. Ett samhälle som tillät att blinda blandades med andra fattighjon kunde inte accepteras.⁷⁵

Pensionsfrågan indikerar återigen nödvändigheten av att stämma av utvecklingen mot Richard Jenkins dialektiska modell. De blindas förening förde, genom Alrik Lundberg, vid 1903 års abnormmöte, nämligen en hård kamp för ett ökat socialt erkännande. Talet blev till en mäktig manifestation över en kollektiv identitetsprocess, där medlemmarna krävde ökad ekonomisk kompensation för sina funktionshinder. Samtidigt tvangs initiativet att förhålla sig till tidens attitydmässiga strukturer och inte minst kände Lundberg sig manad att försvara den blindes moraliska karaktär. Med andra ord intensifierades striden kring moral och rättighet. De blinda vägrade att acceptera ”interneringen å fattiggården”, vars klientel många gånger var i ”moraliskt och intellektuellt hänseende [de blinda] vida underlägsna”. Lundbergs argumentation för ökade rättigheter gick alltså över en hårdare positionering gentemot andra kategorier inom omsorgsväsendet. Därmed kunde former av ett vi-och-dem-tänkande också ta formen av en strategi för ökade rättigheter. Pensionen förvandlades till ett instrument för att skapa oberoende, arbetslust och ”självständighetskänsla” för en samhällsgrupp, som kunde anses vara värdig ett vidgat statligt åtagande. Den utökade tryggheten blev genom detta ”villkoren för en människovärdig tillvaro”.

Inte minst uppmärksammade Lundberg kvinnornas svagare ekonomiska ställning. Erkännandet av kvinnornas speciella situation hade t.o.m. fått föreningen att gå före en statlig reformering och med egna medel bevilja flera av sina kvinnliga medlemmar rätten till pension.⁷⁶ Den socialpolitiska kampen vävdes så in i det egna kollektiva identitetsskapandet, och vägen till ett mer allmänt erkännande av en distributiv rättvisa gick över de egna ledens erkännande av individernas skilda förutsättningar.

Lundbergs idéer mötte få principiella invändningar på mötet även om fattigvårdsinspektören A. Lindblom utmanade teckningen av den blindes moral. Samtidigt var nyanskillnaderna inte mer dramatiska än att delegaterna tämligen smärtfritt ställde sig bakom en ordning, där blinda med svag ekonomisk status skulle få rätt till pension.⁷⁷

Att reformeringen av bidragssystemet ansågs ta alltför lång tid visar det faktum att frågan om pension återkom också under 1912 års möte. Dessutom hade regeringen året före mötet utsatts för påstötningar om pension, vilka förpassats till den sittande pensionskommittén. Även om det var ledningen för Tomteboda som stod som avsändare för denna propå var det De blindas förening som ursprungligen tagit initiativet.⁷⁸ Möjligen är detta ett uttryck för en medveten

⁷⁵ Referat av NTA 1905 s 205 (citrat), 207.

⁷⁶ Femte nordiska mötet..., s 126-132 (citrat s 126, 127).

⁷⁷ Femte nordiska mötet..., s 132-140.

⁷⁸ Ålderdomsförsäkringskommittén s 74 f.

strategi från föreningens sida att använda sig av inarbetade kanaler för att få bättre genomslag. Även abnormskolekonferensen 1912 påminner oss om de ansträngningar som gjordes från blindföreningshåll, när det gällde att försvara den blindes rätt. Vid denna konferens tvingades Lundberg återigen ta strid i moralfrågorna och försäkra att den blinde inte var någon ”sjunken individ” eller hade ”lättjebaciller i blodet”. Den blinde var en ”medborgare” som andra och kunde därför kräva sin rätt. I Lundbergs regi blev staten därför den ”högste beskyddaren av de olyckliga”. Samtidigt anammade han själv ett disciplinerande system som skulle utesluta ovärdiga pensionsmottagare.⁷⁹

En annan aspekt som delegaterna dryftade var rädslan för att ett utbyggt understöd skulle få allmänheten att betrakta blindas som ”parasiter”. Resonemanget belyser den rollproblematik som fanns i tiden. I den stund den blinde avvek från de traditionella rollerna uppstod en osäkerhet i den sociala interaktionen. Idén hade också ett visst släktskap med den tidigare oron att låta blindas produkter samsas på en gemensam marknad. Integrationspolitiken befann sig hela tiden i en dialog med omgivningens förväntningar. Att för mycket sudda ut det specifika hos *den andre* eller frånta denne rollen av att vara objektet för allmänhetens självbekräftande välvilja riskerade att rubba systemet. Samtidigt kan man se Lundbergs resonemang, om att pensionen skulle minska trycket på fattigvården och därigenom hälsas av allmänheten, som ett försök att främja nya attityder.

Ett annat problem gick tillbaka på den gränsdragningsproblematik som visat sig redan i fattigvårdsdebatten, vilket återigen lyfte fram funktionshinder som något miljörelaterat. Som exempel ställde Gustav Åstrand, föreståndare vid Tomtebodas jordbrukaren mot skraddaren. Där den senare kunde anses vara blind vid en viss grad av synnedsättning behövde den förra inte påverkas i samma utsträckning. Så kunde också rättvisebegreppet och det relativa handikappbegreppet flätas samman och till en del bli ett argument *mot* en utbyggt socialpolitik.

Den som hoppades på en tydlig konsensuslinje i pensionsfrågan måste ha blivit besviken. En jämförelse mellan 1903 och 1912 års syn på blindpension ger vid handen att det senare mötet gav utrymme för en större skepsis. Diskussionen blev än mer omfattande och reformens negativa effekt för moralen mer synliggjord. Lundberg själv talade om ”en sorglig tillbakagång” och en ”bankruttförklaring”, detta trots att sektionen till sist ändå tog principiell ställning för blindas rätt till pension.⁸⁰

Den statliga kommitté som arbetade med förslaget om en allmän pension gav i sitt betänkande också ett visst utrymme åt blindpensionsfrågan. Särlösningen fick dock stå tillbaka för det allmänna förslaget som enligt utredarna även skulle beakta ”de här afsedda invaliderna [de blindas]”, och deras behov.⁸¹ Skeendet

⁷⁹ Sjätte nordiska mötet..., s 144-151, 156 ff. (citats s 145,156).

⁸⁰ Sjätte nordiska mötet..., s 152-160. Förslaget antogs med röstsiffrorna trettiosju-tjugotre (citats s 153, 159).

⁸¹ *Ålderdomsförsäkringskommittén* s 74 f.

påminner oss ändå om blindas framgångsrika opinionsbildning, när det gällde kampen för det sociala erkännandet.

När den liberala regeringen Staaff presenterade 1913 års pensionsförslag låg det i allt väsentligt i linje med ålderdomsförsäkringskommitténs idéer, som innebar att pension skulle utgå vid 67 års ålder eller vid varaktig oförmåga till arbete. Hit räknades med ett traditionellt språkbruk de *lytta*.⁸² Det är framför allt det senare kriteriet som gör denna reform till en avgörande milstolpe i den svenska handikapphistorien. I den vildvuxna debatt som följde på regeringens förslag fanns ett antal principiella resonemang som förtjänar att lyftas fram.

Demokrati och funktionshinder

Det första som måste kommenteras är den betydande konsensus som beredde vägen för reformen. I princip var det ett enigt utskott som ställde sig bakom den liberala regeringens agerande, och omröstningen i kamrarna underströk med all tydlighet att det utökade sociala skydds nätet var grundat på en bred politisk majoritet.⁸³ Utskottets ordförande, högermannen Hugo Hamilton, var inte sen att framhålla att reformförslaget inneburit att ”partisynpunkterna alldeles tystnat”.⁸⁴ Men hur kan denna enighet egentligen förstås? Åtminstone två förklaringar är möjliga. Enigheten skulle dels kunna ses mot bakgrund av en ideologisk samstämmighet, där tiden helt enkelt ansågs vara mogen för att utöka den medborgerliga rättigheten. Dels skulle utvecklingen kunna ses mer som ett svar på ett sammansatt kompromissande av taktisk natur. Inte minst sköt kritikerna till förslaget in sig på det senare. Med liberalernas och socialdemokraternas socialpolitiska offensiv hade högern tvingats till en förhandling, där man mot löfte om arbetsgivarnas ansvarsfrihet till sist accepterat ett vidgat socialt medborgarskap och en växande statlig intervention. Trots att reformvännerna förnekande den typen av kohandel dröjde misstanken som ett raster över debatten.

Att det privata näringslivet hade skonats kom också att bli ett av de tyngsta argumenten mot förslaget. I kritiken låg principiella idéer om att arbetsgivarna skulle tvingas ta ett större ansvar för att människor blev funktionshindrade. Att bara betala lön för det utförda arbetet ansågs endast partiellt täcka produktionens totalkostnad. För en sentida uttolkare är det naturligtvis också frestande att se det lagda förslaget som ett uttryck för högerns klassintresse. Att tvingas betala för funktionshinder blev ett hot mot vinstintresset. Samtidigt kunde socialdemokraternas ledare, Hjalmar Branting, paradoxalt nog hävda att nationen var mer förtjänt av en folkförsäkring än en klassförsäkring.⁸⁵ Att han försvarade t.ex. de mindre hantverkarna var betydelsefullt även utifrån dövstummas och

---

⁸² P 1913:126.

⁸³ SäU 1913:1. Förslagets princip fick också en bred majoritet i kammaromröstningarna, FK 1913:34 s 101 (röstsiffrorna: 111-28); AK 1913:49 s 89 f. (röstsiffrorna: 172-25).

⁸⁴ FK 1913:34 s 74. Hamilton ingick i det nationella partiet.

⁸⁵ AK 1913:48 s 44 ff.

blindas horisont. Branting var med andra ord inte beredd att i första hand göra funktionshinder till en fråga om klasstillhörighet. Även om debattörerna gav uttryck för denna insikt – att industrialiseringens förskjutning pressat fram ett behov av ett ökat socialt skydd – kom också förståelsen av det mer trögryliga samhället att påverka socialpolitiken.

Åtminstone hos Branting fanns idén om att anpassa den universella rättigheten till varje nations säregna socioekonomiska landskap. Sverige var ännu präglad av den agrara och hantverksmässiga sektorn. Att låta en försäkring knytas till den industriella arbetarklassen blev därför ett hot mot en mer allmäntäckande försäkring. Det finns också anledning att se pensionsförslagets inriktning mot *folket* och inte *arbetaren* mot bakgrund av den fortgående demokratiseringen, vilket stärkte ett vidsträckt rättighetsbegrepp. Genom att partierna tvingades söka ett bredare väljarunderstöd hade dessa inte råd att vara alltför reduktionistiska i sina socialpolitiska strävanden. Detta illustrerar återigen hur strukturella förändringar främjade aktörernas vidgade erkännande av funktionshinder. Insikten växte om att det goda samhället krävde en mer framträdande helhetssyn. Invaliditet hade, med liberalen Allan Cederborgs ord, blivit ”hela samhällets sak”.⁸⁶ Samtidigt visar debatten att detta också ökade spänningarna inom partierna. När t.ex. nationalekonomen, sociologen och socialdemokraten Gustaf Steffen vidhöll kravet på arbetsgivaransvaret lutade han sig mer åt en klassförsäkring. Även liberaler, såsom Jakob Pettersson, tvekade inte att gå emot sin regering i denna fråga.⁸⁷

Genus – diskriminering och emancipation

Förutom frågan kring kapitalets ansvar blottlade pensionsreformen också betydande gränsdragningar baserade på föreställningar kring manligt och kvinnligt kopplat till funktionshinder. Inte sällan sammanföll ett avvisande av regeringens förslag med en fördjupad, kritisk analys av den genusproblematik som den tänkta pensionens konstruktion tangerade. Eftersom kommittén, utskottet och regeringen ställt sig bakom en ordning, där kvinnan tänktes få lägre pension öppnade detta för hårda attacker mot förslagets diskriminerande effekter. Att förslaget överhuvudtaget mynnade ut i denna genusdebatt är i sig återigen ett uttryck för att socialpolitik och funktionshinder långt ifrån uppfattades som könsneutrala fenomen. Det är också intressant att de argument som reformanhängarna använde sig av i syfte att motivera reformens köns-mässiga skevheter gick tillbaka på synliggjorda idéer om att funktionshinder var ojämnt fördelat mellan könen. Kvinnor ansågs i högre utsträckning än männen drabbas av funktionshinder. De blev funktionshindrade tidigare i livet och levde dessutom längre än männen.

---

⁸⁶ AK 1913:49 s 43.

⁸⁷ FK 1913:34 s 34; AK 1913:48 s 31 ff.

Återigen träder med andra ord statistiken fram som ett avgörande instrument inom handikappproblematiken. Med den statistiska kartläggningen stärktes idéerna om kvinnan som en medborgare med en svagare fysiologisk konstitution. Här kan man också ana tongångar från andra delar av debatten, där kvinnans svagare ställning gärna fick motivera särbehandling. Men redan samtidigt problematiserade statistiken och hur den användes. Eftersom statistiken var baserad främst på arbetarkvinnorna gavs en alltför skev bild av verkligheten, menade kritikerna.⁸⁸ Det var ändå denna kombination av längre levnad och tidigare funktionsnedsättning som, enligt förslaget arkitekter, gjorde front mot kravet om könsmässig likställdhet.

Argumentet stötte på patrull i debatten och liksom i frågan kring arbetsgivaransvaret följde inte linjerna partigränserna. Det var inte bara högervilden Johan Thyrén som kallade förslaget ”en flagrant orättvisa mot kvinnorna”, även socialdemokrater och liberaler kunde få svårt att erkänna reformens köns-mässiga obalans.⁸⁹ När dessutom kvinnorörelsens egen kamp fick utrymme i debatten blev omsorgspolitiken än tydligare införlivad i en tilltagande strid för en mer jämlik könsordning.⁹⁰ Detta kan också tolkas som att individerna själva tog strid för en starkare framtida status som funktionshinder. Kampen för medborgerliga rättigheter kopplade till funktionshinder kunde också föras utifrån ett framtidsperspektiv. I någon mån vilade emancipationssträvandet på insikten om att alla medborgare var presumtiva funktionshinder. Dessutom placerades dessa aspekter även in i den allmänna genusordningen, där kvinnorna kunde anses dra det tyngsta lasset i samhällslivet. Socialdemokraten Carl Lindhagen tyckte inte att det var märkligt att kvinnor i högre utsträckning drabbades av funktionshinder, eftersom det var dessa som hade de sämsta löerna och jobben. Möjligen låg det i försvaret av kvinnorna också föreställningar om att dessa i för hög utsträckning hade kommit att avvika från sin naturliga roll som hemmets och det uppväxande släktets vårdarinna. Samhället hade därför ett större ansvar för kompensation.⁹¹

På så sätt hamnade genus, funktionshinder och erkännande i en sammanflätad problematik, där ett försvar av kvinnans rättigheter i någon mån också kunde fungera som ett bekräftande av traditionella könsroller. Detta visar även hur funktionshinder som fenomen hela tiden var i rörelse och gavs olika betydelser beroende på aktörernas skilda utgångspunkter. Funktionshinder och genus i förening kunde användas både som ett slagträ *mot* en ökad statlig intervention och som ett argument *för* en till synes ökad könsmässig emancipation.

---

⁸⁸ AK 1913:48 s 81 f. (D. Persson).

⁸⁹ FK 1913:34 s 26 (citatt); AK 1913:48 s 43 (Pettersson); AK 1913:49 s 73 ff. (Lindhagen).

⁹⁰ AK 1913:49 s 77.

⁹¹ AK 1913:49 s 74 f.

Moral och disciplinering

Om arbetsgivarens roll och omsorgspolitikens könsaspekter mot slutet av perioden vävdes in runt förståelsen av handikappproblematiken kom det sociala erkännandets betydelse för den mottagande individens psykologi att tydligare ange en kontinuitet i debatten. Såväl när det gällde fattigvårdens utformning, som i införandet av olycksfallsförsäkringen, hade faran för att understödet främjade en svagare moralisk status hos medborgarna använts som ett led i självhjälpsideologins befastande. Hos pensionsmotståndarna dolde sig därför också något av en meritokratisk idé. Att erkänna någon rätten till understöd skulle vara avhängigt det bidrag som medborgaren tidigare givit samhället. I det perspektivet sattes rättigheten mer i samband med en stark fysiologisk status. De negativa konsekvenserna i form av passivisering ansågs bli som allra störst i de fall då pensionstagaren själv inte bidragit med premieinbetalning.

I detta låg återigen misstanken att medborgarna skulle simulera fram sina funktionshinder. Dessutom blottlade debatten en viss misstro mot den planerade pensionsnämnden och till en del även mot läkarens förmåga att förbli objektiv i sin yrkesutövning. Många gånger skulle man nog, som högermannen Harald Hjärne uttryckte det, låta "nåd gå före rätt".⁹² Inte heller den vetenskapliga rationaliteten skonades från misstankar om att känslorna skulle komma att påverka besluten. Att ge utrymme för en utökad distributiv rättvisa kunde därmed främja en ökad misstanke såväl mot den planerade försäkringsbyråkratin som mot de individuella medborgarna. Eghigian menar i sin studie av den tyska socialförsäkringshistorien att just simulering fick "ett nytt liv" i den industriella kulturen. I en del fall dömdes t.o.m. arbetare till fängelse anklagade för att ha simulerat fram funktionshinder.⁹³ Även i den svenska politiska debatten fanns insikten att socialförsäkringar i sig innebar en ökad kartläggning av avvikelser, där individen skulle tvingas betala med sin integritet. Systemet kunde också anses främja ett diffust ingenmansland mellan kategorier. Högermannen Gustaf Lagerbjelke menade att reformen skulle tvinga en invalid att arbeta i smyg, detta för att inte riskera att få understödet indraget.⁹⁴ Den här typen av invändningar kunde även gå hand i hand med den gamla socialkonservativa idén att funktionshinder skulle pareras med ökad omvårdnad inom familjen. Med andra ord följde med idéerna om en utbyggd distributiv rättvisa en mängd frågeställningar som berörde nya arenor för sociala konflikter liksom vad dessa skulle komma att innebära för medborgarnas karaktär.

En stark företrädare hade motståndarlägret också i liberalen Jakob Pettersson. Pettersson stod t.o.m. som första avsändare till en följdmotion som försökte rädda egenansvarets princip. Pettersson representerade den mer klassiska

---

⁹² FK 1913:34 s 49 f. Hjärne ingick i det nationella partiet.

⁹³ Eghigian (2000), s 85.

⁹⁴ FK 1913:34 s 42. Lagerbjelke ingick i det nationella partiet.

liberalismen och tillhörde dessutom kretsen kring Centralförbundet för socialt arbete. För den här gruppen hade idén länge varit att en moralisk höjning kom underifrån och inte genom statliga konstruktioner. På en liknande linje stod partikamraten och direktören Hjalmar Wijk, vilken främst varnade för att man med den nya pensionsordningen skulle tappa ett viktigt ”folkuppfostrande” inslag.⁹⁵ Även inom det liberala lägret fanns med andra ord olika sätt att tolka effekten av ett vidgat rättvisebegrepp. Det intressanta är att den här typen av kritik mötte kraftig moteld också från högerlägret. För Hugo Hamilton var det ”otrygghet och hopplöshet”, inte ökade rättigheter, som skapade ”likgiltighet och lättsinne”.⁹⁶ Samtidigt betonade även reformanhängarna vikten av att ha spärrar inom socialförsäkringarna. De som inte skötte sig kunde inte heller förvänta sig samhällets stöd. Men dessa garantier lugnade föga kritikerna.

Dels är debatten ett uttryck för att socialpolitik kunde ses som ett instrument för att frammana en viss typ av medborgare. Dels visar detta att samtida aktörer inte nödvändigtvis uppfattade reformen i enlighet med sentida uttolkare, som Anders Berge, vilken gärna sett förändringen som ett uttryck för en ny form av institutionell disciplinering.

Det är tydligt att tiden verkade för en omtolkning av rättighet som begrepp. Något hade uppenbarligen förändrats mellan fattigvårdsdebatten och pensionsdebatten, och detta något bör beskrivas i termer av strukturella förskjutningar. Industrialiseringen hade, som Steffen framhöll, kommit att innebära nya egendoms- och beroendeförhållanden.⁹⁷ Den socioekonomiska omvandlingen utövade därför ett tryck på den problematik som hörde funktionshinder till. Attitydförändringen i rättighetsfrågan stod också i nära kontakt med det sociala erkännande som eftersträvade en sund självbild hos individen. Måltavlan för reformanhängarna var i mångt och mycket den traditionella fattigvård som 1870-talets politiker hade sanktionerat. Redan då hade en viss oro gjort sig gällande angående systemets negativa psykologiska inverkan, en oro som stegrades betydligt mot slutet av perioden.

Oavsett politiskt läger tycks det ha funnits en betydande uppbackning bakom behovet av att skapa system som inte inverkar negativt på individens självkänsla. För socialminister Axel Schotte låg reformens vinst dessutom i den ökade lycka det innebar, när de svenska hemmen skonades från en ”hotande invaliditet” som ”förmörkar och förbittrar sinnen”. Pensionen skulle därför betraktas som en rättighet och inte som en nedvärderande fattigvård.⁹⁸ I statsrådets och andras sätt att närma sig problematiken kan spåras en vilja att bryta upp det mer socialkonservativa patronförhållande som fattigvården ansågs innebära. Den här visionen skulle kunna sammanfattas så att funktionshinder och socialpolitik skulle bli mer rationellt institutionaliserat och bestå mindre av personliga relationer.

---

⁹⁵ AK 1913:48 s 70.

⁹⁶ FK 1913:34 s 65.

⁹⁷ FK 1913:34 s 30.

⁹⁸ P 1913:126 s 40; FK 1913:34 s 11 (citat).

Medborgare, som var bittra till sinnet eller led av skamkänslor, försvagade riket. Intressant är också det sätt som reformen sattes i den nationella identitetens tjänst. Genom att reformen förväntades höja graden av lycka hos befolkningen blev den, med liberalen Theodor Zetterstrands formulering, ett medel för att ”höja samhörighetskänslan inom nationen”.⁹⁹ Därför kan man inte heller bortse från interventionens betydelse för den sociala kontrollen. Med statsminister Staaffs ord blev försvarsfrågan ett ämne för det yttre försvaret medan reformeringen av socialförsäkringarna handlade om att stärka ett ”inre försvar”.¹⁰⁰ Att bli hänvisad till fattighuset blev ett hinder mot individens sunda självbild och en starkare nation med vi-känsla. Eftersom funktionshindrade, med beslutet 1913, inte längre skulle vara ensamma om att få tillgång till understöd minskades på idéplanet också gränsdragningar mellan vi och dem. *Den andre* blev åtminstone på papperet mer av ett vi, eftersom de allmänna skyddsnäten på ett principiellt plan förde samtliga medborgare till gruppen av potentiella klienter. Centralt var därför det sätt på vilket erkännandet av rättigheter kopplades till medborgarnas förväntade självbild.

*

Utbyggnaden av den distributiva rättvisan var slutligen ett led i att bekämpa delar av den folkliga kulturens tolkning av funktionshinder. Det växte med andra ord fram en medvetenhet om att det fanns två former av integrering: å ena sidan en statlig och rationell, å andra sidan en folklig och känslobaserad. I den senare främjades tiggeriet och osund kamratskap, där den funktionshindrade t.ex. bjöds på alkohol. Integrering behövde alltså inte tolkas bara som något positivt.¹⁰¹ Disciplineringsystemen och kategoriseringen på moraliska grunder växte samtidigt underifrån. En blind ”drinkare” förtjänade ingen pension, hade redan Alrik Lundberg gjort klart i sin debattoffensiv.¹⁰² Det egna identitetsbygget kan därför svårligen frikopplas från den kontextuella värdegrund det verkade inom. Bara det faktum att De blindas förening inledningsvis uteslöt arbetslösa blindas från sin medlemskår understryker projektets moraliska karaktär.¹⁰³ I linje med detta kunde även den svenska dövstumföreningen berätta om olika system för att hålla stökiga individer under uppsikt.¹⁰⁴ Föreningarnas ansträngningar för att försvara skötsamhet kan därför sägas ha ett visst släktskap med den typ av självdisciplinering som de ovan nämnda Ronny Ambjörnsson och Björn Horgby menar fanns inom den framväxande arbetarrörelsen. Att stärka en kollektiv roll inom samhället måste kanske till en del gå över denna disciplinering.

⁹⁹ AK 1913:49 s 37. Zetterstrand var vid den här tiden liberal vilde.

¹⁰⁰ FK 1913:34 s 100.

¹⁰¹ Bet om blindundervisningen, s 9; NT 1871 s 51; Sjätte nordiska mötet..., s 91; SFS 1871:33 s 5; Femte nordiska mötet..., s 56 ff. Att tiggeriet så sent som 1910 sågs erbjuda den blinde bättre inkomster än lönearbetet säger också det något om den syn som fanns på samspelet mellan blindas och allmänheten, se P 1910:1:8 s 296.

¹⁰² Sjätte nordiska mötet..., s 149.

¹⁰³ Olsson (2005) s 80.

¹⁰⁴ TDS 1884 s 28 f.

Sammanfattande analys

Att leva som funktionshindrad under 1800-talet innebar att man också, som påvisats av t.ex. Staffan Förhammar, föll inom tidens visionära program, som i allt väsentligt dirigerades utifrån en liberal hjälp-till-självhjälpsideologi. Generellt fanns en omfattande motvilja mot att låta individen passiviseras av skyddande asylsystem. Men programmet var inte utan luckor. Kvinnorna utgjorde ett undantag, eftersom dessa i större utsträckning bedömdes vara bättre anpassade till ett mer segregerat boende. Kvinnornas svårigheter på arbetsmarknaden, liksom föreställningar om hur kvinnorna led av att inte leva upp till tidens könsroller, bidrog till en mer välvillig inställning till speciella arbetshem. Den generella visionen var annars att den funktionshindrade skulle integreras i en naturlig miljö, understödd av såväl centrala som lokala skyddspatroner. Ett hot i sammanhanget blev de mer spontana formerna av folklig integrering, vilka ansågs arbeta utifrån andra premisser än experternas rationalism.

Perioden innebar också intensifierade diskussioner om hur de allmänna skyddsnäten skulle utformas runt medborgarna. I fattigvårdsfrågan ökades synliggörandet av funktionshinder genom att ett växande antal underkategorier lyftes upp på dagordningen. Man kan också se att funktionshinder tydligt hamnade i ett spänningsfält mellan olika alternativa tolkningar kring vad funktionshinder egentligen innebar på den sociala nivån. Med en något vanvördig anakronism skulle man kunna säga att schismen gick mellan de som tolkade utifrån en medicinsk modell och de som tolkade utifrån en social modell. I den förra blev individens funktioner det centrala, medan i den senare individens samlade livssituation i högre grad ansågs bestämma funktionsnedsättningens konsekvenser.

I de strukturella förändringarnas kölvatten kom funktionshinder att förstås utifrån nya tolkningsramar, där individens rättigheter blev mer universella. Det öppnade för andra sätt att betrakta blinda och dövstumma, vilka blev klienter bland andra. Men ett utbyggt skyddsnät innebar också ett ökat synliggörande av funktionshindrade och det fanns även en oro för att utbyggnaden skulle göra situationen än mer bekymmersam på arbetsmarknaden. I detta låg också insikten att med socialförsäkringssystemet placerades funktionshindrade på en ny arena, där allt fler professioner stred om tolkningsföreträde. Funktionshinder blev mer av den institutionaliserade förhandlingsfråga Greg Eghigian talat om. Samtidigt hamnade även blinda och dövstumma inom ramen för det nya helhetstänkande som Svenbjörn Kilander ser hos det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets politiker. Kring sekelskiftet blev staten mer villig att gripa in i syfte att justera marknadskrafterna runt funktionshinder. Till hans schema bör därför tydligare föras förändringarna också inom det handikappolitiska fältet.

Analysen av perioden kompletterar också Staffan Förhammars och Anne-Lise Seips teckning av 1800-talets och det tidiga 1900-talets omsorgspolitik. Socialhjälpstaten kan inte bara förstås som ett ovanifrånprojekt ämnat att säkra individernas moraliska status, lika litet som socialförsäkringens institutionalisering kan ses bara som ett uttryck för den disciplinering Anders Berge diskuterat. Det handlade också om ett vidgat socialt erkännande av *den andres* specifika förutsättningar. Dessutom initierades disciplineringen även underifrån.

Vidare hamnade funktionshinder inom den förskjutning av politikens spelregler som demokratin röjde mark för. Där Mathew Thomson visat hur anpassningen till demokratin innebar en hårdare politik gentemot sinnesslöa i Storbritannien understryker den här analysen vikten av att också se demokratin som en murbräcka för ett vidgat socialt erkännande, ett erkännande som dock hamnade i ett nytt spänningsförhållande, där såväl klass som genus påverkade skeendet runt funktionshinder. I detta skifte identifierades också den distributiva rättvisan alltmer som en nödvändighet för att bryta stigmatisering och säkra *den andres* rätt till en sundare självbild. Dessutom kom individerna själva att i ökad utsträckning framstå som kollektiva aktörer som stred för detta ökade sociala erkännande. Där t.ex. Birgit Kirkebæk och James W. Trent, mer eller mindre i Foucaults anda, betonat expertens makt att sätta dagordningen, bör därför även lyftas fram individerna själva, och deras vilja och förmåga att hävda sina intressen i debatten, något som faktiskt också kunde underlättas genom experters och politikers agerande.

Kapitel 6

Medborgarskap, kontroll, erkännande

Omsorgspolitik är begreppsliga omtolkningar. Med ökad medvetenhet kring de socialpolitiska begreppens sprängkraft har sentida vårdideologier omväxlande klätts i termer av normalisering, integrering eller delaktighet. Vid varje skifte har samtiden också markerat sin kronologiska imperialism och låtit nya begrepp bekräfta den egna tidens humanistiska självbild. Historien om funktionshinder blir därför gärna historien om elände och förtryck. Men handikapphistoria kan också erbjuda unika möjligheter till en djupare förståelse av fenomen som socialpolitik, medborgarskap och funktionshinder. Det historiska perspektivet kan understryka både tingens kulturbundenhet och relativa karaktär, liksom en kontinuitet som inte alltid förknippas med omsorgspolitikens domän.

Den här studien har varit ett försök att förstå mer kring experters och politikernas omsorgspolitiska agerande i ett omvälvande svenskt 1800-tal. Ambitionen har varit att sätta in den offentliga debatten i en socialteoretisk diskussion kring funktionshinder och dess tidsmässiga förskjutningar. En stor del av den handikapphistoriska forskningen går tillbaka på strukturella förklaringsmönster, där experters maktsträvanden och universella barriärer har fått stort utrymme, faktum som gjort det mer angeläget att närma sig fältet utifrån ett antropologiskt, framlängesinriktat aktörsperspektiv, där problemformuleringar, verklighetsbeskrivningar och värderingar kopplas till aktörernas omgivande kontext. Ur resonemangen har berättelser kring den ideala medborgaren synliggjorts. Som ett raster över genomgången har legat frågan i vilken utsträckning man egentligen kan tolka kontrollbehov och humanism som skilda poler inom omsorgspolitiken. I motsats till alltför reduktionistiska perspektiv föreslås här en tolkningsram som förstår skeendet mer som en dialektisk spänning kring medborgarens sociala erkännande.

Social kategorisering

Ett fördjupat nationellt medvetande, en ökad vetenskaplig rationalism, tillsammans med en socioekonomisk omvandling, kan ses som viktiga delar bakom den era av social kategoriseringskonst som kom att utmärka det svenska 1800-talets senare hälft. För omsorgsfrågorna innebar detta omfattande institutionella förändringar, där politiker och experter tog ett allt fastare grepp om *den andres* liv. Det framstod som alltmer ohållbart att vissa individer stod utanför tidens viktiga nationsbygge. Framför allt hämtade den sociala kategoriseringen sin näring ur de problem som samtiden identifierade, när det gällde konsekvenserna av olika typer av funktionshinder. Såväl individen som sam-

hället ansågs hamna inför avgörande svårigheter och faror om inte vissa problem uppmärksammades och åtgärdades.

Där forskare som de ovan nämnda Eva Simonsen och Birgit Kirkebæk gärna förklarar förändringar inom omsorgen utifrån de vetenskapliga experternas tolkningsföretråde bör framhållas hur olika visioner samverkade i skeendet. Experter och politiker var dessutom inte sällan en och samma aktör, vilket komplicerar gränsdragningar och orsakskedjor. Genomgången visar dessutom att politikerna inte alltid var beredda att följa experternas rekommendationer, utan tvärtom hade att beakta flera olika variabler innan man kom till ett avgörande (t.ex. blindpensionen). Frågan vem som egentligen påverkade vem behöver därför problematiseras i högre grad än vad som hittills skett. Sant är dock att den sociala kategoriseringen alltmer legitimerades utifrån ett vetenskapligt synsätt och att utbildningsreformerna stärkte och befäste synen på *den andre* som någon som skulle kartläggas, inordnas och åtgärdas.

Som ett första steg i denna process gällde att bestämma indelningens grunder. I allt väsentligt kom kriterierna för den vidgade klassificeringen av dövstumma och blinda att underbyggas av pedagogikens potential. Trogen upplysningsfilosofins människosyn om den förändringsbara människan blev funktionshinder insatt i ett framstegstänkande, där något nytt och starkare skulle skapas. Mot den bakgrunden togs beslutet om obligatorisk utbildning för såväl dövstumma som blinda. Att inte kunna tillgodogöra sig folkskolans system blev därigenom en av tidens viktigaste markörer för urval och kategorisering av medborgare i blivande. Den obligatoriska, enhetsskapande utbildningsinstitutionen blev arenan, där graden av avvikelse gavs en första officiell etikettering. På så sätt skapade och konstruerade folkskolan i sig förutsättningarna för funktionshinder som ett avgörande socialpolitiskt problem. Samtidigt hade normaliseringen av dövstumma och blinda klassmässiga drag, eftersom det var de lägre samhälls-siktens folkskola som kom att utgöra mallen för kategoriseringen.

Funktion och observation

Eftersom det var folkskolans krav, som till stor del definierade dövstumhet och blindhet, kom den sociala kategoriseringen att styras av funktionella gränsdragningar. Det var individens förmåga att prestera, att uppfylla en funktion i relation till omgivningens krav, som mycket lade grunden för förståelsen av funktionshindret. För att det onormala skulle bli mer normalt måste dock det onormala, genom anstaltsformen, inledningsvis förstärkas. Bara så kunde gränsen mellan vi och dem på sikt försvagas. Normaliseringsvisionerna placerade samtidigt mycket av förändringstrycket på individen snarare än miljön. En statistisk normalitetsuppfattning blev en naturlig måttstock från vilken samtidens omsorgspolitiska aktörer agerade. Det normala var att bete sig som majoriteten, något som alltmer kom att forma den statliga utbildningspolitiken.

Den iver med vilken samtiden ägnade sig åt att kategorisera blinda och dövstumma måste också förstås som ett uttryck för det förvetenskapligande som löpte genom perioden, där ökat synliggörande dirigerades utifrån ett naturvetenskapligt och medicinskt modelltänkande. Den bärande logiken att kartlägga, diagnostisera och åtgärda kopplades till ett dynamiskt människobegrepp. Dövstumhet och blindhet blev i högre utsträckning föränderliga fenomen som definierades med, och tolkades utifrån, en tidsvariabel. Exempelvis Gillian Sutherlands och James W. Trents idéer om intelligensmätningens betydelse för differentieringsprocesser bland funktionshinder bör därför tydligare kompletteras med det flitiga urskiljningsförfarande som fanns före det att intelligensmätningen slog igenom i omsorgssammanhang.

Observationen fastställde individens position i systemet. Ett allt viktigare medel i tidens kategoriseringsprocesser blev inte minst statistiken med vars hjälp man kunde tydliggöra och beskriva gränserna mellan och inom olika kategorier. Statistikens växande betydelse kan noteras såväl inom utbildningsfrågan som inom andra delar kopplade till socialpolitikens domäner. Det är därför riktigt att, i likhet med Henrik Höjers resonemang, se 1800-talets statistik som ett uttryck för det svenska nationsbygget i stort. Samtidigt behöver statistikens roll inom omsorgspolitikens förändring uppmärksammas än mer. Dels kunde statistiken, även om den också anklagades för att vara missvisande och problematisk, användas för att skapa större berättelser om vad som kännetecknade vissa kategorier. Med siffrornas hjälp stärktes t.ex. bilden av dövstumma som mentalt svagare än blinda. Dels blev statistiken ett sätt att förstå mer kring funktionshinderades livssituation och de barriärer som tidens strukturer reste. Dessutom spelade den en framträdande roll, när samtiden tolkade funktionshinder som ett relativt och sammansatt fenomen definierat utifrån klass och genus. Statistiken blev en allt viktigare komponent i takt med att gränsdragningarna inom omsorgen förfinades.

Om den första fasen i kategoriseringsprocessen bottnade i en funktionell gränsdragning kom den andra fasen att lägga tyngdpunkten på den differentiering som påbörjades *inom* en och samma kategori. För blindas del var denna kartläggning tämligen konfliktfri. Klassificeringen fortgick inom en kategori som uppfattades som hyfsat tydlig, överblickbar och homogen. Att inte kunna se blev, så länge inte andra funktionsnedsättningar tillkom, ett mindre problem för samtiden än att inte kunna höra. Den differentiering som drabbade blinda rörde främst materiella faktorer kopplade till arbetsmarknaden.

För dövstumma innebar den sociala kategoriseringen däremot ett alltmer förfinat och sammansatt utbildningssystem med ett växande antal underkategorier. Visionen att förvandla den dövstumme till en talande och rätt tänkande människa måste betecknas som den viktigaste drivkraften bakom tidens iver att kartlägga och söndra dövstumkollektivet. Att inte kunna tala blev dessutom en markör som förde en individ närmare en annan kategori: de sinnesslöa. Detta illustrerar hur styrande premisser inom utbildningspolitiken i någon mån

också bidrog till att skapa nya kategorier av funktionshindrade, vilket belyser funktionshindrets relativa och kulturbundna natur.

Talmetoden blev ett urvalsinstrument för den nya tidstyrda tolkningen av funktionshindret. Inledningsvis skulle samtliga dövstumma betraktas som potentiella talande och abstrakt tänkande människor. Kunde individen inte leva upp till expertisens gränsdragningar reducerades individens status snart till det sämre. Systemet upprätthöll så en fortlöpande värdering av individens prestation, i det avseendet var det ett meritokratiskt kategoriseringssystem. Med vetenskaplig precision placerades den dövstumme på en graderad skala som gick från en tecknande, mindre normal människa – till en talande, mer idealisk medborgare. I det avseendet blev normaliseringen, i enlighet med vad den ovan nämnda sociologen Per Solvang framhållit, mycket en förutsättning för integrering.

I denna förvandling tänktes alltfler aktörer samverka i en löpande kategoriseringsprocess. Läkare och pedagogers tolkningar skulle ligga till grund för en allt hårdare differentiering, som skiljde de svagare från de starkare. Men samtidigtens diskussioner visar också hur talmetodens implementering omgavs av häftiga meningsstrider, när det gällde hur långt man kunde gå i försöken att förvandla och differentiera. Slutsatsen måste bli att den institutionella interveneringen i sig främjade en ökad kartläggning och i förlängningen också en mer intensifierad differentiering av de individer som systemet omslöt.

Synliggöra och stärka

Förutom den institutionella förändring, som utbygganden av utbildningen innebar, kom samtidigt att använda sig av nyordningen till att än mer sätta funktionshindret i fokus. I detta låg flera aspekter. Den första gällde frågan kring det medicinska. Här blev blinda tydligare omgivna av tidens tro på läkarprofessionens möjlighet att behandla den fysiologiska avvikelsen som sådan. Utvecklingen visar också hur vetenskapen och den folkliga kulturen tydligare kunde föras samman. Allmänheten tilldelades gärna rollen som förebyggare av blindhet. Den sociala kategoriseringen fick därmed olika utseende beroende på vilket funktionshinder det var fråga om. I dövstummas fall blev pedagogiken tidens progressiva instrument, i blindas fall även medicinen. Så kom den sociala kategoriseringen att sättas i tjänst hos tidens hygienism med dess jakt på den friska, starka och produktiva medborgarkåren. Blinda kom därför, genom kraften att kunna bli botade, i vissa avseenden att placeras närmare gruppen *vinormala*. En annan skillnad var att den sociala kategoriseringen i dövstummas fall styrdes mer utifrån individens mentala status medan blindas kategorisering i högre utsträckning var upptagen med individens ekonomiska status.

Inte heller var den vetenskapliga rationaliteten ensam drivkraft i sammanhanget. Här fanns också parallella mekanismer. Den sociala kategoriseringsprocess, som inleds under perioden, var inflätad i ett sammansatt spel som gick

hand i hand med både expertens *och* politikerns framflyttade positioner. Att intervensera blev nödvändigt också för att befästa nationens position i ett intensifierat internationellt identitetsspel, där aktörerna måste framställa sig som humanismens väktare. I nationalismens tidevarv fördes kampen för den starka nationen lika mycket med hjälp av manifesta värdegrunder som med blanka vapen och ekonomiska framsteg. Kvittot för den moderna och civiliserade staten blev förverkligandet av omsorgspolitiska reformer. Därigenom krävde nationalismen en social kategorisering, vilken strävade efter att avståndet mellan vi och dem *inom nationen* reducerades. Men ambitionen att visa upp förvandlingen av den funktionshindrade började också utmanas av nya idéer om att tidens humanism ställde krav på integritet. Det finns därför anledning att nyansera t.ex. Kerstin Liljedahls slutsats om anstaltsideologins väsen. När hon, i Foucaults fotspår, bl.a. ser en växande önskan om att vetenskapligt visa upp avvikelser i examinationens form måste även samtidens ökade oro för vad detta betydde för individens integritet framhållas. Examinationsförfarandet var inte bara tänkt att tjäna ”makten”.¹ Pedagogikens metoder och differentieringsprinciper ställdes mot frågan vad systemet egentligen innebar för individens villkor och nationens status. Periodens sociala kategoriseringsprocess måste till stor del förstås utifrån Richard Jenkins dialektiska modell, där olika aktörers intressen och agerande samverkar. Även de funktionshindrades egna föreningar ägnade sig åt kategoriseringar, vilket är en nog så intressant slutsats ställd mot Foucaults betoning på maktens primat. Social kategorisering blir därför en sammansatt historia under eran av ett intensifierat nationsbyggande.

Genus

Undersökningen visar också på faran med alltför generaliserande teckningar av samtidens förståelse av integrationsproblematiken och vad som styrde den sociala kategoriseringen. Dövstumma och blinda ansågs knappast utgöra någon könsneutral samling. Även om perioden lät visionerna om det vidgade sociala medborgarskapet famna både män och kvinnor kom genusproblematiken ändå att illustrera olika vägar inom den sociala kategoriseringsprocessen. Framför allt fanns en frustration över kvinnans svagare materiella situation. Frågan vad som hände, när funktionshindret mötte tidens förväntade könsroller blev därför en viktig del i tolkningen och förståelsen av ett funktionshinder.

Även om det i omsorgspolitiken fanns tydliga föreställningar om det riktiga i att placera dövstumma eller blinda kvinnor inom ramen för det hushållsnära arbetet fanns det idéer som vidgade kvinnornas roller. Inte minst kunde t.ex. De blindas förening med statens goda minne använda sina resurser till att förbereda också kvinnorna för positioner som låg mer utanför det traditionella hemmet. Inte minst fanns en vilja att placera kvinnorna i mer oprövade roller, vilka stod i

---

¹ Liljedahl (1993), s 210 f.

relation till nya produktionssätt och tekniker. Genom sökandet efter roller, som kunde främja en högre grad av självständighet, kom inte minst kvinnorna att bli en del av tidens alltmer drivna ekonomiska och tekniska rationalism. Att använda sig av mindre kvalificerad arbetskraft var dessutom, som Rolf Torstendahl framhållit, en betydande komponent i tidens organiserade kapitalism. Det fanns med andra ord en mängd olika intressen som tjänade på att kvinnorna också intog dessa nya roller. I detta låg möjligen en tendens till att de som ansågs vara extra utsatta på arbetsmarknaden också omgärdades av en större vilja när det gällde att dirigera fram nya tänkbara lösningar. Det är frestande att se en större konservatism, när det gällde männens yrkesroller.

Men även männen kom i konflikt med vissa traditionella uppfattningar om vad som var kvinnans och mannens rätta plats. När mannen skulle förändra sin roll var det i riktning mot hemmets kvinnliga sfär. Det säger också något om tidens syn på manligt och kvinnligt, när det krävdes en medveten politik för att förändra utbildningens genusmönster. Männen tänktes dock inte använda sig av sina nyvunna kunskaper på arbetsmarknaden, utan det var på den privata arenan som genusrollerna först började ifrågasättas. Funktionshinder krävde att också mannen kunde sköta ett hushåll. Att studera genus tillsammans med avvikelseproblematiken kan därmed ge andra resultat än vad ett studium av manligt och kvinnligt i stort kanske hade givit. Här framträder två mekanismer, där den ena förde kvinnan *ut* från hemmet och den andra förde mannen *in* mot hemmet. Genomgången understryker behovet av att låta handikapperspektivet möta genusproblematiken. Funktionshinder påverkade såväl den symboliska som den normativa nivån i tidens genusordning.

De olika könsmässiga förutsättningarna kom också att få betydelse för tidens omsorgspolitiska agerande, eftersom kvinnorna ansågs uppleva de svåraste barriärerna på arbetsmarknaden. Detta faktum tvingade omsorgens aktörer att kompromissa med grundläggande visioner om den rätta integreringen. Eftersom den liberala självhjälpsdevisen var styrande hade idén om ett mer skyddande asylarrangemang svårt att få ett generellt fotfäste – d.v.s. när det gällde männen. För kvinnorna fanns däremot en större acceptans, när det gällde speciallösningar. Funktionshinder, kvinnor och ökad kollektivism blev därför begrepp som fick ett fastare samband inom periodens socialpolitik. Bakom denna mer välvilliga inställning låg inte minst en önskan om att erkänna *den andre* i dennes olikhet. De materiella svårigheterna ansågs skapa psykologiska effekter som påverkade kvinnans självbild negativt. Här ser man också ett uttryck för det som den inledningsvis nämnda Catherine J. Kudlick har tangerat, d.v.s. att funktionshindrade själva kunde förstärka sin samtids värderingar i syfte att bättre passa in i tidens genusordning. Filantroper, experter, staten, funktionshindrade alla hade de ett finger med i spelet.

Skeendet understryker än en gång hur sammansatta dessa frågor kunde vara. Som ett svar på den självstigmatisering, som kvinnorna ansågs ägna sig åt, skapades program för en sundare utveckling av självbilden. Samtidigt låg detta

inom ramen för samtidens kontrollbehov, där svaga kvinnor kunde anses hota sedligheten, ett tydligt exempel på hur erkännande och kontroll kunde gå hand i hand. Detta torde också ha bidragit till den politik som samtiden upprätthöll, när det gällde att hålla dövstumma kvinnor borta från stadsmiljön. Att vara kvinna kunde även i rasbiologiska sammanhang bidra till att hotbilden förstärktes. Sammantaget ökade detta spänningarna kring kontroll och erkännande av tidens genusroller. Detta visar också, som Rannveig Traustadóttir och Kristjana Kristiansen diskuterat, vanskligheten med att i sammanhanget utgå från en social modell som är alltför generaliserande i sina slutsatser.

Samtidigt indikerar debatten andra föreställningar kring synen på manligt och kvinnligt. Precis som den inledningsvis nämnda Douglas C. Baynton har visat hur funktionshinder användes för att legitimera kampen mot kvinnlig rösträtt i USA, kom den könsrättiga diskrimineringen i den svenska socialförsäkringen att hämta sin styrka ur ett liknande resonemang. Att kvinnor ansågs svagare och därför mer mottagliga för funktionshinder påverkade t.ex. konstruktionen av 1913 års pensionssystem. Detta innebar att funktionshinder hamnade i centrum för periodens emancipationsproblematik, vilket också det visar på behovet att tydligare införliva genus i studiet av handikapphistorien, och tvärtom.

Kontroll

Oberoende

För att förstå den sociala kategoriseringens drivkrafter är det också nödvändigt att betona det kontrollbehov som många gånger gömde sig bakom aktörernas intentioner. Inte minst samspelade tidens socialpolitik, som också Staffan Förhammar och Anita Pärsson framhållit, med ett av tidens mest styrande begrepp kopplat till funktionshinder: visionen om medborgarens *ekonomiska oberoende*. Tanken att man med interventionens hjälp skulle kunna bryta isoleringen, som påstods omge dövstumma och blinda, var avgörande för många av de rekommendationer tiden favoriserade. När den dövstumme eller den blinde förvandlades till ekonomiskt självständiga aktörer på en reguljär arbetsmarknad sade logiken att pressen på lokalsamhället skulle komma att minska i motsvarande grad. Här växte med andra ord fram en manifesterad tro på den nyttobringande individen befriad omsorgens band. Denna vision låg också i linje med skapandet av det stabila samhället. En medborgare med svag ekonomisk status blev ett hot mot den goda ordningen. Därför kan man heller inte förstå en tids tolkning av funktionshinder utan att i någon mån lyfta in klassfaktorn.

Jakten på den oberoende medborgaren kom att omges av en mängd olika program av typen hjälp till självhjälp. Undersökningen stöder därmed Anne-Lise Seips och Förhammars idéer om den liberala ideologi som bar upp 1800-talets socialhjälpstat. Att normalisera och integrera handlade mycket om att stärka individen i dennes egen strävan, inga insatser fick äventyra sökandet efter vad vi

idag skulle kalla den självförverkligande människan. I det längsta skulle samhället understödja genom att erkänna individens förväntade önskan att ta ödet i egna händer. Funktionshindrets negativa effekter tänktes inte minst mötas med starka sociala nätverk. Bakom detta spirade visionen om medborgaren som såg en dygd i att vara fri från understödssystem. Till Förhammars och Seips schema bör dock föras de funktionshindrades egna kontrollsystem.

Svårigheterna på arbetsmarknaden kan också sägas ha haft lite olika karaktär beroende på vilken typ av funktionshinder det rörde sig om. För en dövstum bedömdes problemen med arbetsgivaren uppstå i själva kommunikationen, medan det för en blind i högre utsträckning handlade om produktivitet. Det är också frestande att tolka dövstummas talmetod i ljuset av tidens ekonomiska krav. För att möta det ekonomiska hotet från den dövstumme behövdes dennes tänkande och kommunikation förändras, bli snabbare och mer effektivt. Det är dock inte så enkelt, som Jonna Widell gjort gällande, att det var industrikapitalismen som främjade talmetoden. I Sverige föregick tron på talmetodens primat industrialiseringens allvarliga genombrott och metoden stärktes t.ex. parallellt med föreställningen att dövstamma hörde hemma mer på landsbygden.

Degeneration och hygienism

En annan hotbild, som sysselsatt flera forskare inom fältet, rör degenereringsfrågan. Här finns det all anledning att komplettera den ovan nämnda Mårten Söders beskrivning av hur det kring svenskt sekelskifte 1900 uppstår en rashygienisk diskurs, vilken grundad på darwinistiska principer förvandlade sinnesslöa till ett biologiskt hot. Det första som måste slås fast är att det fanns en medvetenhet hos aktörerna om ärftlighetens koppling också när det gällde dövstumhet och blindhet. Denna medvetenhet kom även att påverka utformningen av utbildningspolitiken. Anstalten skulle användas både till stamträdsundersökningar och som ett instrument för att hålla könen isär. Samtidigt anbefaller genomgången en försiktighet i tolkningen. Oron behövde inte nödvändigtvis vara uttryck för en strävan efter rasbiologisk förädling. I dövstummas och blindas fall var det t.ex. omtanken om de framtida barnen, snarare än evolutionistiska tankegångar, som betonades. Det handlade alltså om en förebyggande socialpolitik, vilken styrdes av fruktan för att barnen skulle hamna i isolering och samhälleligt utanförskap.

Denna rädsla för ärftlighet fick samtidigt begränsat genomslag och mötte dessutom motverkande mekanismer. Social- och utbildningspolitiken tänktes också användas till att möta individernas egna behov och rätten till självvalda relationer. Det fanns med andra ord ingen allomfattande, dominerande darwinistisk diskurs som försökte begränsa den biologiska avvikelserna som sådan. Tvärtom kännetecknades omsorgspolitikens aktörer av disparata idéer, där olika aspekter vägdes in. Om degenerationsdiskursen hade varit så dominerande, och bestämt gränserna för hur fenomenen kunde förstås, borde den ha påverkat

debatten och de juridiska regelverken mer. För aktörerna var det aldrig tal om att helt låta sig styras av vissa enskilda idéer. Socialpolitiken förblev ett sammansatt område, där olika faktorer vägdes in. Att inte hindra någon från giftermål blev t.ex. en grundläggande variabel kopplat till det unika erkännandets förutsättningar. Det fanns med andra ord en växande insikt kring att medborgarskap, behovet av unika känslor och erkännande var beroende av varandra.

Detta hindrar inte att också blinda och dövstumma hamnade inom ramen för samtidens hygienism, så som den beskrivits av exempelvis Eva Palmblad och Jenny Björkman. Med den utökade staten placerades blinda och dövstumma inom den ram som angav visionen om den starka medborgaren som ett hela folkets projekt. Genom dessa visioner stärktes också bilden av funktionshinder som en klassfråga, eftersom det främst var de fattiga som tänktes omslutas av nya former av upplysningsprogram.

Det nationella tänkandet

Programmen att möta funktionshindrets negativa konsekvenser med individuell medicinsk korrigerande vilade, när det gällde formerna för dövstummas kommunikation, tungt över periodens agerande. Undersökningen pekar dock på behovet av att förstå detta metodskifte, från tecken till tal, som en kontextuell fråga lika mycket som en teknisk eller pedagogisk sådan.

Talmetoden fick sin ställning inte bara utifrån sina eventuella framgångar på det kommunikativa området, utan också genom att den hamnade i linje med andra kulturella förskjutningar. För det första måste Tysklands växande styrka under perioden lyftas fram som en drivkraft bakom den höga status den orala metoden erövrar. Det tyskspråkiga området kom inte minst på det vetenskapliga området att vinna ett stegradt erkännande under andra hälften av 1800-talet. Dessutom pågick under perioden en kamp mellan tysk och fransk kultur, en kamp som i allra högsta grad hade vetenskapliga förtecken och där det nygrundade, och med tiden starkare Tyskland, snart skaffade sig ett bättre rykte.² Denna utveckling hade betydelse inte minst för dövstumfrågan, eftersom teckenspråket betecknades som den franska metoden och oralismen som den tyska. I denna kamp blev också pedagogiken indragen. Det torde ha blivit allt viktigare att ställa sig på den vinnande sidan och inte riskera att förlora i internationell prestige. Det är därför ingen tillfällighet att en blivande dövstumlärare i Sverige även skulle få utbildning i det tyska språket eller att de svenska pedagogerna, i likhet med sina nordiska kolleger, blev allt flitigare Tysklandsresenärer.³

För det andra bör utvecklingen förstås mot bakgrund av den ökade nationalismens krav, där det blev allt viktigare att förstå innebörden av att vara en del av *nationen*. En stark nation förutsatte en betydande vi-känsla och en

---

² Nordin (1998), s 107 f.

³ Bet om dövstummeundervisningen, s 55; Froestad (1995), s 176.

gemensam kognition, vilket ligger mer i fas med den tolkning av kommunikationsfrågan som R.A.R. Edwards tangerar i sin studie av den amerikanska metoddebatten.

Att föra funktionshinder samman med nationalismens betoning av det gemensamma språket påverkar också påståenden om att den svenska nationalismen, p.g.a. landets homogena karaktär, inte uppfattades som speciellt problematisk.⁴ Att förankra en nationalkänsla krävde dock utökade resurser riktade mot personer med funktionshinder och *den andre* kunde ta sig fler skepnader än rent etniska. Folkspråket hade en hög status under den här tiden och omsorgspolitikens visioner måste därför tydligare sättas in i sin rätta kulturella kontext. Att det under perioden utkommer lärda verk med titlar som *Svenska språkets lagar* eller *Vårt Språk*, samtidigt som svenskan får ökad status inom akademien, indikerar att förståelsen av det nationella språkets särart var under omtolkning. Detta var, som idéhistorikern Gunnar Broberg hävdade, en del i nationalismen: att uppfinna Sverige i en tid då det behövdes gemensamma tänkesätt.⁵ Redan i den tyska romantiken hade språket ansetts vara en del av "folksjälen". Varje talande medborgare stärkte per definition nationalismens idé. Enligt samma logik blev en utebliven stavelse en försvagning av den nationella identiteten. Förvandlingen till en tänkande och mer rationell människa blev därför i sig viktiga steg mot en starkare och mer modern nation.

Det blev alltmer centralt att få även de dövstumma att *tänka svenskt*. Dövstumma, med sina som det tycktes primitiva tecken, placerade sig längre ifrån människans ideala och progressiva utveckling. Med talmetoden reducerades hotet från en irrationell individ oförmögen till det viktiga abstrakta tänkandet. Att förstå sin egen roll som nationens medborgare förutsatte ett speciellt sätt att läsa av världen och att kunna ta till sig en förståelse av en värdegrund och en tradition, vilken gick bortom det situationsbundna. I en tid av ökad nationell medvetenhet blev det centralt att på rätt sätt tolka och förstå abstrakta begrepp som *nation* och *folk*. Även om blinda också kunde fångas inom ramen för en sådan hotbild, t.ex. surrogatföreställningar om världen, utgjorde beskrivningar om blindas höga, nästan mystiska, kognitiva status motverkande mekanismer.

Att närma sig visionen av den talande dövstumme ur ett sådant perspektiv ger också en lite annan förståelse för den här tiden än vad Jonna Widell och Anita Pärsson har gett uttryck för. Det var lika mycket tal om en tankens normalisering, kopplad till den kulturella kontextens krav, som en rent språkteknisk form av korrigering. Samtidigt kan man inte bara se det som att talmetoden och korrigeringsideologin främjade repression. Den kunde också innebära en försvagning av anstaltsväsendets och segregeringens premisser.

En sådan tolkning kompletterar också på vissa punkter Jan Froestads analys av den nordiska dövstumdebatten, som inte bara kan förstås i termer av

---

⁴ Gustafsson (1997), s 180.

⁵ Pettersson (1996), s 22; Broberg (1993), s 174.

professionernas strategitänkande. Även om Froestads resonemang har sina poänger ligger en fara i att för mycket inrikta sig på olikheterna i ländernas omsorgsväsende. Risken är att man då missar det faktum att nationerna också var indragna i viktiga konformitets- och identitetsprocesser, där andra länders lösningar inspirerade omsorgspolitiska reformer. Så kom strävandet efter de rätt tänkande och nationella medborgarna att bli visioner som kanske något paradoxalt också band länderna mer samman. Både strävan efter nationell enighet och internationell bekräftelse måste därför lyftas in i förståelsen av omsorgspolitiska förändringar.

Det moraliska

Rädslan för den felaktiga kognitionen samsades också med mer moraliskt färgade hot. Framför allt i dövstummas fall kunde avvikelser ges en potential av att hota det stabila samhällets grundvalar, så som de beskrevs av debattörerna. Såväl vanart som politisk radikalitet kunde lyftas fram som mer andliga hot. Detta problematiserar också Staffan Förhammars påstående om att funktionshinder, förutom risken att bli en del av den sociala misären, inte betraktades som något större samhällshot.⁶ Även om denna bild är generellt sann går det ändå att hitta exempel, där dövstumma också kunde sättas i samband med mer omvälvande politiska krafter. Paradoxalt nog kan denna rädsla ses som ett uttryck för att man tilldömde den dövstumme en förhöjd normalitetsgrad, eftersom det låg i linje med hur samhället började förändras i stort. Här lyftes också faran med de dövstummas egna gruppprocesser fram. Att inte höra bedömdes uppenbarligen försvåra internaliseringen av samhällets värdegrund i högre utsträckning än avsaknaden av syn. Mot den bakgrunden bör också tidens oro för dövstummas bristande mentala kapacitet förstås. Första steget mot en internalisering av samhällets värdegrund gick över en normal kognitiv status. Detta kan sägas ha varit en av tidens styrande idéer. Blinda däremot utgjorde ett tydligare hot i form av en avvikande tiggarkultur, vilket utmanade det sanktionerade lönearbetet.

Att den dövstumme skulle leva på landet, antingen som lantarbetare eller småbrukare, faller också inom ramen för den hemideologi som Nils Edling talat om. Att hålla dövstumma borta från städerna blev ett sätt att öka samhällets sociala stabilitet. Därför bör också politiken kring dövstumma sättas in i den sociala spänning som intensifierades i tidens sociopolitiska landskap. Det var alltså inte, som Anita Pärsson hävdar, bara p.g.a. att den dövstumme rent tekniskt klarade av en viss syssla som den ansågs vara lämplig, här fanns också visioner om ökad sedlighet, moral och socialt lugn.⁷ Kraven på lantbruksskola problematiserar också Michael Olivers tal om att det var industrialiseringen som skapade större svårigheter för funktionshindrade. Även när det gällde den agrara sektorn ansåg

---

⁶ Förhammar (1991), s 210.

⁷ Pärsson (1997), s 65.

man uppenbarligen behöva sätta in kompenserande interventioner för att bereda väg för oberoende.

Som ett avgörande instrument för att möta hoten framställdes religionen. Med dess hjälp skulle dövstumma och blinda, i likhet med övriga medborgare, införlivas med tidens etiska och ideologiska värdegrund. Att stå utanför denna försvagade möjligheterna att inkluderas i den samhälleliga gemenskapen. Även blinda och dövstumma behövde ett slags medborgarpass med vars hjälp man kunde uppnå en form av nominell tillhörighet. Även här kom problematiken att se olika ut beroende på vilket funktionshinder som stod under diskussion. När det gällde dövstumma sattes svårigheterna att få med dessa i de religiösa ritualerna tydligare i fokus. Blinda däremot ansågs i högre grad kunna integreras i den vanliga församlingen. Hur central införlivandet i samhällets värdegrund var visade sig inte minst i den djurmetafor som tiden använde sig av. Närheten till tidens sanktionerade etik och moral bestämde grad av mänsklighet, en hotbild som förstärktes av de krafter som kände av tidens sociala turbulens.

Men utvecklingen kan också förstås i ljuset av den vidgade offentlighet som Jürgen Habermas diskuterat. Å ena sidan utgör dessa idéer en annorlunda analytisk ingång till funktionshinder på den sociala nivån. Vad betyder offentligheten under vissa tider, vad skulle den fyllas med och vilka intressen och visioner innefattade den? Å andra sidan kan Habermas' offentlighetsbegrepp i sig problematiseras utifrån ett handikapperspektiv. Förhoppningarna om att blinda och dövstumma skulle internalisera den goda moralen löpte parallellt med att dessa grupper stärkte sin position på offentliga arenor. Detta problematiserar också Anita Pärssons påstående om att utbildningens mål var att fostra till "underdånighet".⁸ Genomgången antyder en större komplexitet än så, där önskemål om självständighet och gemensamma referensramar skapade kraftfältet runt individernas stärkta position. Fler aktörer innebar också att offentligheten som sådan växte i omfång. Genom att funktionshindrade skaffade sig egna fora i offentligheten stärkte de förutsättningarna för kritiska resonemang vid sidan om den offentliga maktens språk. Offentligheten vidgades därigenom som ett resultat av ett medvetet utövande av- och kamp för det sociala erkännandet. Detta problematiserar också Thomas Marshalls idéer om medborgarskapets evolution och visar på en mer sammansatt process. Ett utbyggt civilt medborgarskap, med ökad rätt till offentligheten, förutsatte den bildningsgrund som var en del av det sociala medborgarskapet. Om funktionshinder lyfts in som en variabel blev utbildning därför en kanske än tydligare förutsättning för den stärkta yttrandefriheten som sådan. Man kan sällan studera bara *en* typ av medborgarskap, eftersom de olika delarna påverkar varandra.

Att Michel Foucaults kontrollperspektiv eller Michael Olivers negativa struktursyn nyanseras genom undersökningen torde redan ha framgått. En genomgång av den offentliga debatten visar problemen med den typen av reduktionism kring hot- och kontrollfrågan. Korrigeringssträvandet var inte skonat

---

⁸ Pärsson (1997), s 224.

från dissonanser och strukturella förändringar behövde inte tolkas i termer av ökade barriärer eller kontroller, utan kunde också förstås emancipatoriskt, vilket periodens förändrade rättvisebegrepp eller teknikens möjligheter illustrerar. Att tala om att den funktionshindrade var naturligt integrerad i det gamla bondesamhället kan i och för sig stämma, men nödvändigheten av kompenserande åtgärder även i en sådan miljö belyser problemet med den typen av schematiseringar. Rädslan för tiggeri, alkoholkultur och urbanisering illustrerar samtidigt skilda uppfattningar om den goda kontra den dåliga formen av integrering. Den mer spontana, folkliga och känslomässiga formen kunde lätt utvecklas till ett hot.

Det sociala erkännandet

Unikt erkännande

Ett sätt att fånga socialpolitikens komplexitet är att låta empirin speglas mot filosofen Axel Honneths begrepp *det sociala erkännandet*. I en av dessa former, det unika erkännandet, betonas de unika relationernas betydelse. Den här typen av erkännande har identifierats som grunden för att *den andre* ska kunna utveckla ett gott självförtroende. Vad undersökningen visar är att det var just den problematiken som fanns med som en betydelsefull drivkraft, när samtidens intervention skulle bestämmas. Vad som tilldrog sig uppmärksamhet i sammanhanget var det unika erkännande som ryms inom ramen för en förälderbarnrelation, där det handlade om att skapa de bästa förutsättningarna för barnet. Vilken typ av uppfostran var den blivande medborgaren egentligen mest förtjänt av?

Återigen var det känslorna som kunde orsaka bekymmer i de omsorgspolitiska leden. När samtiden tolkade dövstummas och blindas primära omsorgsrelationer uppstod en dissonans mellan behovet av det unika erkännandet och behovet av en sund grund för barnets framtida förståelse av den egna personen. I den samtida diskussionen framstod därför inte föräldraskapet a priori som något gott. Tvärtom stärkte funktionshindret en situation, där föräldrarna började betraktas mer kritiskt. Hemmets sfär var inte längre skonad från insyn. Att utöka inflytandet över barndomen och avvikelserna var i sig en naturlig effekt av de krav som försköt tyngdpunkten till expertens fördel. Men det hela manifesterades också som ett led i individens egen frigörelse. Så även om utvecklingen till en del stöder Foucaults och Stikers resonemang, om att den framväxande moderniteten handlade om förnuft, professionalisering och kartläggningsbehov, innebar skeendet också en förstärkning av den oro som omgav dövstamma och blinda. Tron att familjen kunde vara skadlig för den enskilde blev en viktig drivkraft bakom tidens intervention.

Det räckte inte med att erkänna, man måste erkänna på rätt sätt. Försummelse hotade en framtida strävsam medborgare. Intressant är att denna oro kunde

finnas oberoende av vilken klass föräldrarna tillhörde. Att på det här sättet identifiera hemmet som ett generellt hot mot den ideala medborgaren kontrasterar mot den hemideologi som Nils Edling, och även Marika Hedin, fört till perioden. Här blev hemmet sinnebild för det goda och stabila samhället. Med ett funktionshinder inom familjen kom innebörden av det goda hemmet dock att utmanas. Paradoxalt nog kunde för mycket erkännande i en tidig fas försvåra ett erkännande i en senare – ett exempel på det pluralistiska erkännandets sammansatta natur.

Men även inom ramarna för den expertstyrda omsorgsrelationen kunde behovet av ett annat slags unikt erkännande av individen göra sig påmind. När samtidigt började invända mot den offentliga uppvisningens princip var detta ett ställningstagande som i mångt och mycket sattes i relation till *den andres* upplevelse, självförståelse och rätt till integritet. Eftersom bristen på ett unikt erkännande samspejar med kränkning av den egna integriteten blir detta också en påminnelse om hur ett fastare grepp om omsorgspolitiken tänktes användas i individens tjänst. I utbildningssammanhang blev funktionshinder mer av en privatsak, en förändring som löpte parallellt med en allt aktivare stat. Att exponera blev inte lika viktigt, när resurserna var tryggade.

Samtidigt är detta också ett uttryck för experters och politikernas horisontväxling, att väga in *den andres* upplevelser. Med begrepp från retoriken handlade det om metonymi.⁹ Att skapa samlingsbegrepp som *de olyckliga* innebar att man valde ut en del till att beteckna helheten av ett fenomen, och att denna del också gick tillbaka på de psykologiska effekterna av vad det innebar att leva med ett funktionshinder – något som blev ett viktigt inslag i socialpolitiken. Att manifesteras ett medlidande ingick i det nationella identitetsskapandet. När den starka staten skulle byggas skedde detta genom en horisontväxling, att försöka förstå upplevelsen av ett funktionshinder. Därför fanns det under perioden t.ex. ingen antydning till att framställa blindhet eller dövstumhet som ett guds straff eller som något skamfyllt, vilket skulle gömmas undan. Samtidigt användes begreppet *de olyckliga* även av de funktionshindrade själva. Så kunde retoriken tas över och införlivas, medvetet eller ej, i kollektivets eget identitetsskapande, där den främjade den egna kampen för ökad social rättvisa.

Universellt erkännande

Förändringen gick också hand i hand med en ny form av universellt erkännande. Enligt Honneths typologisering blir detta kravet på att en medborgare ska behandlas och bedömas utifrån en likvärdig och enhetlig måttstock. Rätten att få uppleva sig själv som ett juridiskt subjekt bland andra lägger grunden till en form av självrespekt, vilket blir en central del av en sund självbild. Vad som sker under perioden är att denna aspekt av den sociala interaktionen blir allt viktigare. För aktörerna verksamma inom omsorgspolitiken framstod behovet av

---

⁹ Heradstveit & Bjørge (1996), s 73.

ett utvidgat universellt erkännande som en nödvändig komponent i strävandet efter den starka, konsekventa och därmed legitima nationen. Det liberala rättvisebegreppet, som stipulerade likabehandling, flätades allt tydligare in i problematiken kring funktionshinder. Idén famnar väl den dialektik som Honneth för fram och som talar om det universella erkännandet som något som skänker förtroende till det juridiska systemet i stort. Utövandet av detta erkännande blir i sig ett bestående av den ordning man själv som medborgare kan anse sig ha rätt att kräva. Om jag inte utövar det universella erkännandet, med vilken rätt kan jag då själv göra anspråk på likabehandling? Det finns anledning att tolka mycket av periodens förändring just mot bakgrund av en sådan idé. Menade nationen allvar med sina åtaganden på rättvisans område var det inte försvarbart att missgynna på basis av individuella skillnader. Det är också intressant att se hur ett ökat rättvisetänkande hämtade näring ur rådande juridiska regelverk.

Det är också ett exempel på hur en fördjupad form av universellt erkännande kunde bli resultatet av att rättvisetänkandet generellt sett blev starkare. Det är frestande att tolka förändringen mot bakgrund av 1800-talets allmänna ekonomiska liberalisering. Precis som alla skulle få rätt att ägna sig åt handel, skulle alla ha rätt till ett likvärdigt socialt medborgarskap. Det nödvändiga erkännandet blev, precis som den internationella kampen, en mekanism som tänktes minska gränsen mellan vi och dem. Hur kunde man framställa den egna nationen som modern, humanistisk och civiliserad om den inte var konsekvent gentemot sin egen juridik? Även här påverkade det internationella identitetsspelet viljan till aktion. Erkännandet visade andra nationer att man var förtjänt av epitetet kulturstat.

Men utövandet av det universella erkännandet hamnade också i konflikt med andra konkurrerande visioner. Tron på den anpassade pedagogikens kraft att bryta isolering och möjliggöra en framtida integrering kunde inte friktionsfritt uppgå i erkännandets former. Även om likabehandlingens princip var det som drev på införandet av den obligatoriska utbildningen kom dess arrangemang att innebära ett avsteg från allas lika rätt, eftersom anstaltsideologin upprätthöll idén om den nödvändiga segregeringen. Det var med andra ord en slags villkorad juridisk likabehandling som tiden underhöll. För aktörerna blev denna paradox en stigande insikt i förståelsen av hur sammansatt integrationsfrågan egentligen var. En mängd anordningar diskuterades och genomfördes därför som en reaktion mot systemets negativa konsekvenser. För samtiden var anstaltsideologin en betydligt mer komplicerad affär än vad vi idag föreställer oss. Pedagogikens krav ställdes då som nu mot behovet av en juridisk likabehandling (jfr dagens särskoledebatt).

För att hela samhället skulle fungera måste den fysiologiska avvikelserna tydligare kompenseras. Det mer vidsträckt rättvisebegrepp, i form av socialförsäkring, som sanktioneras mot slutet av perioden, understöddes av den miljöomvandling industrialiseringen drev på. Socialförsäkringen blev vägen till

ett starkare samhälle, vilket exemplifierar hur funktionshinder började omtolkas i ljuset av kontextuella förändringar. När alla fick rätt till pension hamnade också dövstumma och blinda i en ny ram av universellt erkännande. Med den industriella strukturomvandlingen ökade insikten att alla medborgare är presumtiva funktionshindrade.

Med ett mer utbyggt socialt skyddsnät blir funktionshinder också indraget i ett mer komplicerat spel mellan skilda aktörers tolkningar. Ett utövande av erkännandet, där alla ska behandlas utifrån samma juridiska måttstock, främjade i sig en vidgad förhandlingsordning, när det gäller funktionshinder. Det finns därför anledning att knyta an till de idéer som Greg Eghigian har diskuterat i anslutning till de tyska socialförsäkringarna.¹⁰ Det universella erkännandet blir än mer institutionaliserat och byråkratiserat med nya arenor för förhandling och konflikter, vilket drevs på av den ekonomiska strukturomvandlingen. Mer och mer växer det fram en idé, där ett *offentligt funktionshinder* måste skiljas från ett *privat funktionshinder*. Det förra innebar till skillnad från det senare ett byråkratiskt erkännande av att en medborgare hade en viss typ av funktionshinder och därmed var berättigad till en distributiv rättvisa. Olycksfallsförsäkringen illustrerar dessutom hur en alltmer intensifierad produktionsapparat främjade ett än tydligare samband mellan arbetsförmåga och funktionshinder. För att få detta erkännande måste medborgaren i ökad utsträckning underställa sig den byråkratiska och vetenskapliga kartläggningen och själv bli aktiv i att bevisa sitt funktionshinder.

Det kraftfält som fanns kring dessa båda typer av funktionshinder var också en strid om medborgarens karaktär. Att få ett funktionshinder officiellt sanktionerat var en bekräftelse av en medborgares heder. Att stanna vid ett privat funktionshinder främjade bilden av simulanten. Därför blev det också viktigt att få detta byråkratiska erkännande. Men politikerna ställde sig därmed bakom ett system som för individen innebar en slags riskkalkyl. Skulle man i tveksamma fall våga steget och utsätta sig för bedömningen? I politikernas led anades också rädslan för ökade konflikter kring tolkningen av funktionshinder och dess konsekvenser.

Debatten kring de sociala skyddsnäten visar därför prov på en tilltagande dialektik. Flera exempel illustrerar hur kampen för ökade resurser och understöd även hade sin bas i de egna leden. Individerna deltog i någon mån i den process, där det universella erkännandet gick från ett tydligt utpekande av funktionshindrade som en speciell medborgarkategori, med exklusiv rätt till distributiv rättvisa, till ett system, där alla ansågs vara presumtiva funktionshindrade (pension). På det sättet innebar erkännandet på idénivån en minskad klyfta mellan nationens medborgare; en ny helhet börjar ta form. I denna blev det allt viktigare att skapa system som i sig inte fungerade stigmatiserande.

---

¹⁰ Eghigian (2000), s 77 f., 94.

Det solidariska erkännandet

Till erkännandets typologisering hör också den solidariska formen och att individen erkänns utifrån sin duglighet och förmåga. När individen bidrar till ett stärkande av en värdesatt resurs i en viss kultur uppstår grunden för ömsesidighet, vilket i sin tur skapar förutsättningarna för individens upplevelse av självuppskattning.

När grunden till dövstummas och blindas utbildning läggs mot slutet av 1800-talet kan detta också betraktas som ett försök att leva upp till den vision som satte stärkandet av värdesatta roller i relation till *den andres* tolkning av sin egen person. Med en talande dövstum trodde sig politiker och experter t.ex. borga för att *den andre* skulle komma att värderas högre i samhället. Strävandet efter normalisering kunde därför bli ett erkännande av rätten till högre gemenskap och en god självuppskattning.

Det solidariska erkännandet fanns med också när det gällde de ekonomiska rollerna. Frihet från understöd ansågs motverka stigmatisering. Så växte konturerna av en medborgare som genom arbetet, och till tonerna av omgivningens bekräftelse, bekämpade beroendets skam. Ju längre strävsamheten kunde drivas, ju mindre utrymme frigjordes för olyckan och utanförskapet, så löd logiken. En viktig drivkraft blev visionen att hålla dövstamma och blinda inom ramen för en mer traditionell ekonomi, vilket problematiserar Rolf Torstendahls teori om den organiserade kapitalismen. När staten blir mer interventionsvillig behövde detta inte betyda att den användes som ett smörjmedel för den framväxande storindustrin. Den här genomgången visar snarare en stat som förhåller sig mer självständig gentemot strukturella förändringar, och istället väljer att se till medborgarnas unika förutsättningar. Möjligen är det också så att de som identifieras som svagare på arbetsmarknaden löper större risk att hanteras styvmoderligt i tider då det finns spänningar mellan traditionella och mer oprövade yrkesroller.

Samtidigt var det inte tal om någon determinism i tilldelandet av yrkesidentitet, och aktörerna var på intet sätt immuna mot teknologins förändring. Frustrationen över det svårbekämpade beroendet blev en mekanism som öppnade också för nya tänkbara roller. Förändrade produktionssätt ansågs inte bara medföra hot mot blinda och dövstamma, vilket problematiserar Michael Olivers idéer om industrikapitalismens barriäresande mot funktionshinder. Vad teknologins forskjutningar egentligen har betytt för funktionshinder och historisk förändring är något som därför behöver utforskas mer.

Det solidariska erkännandet hamnade även i ett system av samverkande roller, vilka kunde motverka erkännandet. Att uppnå en värdesatt roll inom en del av systemet hjälpte föga om denna roll förutsatte andra positioner som individen fick svårare att upprätthålla. Överhuvudtaget visar undersökningen hur integrering var något som rörde sig i ett komplicerat system, där olika roller bröts mot omgivningens bekräftelse. Normalisering och integrering innebar ett ständigt växelspel mellan individen och kontexten. På arbetsmarknaden blev arbets-

givarna, löntagarna och konsumenterna alltmer identifierade som de aktörer, vilka tillsammans bestämde effekten av ett funktionshinder. Det var inte alltid som lösningen ansågs gå över en normalisering. En sådan princip kunde i vissa avseenden t.o.m. anses utmana allmänhetens goda vilja. Integration kunde paradoxalt nog förutsätta ett visst försvar av olikheten. Detta blev tydligt då experter och politiker hamnade i konflikt med mer folkliga former av erkännande.

Skeendet låter antyda en ordning, där allmänhetens attityder inte alltid låg i fas med den sanktionerade politikens rationalitet, utan bidrog till att bevara roller som knöts till det förflutna. Möjligen fanns det i debattörernas värld en konflikt mellan ett mer rationellt förhållningssätt och en folklig kultur, som genom att tilldela *den andre* en tiggarrull fann basen för en egen självbekräftelse. Det solidariska erkännandet behövde alltså inte förutsätta en likabehandling, tvärtom. När *en* roll förändrades påverkade detta också *andra* roller i systemet, vilket kunde försvåra genomförandet av stolta, socialpolitiska visioner. Samtidigt kunde *den andre* placeras i positioner, där individen fick draghjälp av andra högre värderade roller. En blind massör hamnade närmare läkarens vetenskapliga roll och en organist blev prästens förlängda arm. Även här innebar rollsystemet ett nät av samverkande relationer. Dessutom påverkade det relativa handikappbegreppet sättet att förhålla sig till erkännandet. Stigmatisering ansågs inte fungera utifrån standardiserade mallar, utan gjordes tvärtom beroende av individens sociala status i övrigt.

*

En analys av tidens debatt illustrerar på flera sätt hur det var tal om att på olika vägar erkänna *den andres* rätt till både självständighet och tillhörighet. I första steget var det tal om en social kategorisering. I andra steget skedde ett erkännande av den olikhet som fanns och ett försök att på olika sätt kompensera för de svårigheter funktionshindret skapade. Erkännandets former stod i relation till varandra. Både det unika och det universella erkännandet blev viktiga förutsättningar för ett framtida solidariskt erkännande. Ett exempel på detta är religionsundervisningen. Med denna rätt främjades ett senare positivt erkännande av individens bidrag till kulturen. Experter och politiker utövade ett erkännande av *den andres* olikhet och likhet samtidigt som de också tvingades att hantera och förhålla sig till dennes egen kamp för ökat erkännande.

Skeendet kan också vara ett uttryck för det Kudlick har talat om, att funktionshindrade möjligen måste förstärka en tids värderingar i syfte att hävda sin egen status. Var ropen på mer religion från dövstummas sida, eller blindas krav på att bara de skötsamma skulle få del av den distributiva rättvisan, en strategi för att på sikt bli mer erkänd och därmed också mer inflytelserik? Precis som Ronny Ambjörnsson och Björn Horgby har visat hur arbetarklassens strategi byggde på självdisciplinering kan också blindas och dövstummas identitetssträvanden till en del förstås inte bara som en anpassning, utan också som egna val sprungna ur det sociokulturella ramverk tiden tillhandahöll.

Ideologi och erkännande

Debatten illustrerar också hur erkännandet av *den andres* situation länge hölls tillbaka av kontextens övergripande ideologiska spänningar, där rädslan för socialismen låg som ett raster över ansvarsfrågan. Rädslan för en total samhällsomvandling kunde försvåra också partiella reformer. Att få dövstumma och blinda att internalisera religionen, eller att få individerna att bosätta sig på en tryggare landsbygd, understryker dessutom hur omsorgsfrågan länge var omgiven av konservativa visioner. Programmen för att skapa oberoende medborgare visar samtidigt styrkan i tidens liberalism. Dessa exempel illustrerar hur funktionshinder hamnade mitt i tidens ideologiska korseld. Trots detta finns det ändå anledning att peka på det problematiska i att för hårt positionera den sociala frågan ideologiskt.

Denna presenterade nämligen ett spektrum, där skilda och kanske t.o.m. konkurrerande ideologiska visioner i någon mån kunde förenas. Statsvetaren Stefan Björklund har fört fram idén att en ideologisk bestämning kan göras utifrån en flerdimensionell skala med tre motsatspar: ekonomisk jämlikhet kontra ojämna ekonomisk fördelning; ekonomisk kollektivism kontra ekonomisk individualism och politisk individualism kontra auktoritet. ”En positiv attityd till ojämna ekonomisk fördelning, till ekonomisk individualism och till auktoritet blir alltså värden till höger på respektive skala”. Björklund menar att skalan kan underlätta relativa ideologiska positioneringar.¹¹

Men när frågan om obligatorisk utbildning väl hade mognat till konkreta regeringsförslag resulterade dessa inte i några principiella, ideologiska meningsstrider, utan rekommendationerna omslöt tvärtom av en förkrossande konsensus. Utbildningspolitiken fungerade neutraliserande i den meningen att ingen ideologisk linje egentligen gick lottlös ur förändringen; utifrån en liberal synvinkel blev interventionen ett instrument som skapade en stark, strävsam medborgare. Någon som på basis av sin individuella kapacitet tänktes arbeta för det gemensammas bästa. Utifrån ett mer socialkonservativt perspektiv kunde vinsten sägas ha legat i att man på kollektiv basis främjade en internaliserad, samhällsbevarande moraluppfattning. Utifrån en mer socialliberal ståndpunkt mötte utbildningsreformen kraven på en behovstyd omfördelning av de samhällseliga resurserna. Handikappproblematiken visar att dessa skilda idéer mycket väl kunde återfinnas inom ramen inte bara för en och samma rekommendation, utan även hos en och samma aktör. Inte sällan rörde sig argumenteringen för ett vidare statligt ansvar flytande över Björklunds skala. Här förenades krav på en samhällselig nivellering (resurser till de fattiga) med talet om ett borgerligt samhällsskydd och individens rättigheter. Därför blir det också problematiskt att

---

¹¹ Björklund (1981), s 130 f.

tolka en aktivare stat på utbildningsområdet som ett uttryck för den ena eller den andra ideologiska riktningen.

Till detta kom också det nationella identitetsskapandet med sina krav på manifesterad humanism, vilket bidrog till att ytterligare neutralisera omsorgspolitikerna. Att positionera sig som kulturnation fungerade som en slags överideologi, vilken förenade såväl konservativa som liberaler i kraven på en mer intervenerande stat. Nationens heder krävde t.ex. mindre tiggare på gatorna och minskad emigration, vilket främjade en högre grad av erkännande. Socialpolitik blev därför ett klister, något som stärkte den inre samhörigheten. Att erkänna blev en del av svenskheten. Erkännandet skapade ett vi. Det är naturligtvis också frestande att rent spekulativt se det faktum att det var protektionistiska regeringar, som drev igenom utbildningsreformerna, som ett uttryck för deras idéer om en tilltagande internationell kamp. Men konsensusläget blir det bestående intrycket. Dessutom stärker genomgången till en del den ovan nämnda Torbjörn Nilssons slutsats att första kammaren inte kan betraktas som någon bromskloss under 1800-talets reformera. I vissa lägen var första kammaren t.o.m. mer drivande. Andra kammaren var, som ovan påvisats, något mer försiktig på utgiftssidan.

Avvägningen mellan det privata och det allmänna, mellan det frivilliga och det reglerade, utgjorde också mycket av periodens ideologiska spänning, när det gällde socialpolitikens utformning i övrigt. Även här kan man tolka skeendet i termer av en ideologisk mosaik. Redan i fattigvårdsdebatten gjorde sig olika graderingar av liberalism och konservatism gällande. I debatten kring 1870-talets mer restriktiva fattigvård kom den klassiska liberalismens princip om det individuella ansvaret att samspela med socialkonservativa idéer om de primära, sociala nätverkens betydelse för att möta funktionshindrades misär. Ideologiska riktningar kunde ändå förenas i principen att funktionshinder innebar sådana allvarliga sociala konsekvenser att det stipulerade gränsen mellan de värdiga och de ovärdiga mottagarna för en social rättvisa.

Med strukturomvandlingen som isbrytare ökar också socialliberalismens, och senare även socialismens betydelse, för omsorgsfrågorna. När socialförsäkringarna lyfts in i den socialpolitiska debatten måste detta också ses som en av de mest avgörande förändringarna under perioden. Denna förändring skulle kunna beskrivas i termer av ett ökat universellt erkännande av vad samtliga medborgare under vissa bestämda betingelser hade rätt att kräva av det allmänna.

Även införandet av den allmänna pensionsreformen omgavs av en fortsatt spänning, där oron för medborgarnas moraliska försvagning mötte nya sätt att tolka samhället och dess strukturella omvandling. Samtidigt kunde olika ideologiska motiv även här rymmas inom ramen för en och samma aktör. Liberalen Staaff hade t.ex. inga problem med att förena kravet på ett vidgat rättighetsbegrepp med den mer konservativa synen på socialpolitik som ett medel att nå ett samhälleligt lugn. Men det vore för enkelt att tolka

uppbäckningen av nya sociala skyddsnät bara som en överbyggnad med udden riktad mot politisk radikalism. Istället bör utvecklingen förstås mer i enlighet med Eghigians analys av motiven bakom de tyska socialförsäkringarna. Även om han till en del stöder idén om socialpolitik som ideologi väljer han ändå att sätta in utvecklingen i ett vidare sammanhang. Med de strukturella förändringarna kom den moderna tiden att kännetecknas av snabba förskjutningar och osäkerhet, vilket ökade kraven på social trygghet. Socialpolitiken riktades därför med Eghigians ord mer mot sjukdomen, d.v.s. de strukturella förändringarna, än mot symtomen, den politiska radikalismen.¹²

Vägen till trygghetens återställande ansågs gå över en förening av såväl vetenskaplig precision, byråkratisk auktoritet samt individens säkrade integritet. Att i ökad utsträckning erkänna funktionshinder kan också förstås i linje med vad den ovan nämnda Mathew Thomson talat om. För honom var en hårdare repression av sinnesslöa en del av den brittiska anpassningen till demokratin. Även den svenska utvecklingen torde i någon mån kunna förstås mot bakgrund av demokratins utveckling, men utifrån en annan vinkling. Demokratins ökade behovet av ett mer allomfattande socialförsäkringssystem, eftersom stödet från en bredare väljarkår blev mer centralt. Demokratins förutsättningar, i kombination med landets heterogena socioekonomiska struktur, blev komponenter, vilka främjade bilden av funktionshinder som ett *nationens fenomen* och inte bara ett *arbetarklassens fenomen*.

Idéer om det goda, stabila samhället förutsatte också en nära gemenskap mellan olika medborgare, ett samhälle där människorna trots olika kapaciteter skulle uppleva en tillhörighetskänsla. Denna vision blev *en* byggsten i socialhjälpstatens idé. Den samverkan mellan statliga och privata aktörer, som Anne-Lise Seip och Staffan Förhammar diskuterat, blev tydlig i samtidens handikappdebatt. Samtidigt understryker den här undersökningen vikten av att tolka socialhjälpstaten än mer dialektiskt genom att också individerna själva, som kollektiva grupperingar, medvetet påverkade skeendet. Därför kan också institutionella förklaringar i Anders Berges regi problematiseras ytterligare. De socialpolitiska institutionerna blev, vid sidan av disciplinering, också instrument för att utöva erkännande, bekämpa en osund stigmatisering och trygga individens goda självbild.

Att förstå omsorgspolitikens utveckling mot bakgrund av denna bredare önskan om det starkare samhället kan också föras samman med Kilanders idé om det senare 1800-talets nya stat. De strukturella förändringarna skapade ett tryck mot politikerna att överge tidigare föreställningar om samhället som bestående av delar, till förmån för samhället som ett helt. Denna övergång i den omsorgspolitiska debatten manifesterades som en övergång från ett ditt och mitt, till ett vårt. För att nationen i sin helhet skulle bli stark, måste även funktionshinder kompenseras mer. Därför ges staten också en vidgad uppgift att lösa den sociala frågan. Den här övergången till vad Kilander kallar den nya

---

¹² Eghigian (2000), s 25 f., 64 f.

staten skapade andra sätt att tolka fenomenen. Funktionshinder blir en allt viktigare komponent att beakta i en tid då strukturella förändringar krävde en mer sammansvetsad och stärkt nation.

Utifrån Torstendahls fasindelning kan man också se att den klassiska kapitalismens 1860-tal är mer påverkad av ett trageditänkande kring funktionshinder. När staten var svag kom den politiska rationaliteten att spela mer på känslor kopplade till privata, filantropiska initiativ. Under den organiserade kapitalismens era blir funktionshinder en del av en större samhällighet. Den distributiva rättvisan blir alltmer universell med individens *och* samhällets nytta i ny förening. Under en klassisk kapitalism förstås funktionshinder som en mer privat och kommunal angelägenhet, medan den senare fasen gör funktionshinder till något offentligt, byråkratiserat och mer allmängiltigt. Samtliga medborgare börjar betraktas som potentiella funktionshindrade, vilket främjade ett nytt rättvisebegrepp, en förändring som tjänade skilda ideologiska syften: högern fick sin sociala stabilitet, vänstern sin sociala utjämning. Strukturena för därför funktionshinder från det privata till det offentliga, från det enskilda till det allmänna.

*

Tiden främjade således framväxten av ett mer relativt handikappbegrepp, eftersom socialförsäkringarna tydligare kom att ställa omgivningsfaktorer, snarare än bristande individuell kapacitet, i centrum för tolkningen. På samma sätt som arbetslöshet blev ett fenomen som började tolkas i termer av strukturella problem blev funktionshinder, genom den allmänna pensionen, insatt i nya tolkningsramar. Dövstumma och blinda blev i högre utsträckning klienter i ett mer allomfattande ramverk, vilket på idéplanet minskade skillnaderna mellan vi och dem. Med andra ord kan man se ett skifte, där funktionshinder gick från att vara ett fenomen omgivet av en patriarkal, personlig relation i fattigvårdens regi till ett mer vetenskapligt, byråkratiserat system. Att lyfta ut funktionshinder från lokalsamhällets personliga relationer blev den nya statens instrument för att både minska en traditionell stigmatisering och genom krav på motprestationer fortsätta kontrollera medborgarna. Detta visar också hur sammansatt frågan är och hur socialpolitiken kring funktionshinder är omgiven av denna ständiga balans mellan kontroll och humanism, vilket understryker behovet av fler studier som undersöker vad som händer, när funktionshinder möter de ideologiska premisserna över tid.

Funktionshindrets dialektik

Undersökningen har på detta sätt försökt bidra till att synliggöra några av de mekanismer som rörde sig i 1800- och det tidiga 1900-talets sätt att definiera sin handikappproblematik. En mängd olika begrepp har kunnat identifieras som drivkrafter bakom den socialpolitik som omgav dövstumma och blinda. Det som förenade dem alla var en strävan efter att införliva de som först identifierades som avvikare in i en vidare form av samhällelig gemenskap. De ovan nämnda Foucault och Oliver har gärna betonat funktionshinder som bestämt av de barriärer som följer av en framväxande vetenskapsorienterad- och industrikapitalistisk ordning. Mot ett sådant perspektiv ställdes en mer antropologiskt inspirerad kulturanalys, vilken söker förstå mer kring samtidens förståelse av fenomenen och hur olika variabler gjorde socialpolitikens motivvärld mer sammansatt.

Viktigt här har varit talet om det sociala erkännandet och hur detta antogs korrelera med individens självbild. Omsorgspolitikens aktörer drevs inte minst av en manifesterad vilja att anta *den andres* horisont. Ensamma, isolerade och olyckliga medborgare blev ett hot mot den starka nationen. Socialpolitiken blev instrumentet som skulle bryta ensamheten. Denna ambition kom allt tydligare att sammanfogas med andra visioner. Såväl nationalismens krav på en homogen medborgarkår, vetenskapssamhällets behov av kartläggning, och politikernas strävan efter kontroll och stabilitet, gick hand i hand med denna vilja till ökat erkännande. Det är i interaktionen mellan dessa komponenter som funktionshinder och medborgarskap till sist definieras.

Strävandet efter det stabila samhället fick legitimera den kontroll som omgärdade både dövstumma och blinda på flera områden. Skillnaden låg i att dövstumma mer ansågs utgöra ett moraliskt hot, medan blinda i första hand utgjorde ett ekonomiskt. Det var för att reducera dessa hotbilder som tidens integreringsvisioner tilläts ta plats i den offentliga debatten. Men utövandet av rättvisa blev också vägen till medborgaren med den rätta psykologin. Här kom också funktionshindrade själva att spela en inte obetydlig roll i sammanhanget. Socialteoretiskt måste därför funktionshinder förstås mer som ett samspel mellan kontroll, erkännande och strukturella förändringar. Historien har inget färdigskrivet manus och kan inte reduceras till ett förtryck mot vilket moderniteten positionerar sig. 1800-talet stod t.ex. inte bara för anstalt och kränkning, tvärtom fanns många av de sentida visionerna redan här, vilket betonar omsorgspolitikerna som ett kontinuum. Inte heller är varianter av det mer miljörelaterade, eller relativa, handikappbegreppet en produkt av 1900-talet, dess historia går längre än så.

Socialpolitiken måste samtidigt förstås utifrån denna mer dialektiska ordning. Den sociala kategoriseringsprocessen byggde mycket på identifikationer, ett vi-och-dem-tänkande, där politiker och experter såg ett problem, diagnostiserade

och åtgärdade. Men agerandet blev, från de berördas perspektiv, i sin tur basen för en ökad kamp för det sociala erkännandet. Den sociala kategoriseringen lade därför grunden till en intern, intressebaserad gruppidentifikation, där blinda och dövstumma började agera kollektivt. Individerna började ta större plats på den offentliga arenan. Det blev allt viktigare att framhålla, både av klienterna själva, och professionella aktörer, vad som förenade människor med vissa bestämda funktionsnedsättningar. Det finns därmed anledning att sluta upp bakom Richard Jenkins identitetsbegrepp. Identitet måste, till skillnad från Zygmunt Baumans mer statiska teori, förstås som ett dynamiskt fenomen. Även om funktionshinder kopplat till kollektiva aktörer behöver utforskas mer, inte minst när det gäller frågan om kollektivets egna makthierarkier, framträder redan här viktiga linjer. Studien har kunnat visa på ett antal intressanta kontaktytor, där blinda och dövstumma faktiskt började kräva ökat inflytande.

Dövstumma och blinda framstod alltmer som kollektiva aktörer i den meningen att de i någon mån använde identitetsbyggandet som en strategi för att uppnå en starkare status. Detta kan också tolkas som ett uttryck för att själva få mera inflytande över definitionen av det offentliga handikappbegreppet. De funktionshindrade visste vad som förenade och gjorde sina val utifrån det perspektivet. För blindas del kan man tolka den kollektiva identiteten som en strategi för att bekämpa idén att blindhet var synonymt med fattigdom. I dövstummas fall kunde en kollektiv formering bli en strategi för att bekämpa negativa bilder av individernas intellektuella kapacitet. I båda fallen främjade identitetsprocessen i någon mån kampen för en stärkt social status, vilket föreslår följande logik: ju starkare stat, ju starkare kollektiv formering av de funktionshindrade själva. Resurser möjliggjorde reformer, vilka i sin tur svetsade klientelet samman. Att jämföra länder, med skilda förutsättningar, skulle kunna vara ett sätt att pröva hållbarheten i en sådan tes.

Dessutom belyser genomgången medborgarskapets sammansatta natur. Det handlade inte bara om individernas formella tillgång till olika typer av samhällsliga institutioner. Medborgarskap måste förstås som ett mer komplicerat fenomen än så, något som placerade individen inom ramen för en kulturs värdesystem. I dessa system sker ett ständigt utbyte mellan samhällsmedlemmarna, ett utbyte baserat på krav, ömsesidighet och bekräftelse. Därför kunde också medborgarskapet förstås som summan av de materiella och andliga värden en individ kunde skapa och underhålla i relation till de kulturella förväntningarna. Former av rättigheter blev därför mycket förutsättningar för det levda medborgarskapet, vilket blev definierat i ett kraftfält bestämt av ömsesidig uppskattning och individens kapacitet. Så blev medborgarskapets styrka och idé också något ständigt relativt, något som skiftade med kontexten. I takt med att staten växer blir medborgarskapet i ökad utsträckning också en kamp kring hedersbegreppet, vilket tvingade funktionshindrade att i ökad utsträckning ta strid för den i deras ögon mest *rättmätiga* tolkningen av klienternas moraliska

status. Undersökningen visar med andra ord vikten av fler studier som närmar sig problematiken kring medborgarskap utifrån detta dialektiska perspektiv.

Av detta följer att utbildnings- och socialpolitik blev en dynamisk process, där ett inledande *vi* ställdes mot ett *dem* i förändring. Den övergripande idén med tidens integreringspolitik var att denna gräns, så långt det nu gick, skulle suddas ut. Bakom visionen löpte en socialpolitik som i ökad utsträckning erkände interventionens betydelse av att säkra *den andres* rätt till en sund och för samhället i sig givande självbild. Att för mycket särskilja kontroll från humanism krockar därför med en djupare förståelse av vad funktionshinder innebär på den samhälleliga nivån. Det finns anledning att tydligare definiera medborgarskapet som en tilltagande spänning inom det kraftfält som vibrerade av kontroll, erkännande, rättvisa och humanitet.

Summary

I

The history of disability has been identified as an important path to take in order to understand more about the evolution of society, power structures and social relations. A growing number of studies have also emphasized the importance of placing disability within a contextual framework, moving away from a more individual or medical interpretation of the phenomenon. This means that different kinds of cultural studies can be used in order to learn more about disability, society and changes over time. Confronting this field from an historical point of view raises questions regarding the development of social policies, public attitudes, social control and the rights of citizenship. All of this can be seen as the fundamental tension between normality and deviance and how this is dealt with in a certain culture. The purpose of this study is to outline some aspects of disability and Swedish society during the 19th century. The ambition is to illuminate the issue of the integration of deaf-mutes and the blind. How did politicians and educators motivate the establishment of compulsory education? How was the issue of correction of the body treated? How did they deal with the situation on the labour market? What kind of compensation was contemporary society willing to support?

In the 20th century earlier ideas about special schooling and segregation were replaced by a new kind of ideology that expanded under the principle of *normalization*. People with disabilities were no longer supposed to live their lives isolated from the rest of society. The principle was strengthened by a welfare state willing to distribute compensation and promote working opportunities and the right to independent living. Later programs launched the theory of giving disabled *valorised social roles*. These concepts have been replaced by the currently viable term *participation*, which has been identified as crucial when dealing with disability and social policies. Disability is always in the arena of constant conceptual changes. New ideas about social policies also implicitly bear certain notions about previous historical conditions, and former politicians and experts are likely to be described as less willing to deal with deviance from the individual's own perspective. But the question is, did earlier societies uphold segregation policies when it came to people with disabilities?

Previous scholars have approached disability history from a structural point of view, suggesting that mankind has always lacked the capacity for dealing with deviance. Throughout history different systems of thought have categorized the disabled as deviants in need of special arrangements and labelling. This approach illuminates modernity's path to uphold normality and to correct every misstep in behaviour, giving more and more power to professionals. Another major shift that has been identified as crucial is the transition from a feudal society to a more capitalistic and industrial one. Since a liberal, capitalistic society celebrates the able-bodied and every individual's struggle for economic

success, people with some kind of dysfunction are bound to face great obstacles. Social policies in the past are likely to be described in terms of control, repression and barriers. This study looks at disability from a more anthropological view which implies the use of hermeneutics, seeking to identify the agent's own understanding of a problem—and values and descriptions connected to it—in order to learn more about how social categorisation and citizenship integrate and changes. The use of original sources, such as records from the Swedish parliament and conferences held by experts as well as periodicals, makes this kind of approach possible.

The concept of social control runs the risk of becoming a far too dominant tool when trying to explain or understand the development of society. Another way of looking at disability is from the perspective of social recognition. This theory features a more dialectical approach to the actions of politicians and educators. In what way did they take on the horizon of “the other”, recognizing the individual's own needs? Furthermore, this perspective, to some extent, also brings into focus the individuals who stood in the centre of the debate, the clients themselves. In other words, this approach can be a guide in the search for a new understanding of social policies. To this scrutiny can also be added the notion of gender, a field that has faced considerable neglect within history of disability.

II

In chapter two the motives behind compulsory schooling for deaf-mutes and the blind are analysed. First, the essence of the enlightenment triggered agents to act in certain ways. There was a strong belief in education as a means of integration. Man was considered to be a *tabula rasa* and knowledge could build something new and stronger. Secondly, intervention was needed in order to rescue the deaf-mute and the blind from their own families. Both neglect and a web of protection hindered a prosperous integration. Parenthood, therefore, could be equated with a kind of misguided recognition. This fear appeared regardless of what class the child belonged to. In order to secure a rational environment, care of the disabled had to be dealt with by experts. Deaf-mutes and the blind were placed within a new type of “story”, where the optimal form of adolescence became crucial for a citizen-to-be. The establishment of special schools, therefore, can hardly be interpreted only in terms of control. For contemporaries it was understood rather as a kind of liberation.

A third reason for society to intervene was the notion of justice. If a nation was serious about its own legislation, they argued, it could no longer ignore recognition of the right to education. This illustrates how social justice could be hidden in the existing legal order, and how the potential of including more people was brought to the surface by a new set of interpretations. Behind the will to reform can also be noted the striving of contemporaries for belonging. Since there was a notion that other civilized countries had been more

progressive in granting persons with disabilities educational opportunities, it became more and more important to prove one-self worthy of being one of the countries constituting this circle of civilized nations. This meant that showing humanity emerged as a vital part of national identity.

Finally, when deaf-mutes and the blind were granted social citizenship, this was a way of strengthening the scope of morality and feelings of national identity: every citizen should understand the country's values and history. On the other hand, schooling became a way of strengthening the individual's access to the public arenas. Control, recognition and formation of a collective consciousness went hand in hand.

III

Chapter three analyses the idea of correction. It became more and more important to see the world from a scientific point of view. This meant that the process of diagnosing and prescribing guided both the doctor and the educator. For the world to be improved it had to be classified. The practice of medicine grew along with the intervening state. The institution became a scene for examination and correction. A willingness to promote campaigns in order to make the population as a whole more aware of the value of preventive measurements made disability more of a public issue.

Another question that can be seen in this perspective had to do with the fear of degenerative processes. However, contemporaries cannot be said to have supported strong policies in order to prevent deaf-mutes and the blind from having children. Even if some actors expressed fears in that direction, others discussed arrangements that would make it easier for deaf-mute couples to carry out the marriage ritual. Relationships could also be seen as a way of promoting a strong citizen.

One of the most distressing questions that politicians and experts had to deal with was the issue of communication. It is clear that contemporary politicians and educators saw the oral method as the key instrument to prosperous integration of deaf-mutes. But there was a constant debate over the quality of speech, and experts were troubled by the fact that a deaf-mute was judged much harder than others. A person with higher status in society could afford mistakes, which for a deaf-mute would warrant condemnation. Stigmatisation was also a matter of class. But backing the oral method was not just a way of celebrating the language of the majority as the one way of creating greater happiness and fighting isolation; it went further. Speech was seen as an instrument for promoting a normal cognitive status. In order to think in a normal way, it was crucial for the individual to talk. In the era of nationalism it was crucial to think in the Swedish manner. Speech represented culture, whereas sign language represented nature. At the same time there was a growing awareness that many deaf-mutes despised the method, and experts noted that the emerging deaf organizations demanded another kind of recognition. Yet, since the oral method

demanded more extensive interaction with the rest of society, this method also became a driving force for a more physical integration. For the blind the principle of correction was more occupied with teaching the blind to understand the social codes, how to walk into a room, how to take a hat off, etc. This would make it easier for the individual to interact, for instance, on a professional basis. In all, this was—as in the case of the oral method—an effort to make it easier for the blind to be recognised as peers. In this respect normalization was an assumption for a prosperous integration.

IV

Chapter four deals with the situation on the labour market. Politicians and experts were convinced that the deaf-mute and the blind faced serious obstacles in trying to make a living. One of the main purposes, however, with launching an educational system for people with disability was that this would make it easier for the individual to fulfil the liberal notion of the independent citizen who rejected public support. Every man and woman had to find his or her own place within the existing economic order. Work was equated with the honourable citizen. In supporting the individual's own struggle for independence, society also favoured the idea of work as a means to gain positive psychological effects. Social control and recognition do not have to be mutually exclusive. The most important path in the search for independence was the effort to create some sort of artisan. At the same time it was not enough to master one branch. For a blind person or a deaf-mute to prosper, more than one handicraft had to be taught. This meant that disability at this point was placed within a wider framework, which spurred the vision of the flexible citizen adapting to a changing environment. But intervention was also used as a tool of a more social conservative idea. For instance, placing deaf-mutes in agricultural schools was a way of weakening the agony of urbanisation.

But contemporaries did not despise new technology and the new modes of production brought on by industrialization. Even though the changes could be presented as threats against artisans, there was openness to the opportunities unfolding in the new order. The experts were especially hopeful when it came to blind women. It is also clear that a disability as such had the potential of weakening the gender order. For instance, experts emphasised the importance of blind men being taught the elements of domestic work as well. These facts illustrate most clearly the need of putting disability within the framework of gender theories.

Another idea that flourished in the debate was the principle of compensation, which implied that a blind person would be compensated spontaneously for the lack of sight by strengthening other senses, such as hearing. There was also a growing awareness that a successful transformation from dependence to independence had to take the employer, the other employees, and the consumer into account. It was not enough to enforce a valorised role; it had to be accepted

by other agents in the game of social interaction. Disability therefore was to a large extent defined in the core of its contextual meaning.

V

Social justice and the collective struggle of deaf-mutes and the blind are examined in chapter five. First, contemporaries spoke reluctantly of the asylum, seeing it as something that hindered prosperous integration. The ideology of self-help embraced the idea that people with disabilities, on a general basis, should be given support in a natural environment. Acceptance, however, was greater when it came to women. Since women were believed to face the worst obstacles on the labour market, experts and politicians hailed philanthropic initiatives that offered women a work asylum. This recommendation exposes various aspects of social control—since there is reason to believe that unemployed women could be seen as a bigger threat to society—and a wider recognition of needs of “the others” as well. Women with disabilities were considered to suffer from not being able to uphold traditional female roles. In this case, the asylum could be seen as a kind of gift.

Another form of support was the effort to protect blind artisans from threatening competition on the labour market. During this period politicians and experts attacked, for instance, the use of prison workers for manufacturing by contractors. The blind themselves also initiated a struggle against this kind of competition by contacting high-ranking politicians and the government, making room for regulation protecting persons with disability—a fact that illustrates the blind’s own quest for recognition. The blind organization also achieved the goal of getting other forms of financial support from the state in order to support their members. Another field where clients themselves fought for better conditions was in the struggle for more justice in distribution. Once again the clients’ own organizations showed great strength in fighting for a social security reform emphasising expanding rights. At the same time there was an intense debate over the nature of the social security and poor relief systems, and the supposed threat of socialism was consistently present. However, the structural changes enforced by the on-going industrialisation and democratisation slowly broke down the resistance of Manchester liberalism. In other words, the state grew as a guardian of distributive justice at the end of the period, changing the way disability was interpreted. An important motive for social security reform was to prevent the client from experiencing the kind of humiliation triggered by the traditional poor relief system.

VI

Chapter six confronts the empirical findings with a more conceptual framework. As illustrated by the themes above, disability as a phenomenon is closely related to the development of society in general. In order to understand the interpretation of disability at a certain point—and how it changes on a societal

level—one has to put the overall context at the centre of the analysis. First, it has been suggested that the understanding of disability on a societal level can hardly be reduced to an issue of control. Even though it is clear that the period maintained policies aimed at diminishing moral and economic threats, the story contains something more. Being blind or a deaf-mute was considered to promote a sense of unhappiness. In other words, disability as a phenomenon was in many ways understood in terms of the psychological effects it was believed to promote. The institutional framework of the regular education system paved the way for a new kind of social categorisation. All citizens were placed under observation, deepening the issue of normality. But the development could also be understood in terms of recognition. There was a growing awareness that all citizens must receive the same rights, or else the nation would lose some of its legitimacy. The national identity required steps to be taken in the arena of social policies. In this principle lurked the idea that intervention was also needed in order to secure a healthy development of “the other’s” sense of self. At the same time recognition per se was not enough. It had to be the right form of recognition. The concept of recognition was also put in a system where different categories of recognition corresponded. A formal right to education, for instance, was a stepping-stone to a higher form of recognition based on solidarity, which grew from an appreciation of the ability of “the other”. In all, contemporary society was increasingly aware of the fact that a strong nation was built by the politics of inclusion.

For contemporaries disability was conceived in terms of a relative phenomenon, with its status being defined by the demands of the surrounding environment. Disability was also a matter of class and gender. At the same time much pressure was placed on the individual’s own shoulders. In other words the period interpreted disability both from a medical model and a social model. It is also clear that persons with disability should not be seen as passive objects of history. On the contrary, these groups were very much driving forces struggling for higher forms of recognition. Therefore, history of disability must to a greater extent be interpreted within the framework of a more dialectical order. Once society had recognised the right of education, the clients themselves started to form collective identities fighting for even more recognition.

At the same time one cannot ignore the changing structures as crucial factors for the concept of disability and citizenship. The on-going industrialization helped reshape the ideology of the individual as solely responsible for his or her economic status. In other words, there is reason for stating that disability on a societal level must be understood as the interplay between social control, social recognition and structural changes. Furthermore, putting the agents at the centre of the inquiry complements previous studies that have enforced structural explanations as the dominant factors behind changes in disability. An analysis of the public debate concerning the blind and deaf-mutes in 19th century Sweden illustrates clearly that disability must be understood as something that is

constantly in the arena of a more dialectical struggle where a number of visions have melted together. In the course of state interventionism and its growing social justice, citizenship and disability become increasingly a question of honour. Being granted certain rights meant that the individual had passed the test and was now sanctioned as disabled, one who deserved the right to rights. This transition promoted a growing group consciousness. A more dialectical approach perforates the border between social control and humanity since they were not mutually exclusive.

Referenser

Protokoll och mötesberättelser

Riksdagens protokoll och bihang 1860–1914

Sakregister till rikets ständers protokoll med bihang 1809–1866 (Stockholm 1891-1893)

Register till riksdagens protokoll med bihang 1867–1920 (Stockholm, 1900, 1913, 1922)

Den abnorma skolans andra läraremöte i Stockholm 1876 (Stockholm 1877)

Abnormskolens tredje nordiske lærermøde i Kristiania 8–12 juli 1884 (Kristiania 1885)

Det fjerde nordiske abnormskolemøde i København den 6. 7. 8. og 9. juli 1898 (Köpenhamn 1899)

Femte nordiska mötet för abnormsaken i Stockholm den 7–10 juli 1903 (Stockholm 1904)

Sjätte nordiska mötet för abnormsaken i Helsingfors 24–27 juli 1912 (Helsingfors 1915)

Kommittéer och SOU

Underdånigt betänkande och förslag till döfstummeundervisningens ordnande (Stockholm 1878) [bet om döfstummeundervisningen]

Underdånigt betänkande och förslag till blindundervisningens ordnande (Stockholm 1881) [bet om blindundervisningen]

Ålderdomsförsäkringskommittén: 1. Betänkande och förslag angående allmän pensionsförsäkring (Stockholm 1912)

SOU 1980:34. *Handikappad, integrerad, normaliserad, utvärderad: Delbetänkande från integrationsutredningen* (Stockholm, 1980)

SOU 2000:22. *Tydén, M. Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935–1955: Rapport till 1997 års steriliseringsutredning* (Stockholm)

Periodica

Nordisk Tidsskrift för Blinde-, Dövstumme- og Idiotskolen (1867–1882)

Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet omfattende Aandssvage- Blinde og Vanføre-Sagen i Norden (1899–)

Tidskrift för döfstumskolan (1880–1898)

Tidskrift för folkundervisningen (1883, 1886)

Uppslagsverk

Dansk Biografisk Leksikon

Svenska akademins ordbok

Svenska män och kvinnor

Svensk uppslagsbok

Tvåkammarriksdagen 1867–1970: Ledamöter och valkretsar (band 1–5)

Litteratur

Ahlberger, C. & Kvarnström, L. (2004) *Det svenska samhället 1720–2000: Böndernas och arbetarnas tid* (Lund)

Alvesson, M. & Sköldbberg, K. (1994) *Tolkning och reflektion* (Lund)

Ambjörnsson, R. (1988) *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930* (Stockholm)

Andersson, B. (2004) *Farsoter och handikapp: ett kulturhistoriskt perspektiv* (Stockholm)

Andersson, B. & Hansson, H. (1998) *Döva i kulturellt perspektiv: En internationell och historisk studie* (Stockholm)

Areschoug, J. (2000) *Det sinnesslöa skolbarnet: Undervisning, tvång och medborgarskap 1925–1954* (Linköping)

- Bank-Mikkelsen, N. E. (1980) ”Denmark”; i R. J. Flynn & K. E. Nitsch (red.) *Normalization, Social Integration, and Community Services* (Baltimore)
- Barron, K. (2004) ”Genus och funktionshinder”; i K. Barron *Genus och funktionshinder* (Lund)
- Bauman, Z. (1992) *Att tänka sociologiskt* (Göteborg)
- Baynton, D. C. (2001) ”Disability and the Justification of Inequality in American History”; i P. K. Longmore & L. Umansky (red.) *The New Disability History* (New York/London)
- Bengtsson Levin, M. & Nelson, M. C. (2004) ”Orsaker till funktionshinder och deras förändring över tid”; i S. Förhammar & M. C. Nelson (red.) *Funktionshinder i ett historiskt perspektiv* (Lund)
- Bengtsson, S. m.fl. (2004) ”Historisk forskning i ett internationellt Perspektiv”; i S. Förhammar & M. C. Nelson (red.) *Funktionshinder i ett historiskt perspektiv* (Lund)
- Berge, A. (1995) *Medborgarrätt och egenansvar: De sociala försäkringarna i Sverige 1901–1935* (Lund)
- Berge, A. (1998) ” ’Säg mig vem jag är...’: Om identitetsordning och makt”, *Historisk tidskrift* (4)
- Björklund, S. (1981) *Politisk teori* (Örebro)
- Björkman, J. (2001) *Vård för samhällets bästa: Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970* (Stockholm)
- Broberg, G. (1993) ”När svenskarna uppfann Sverige”; i Gunnar Broberg m.fl. (red.) *Tänka, tycka, tro* (Stockholm)
- Broberg, G. & Tydén, M. (1991) *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige* (Stockholm)
- Brunnberg, E. (2003) *Vi bytte våra hörande skolkamrater mot döva: Förändring av hörselskadade barns identitet och självförtroende vid byte av språklig skolmiljö* (Örebro)
- Burch, S. (2001) ”Reading between the Signs: Defending Deaf Culture in Early Twentieth-Century America”; i P. K. Longmore & L. Umansky (red.) *The New Disability History* (New York/London)
- Burke, P. (1997) *Varieties of Cultural History* (New York)
- Byrom, B. (2001) ”A Pupil and a Patient: Hospital-Schools in Progressive America”; i P. K. Longmore & L. Umansky (red.) *The New Disability History* (New York/London)
- Bäck, K. (1992) *Början till slutet: Laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827–65* (Borensberg)
- Cameron, R. (2001) *Världens ekonomiska historia: Från urtid till nutid* (Lund)
- Carlsson, S. (1988) ”Partiväsendet i den svenska tvåkammarriksdagen 1867–1970”; i A. Norberg m.fl. *Tvåkammarriksdagen 1867–1970: Ledamöter och valkretsar* (Stockholm)
- Christensen Sköld, B. (2005) ”Blinda kvinnors utbildningsvägar 1880–1920”; i *Handicaphistorisk Tidskrift* 13
- Cohen, M. & Hanagan, M. (1996) ”Politics, Industrialization and Citizenship: Unemployment Policy in England, France and the United States, 1890-1950”; i C. Tilly (red.), *Citizenship, Identity and Social History* (Cambridge)
- Danermark, B. m.fl. (1997) *Att förklara samhället* (Lund)
- Danermark, B. (2001) ”Tvärvetenskapens förutsättningar och dynamik – exemplet Handikappforskning”, *Socialvetenskaplig tidskrift* (4)
- Danermark, B. & Gellerstedt, L. C. (2004) ”Social Justice: redistribution and recognition – a non-reductionist perspective on disability”, *Disability & Society*, 4, 339–353.
- Drake, R. F. (1999) *Understanding Disability Policies* (London)
- Edling, N. (1996) *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi*

- kring sekelskiftet 1900* (Stockholm)
- Edwards, R.A.R. (2001) "Speech Has an Extraordinary Humanizing Power": Horace Mann and the Problem of Nineteenth-Century American Deaf Education; i P. K. Longmore & L. Umansky (red.) *The New Disability History* (New York/London)
- Eghigian, G. (2000) *Making Security Social: Disability, Insurance, and the Birth of the Entitlement State in Germany* (Ann Arbor)
- Ek, G. (1938) *Den svenska blindvårdens uppkomst och utveckling* (Stockholm)
- Elias, N. (1991) *Från svärdet till plikten: Samhällets förvandling* (Stockholm)
- Engwall, K. (2000) "Asociala och imbecilla": Kvinnorna på Västra Mark 1931–1967 (Örebro)
- Engwall, K. (2004) Sinnesslöa kvinnor och sexualitet i ett historiskt perspektiv; i Karin Barron (red.) *Genus och funktionshinder* (Lund)
- Eriksson, G. (1978) *Kartläggarna. Naturvetenskapens tillväxt och tillämpning i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914* (Umeå)
- Eriksson, G. & Frängsmyr, T. (1992) *Idéhistoriens huvudlinjer* (Stockholm)
- Foucault, M. (1983) *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (Lund)
- Foucault, M. (1987) *Övervakning och straff* (Lund)
- Fredriksson, C. (2001) *Att lära sig leva med förvärvad hörselnedsättning sett ur parperspektiv: Om anpassningsstrategiers funktionella och sociala innebörder* (Linköping/Örebro)
- Friberg, K. (2004) "Konsumtion och politik", *Historisk tidskrift* (2)
- Froestad, J. (1995) *Faglige diskurser, intersektorielle premisstrømmer og variasjoner i offentlig politikk: Døvvundervisning og handikappomsorg i Skandinavia på 1800-tallet* (Bergen)
- Förhammar, S. (1991) *Från tärande till närande: Handikapputbildningens bakgrund och socialpolitiska funktion i 1800-talets Sverige* (Stockholm)
- Förhammar, S. (2000) *Med känsla eller förnuft? Svensk debatt om filantropi 1870–1914* (Stockholm)
- Förhammar, S. (2001) "Degenerationsbekymmer och socialpolitik", *Handicaphistorisk Tidsskrift*
- Gadamer, H-G. (1977) "Tidsavstånd, verkningshistoria och tillämpning i hermeneutiken"; i Horace Engdahl (red.), *Hermeneutik: en antologi* (Stockholm)
- Gilje, N. & Grimen, H. (1992) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar* (Göteborg)
- Goffman, E. (1986) *Stigma: Notes on the management of spoiled identity* (New York)
- Gustafsson, H. (1997) *Nordens historia: En europeisk region under 1200 år* (Lund)
- Gustavsson, A. (2004a) "Inledning"; i Anders Gustavsson (red.) *Delaktighetens språk* (Lund)
- Gustavsson, A. (2004b) "The role of theory in disability research – springboard or strait-jacket?" *Scandinavian Journal of Disability Research*, 1, 55–70.
- Gynnerstedt, K. (2001) "Medborgarskapsteorier i välfärdsfrågor: Dimensioner och begrepp", *Socialvetenskaplig tidskrift* (4)
- Habermas, J. (1994) *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället* (Lund)
- Hartman, J. (1998) *Vetenskapligt tänkande: Från kunskapsteori till metodteori* (Lund)
- Hedin, M. & Tydén, M. (1998) "Sociala kategoriseringar – historikerns och historiens", *Historisk Tidskrift* (4).
- Hedin, M. (2002) *Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880–1930* (Stockholm)
- Heradstveit, D. & Bjørge, T. (1996) *Politisk kommunikation: Introduktion till semiotik och retorik* (Lund)
- Hirdman, Y. (2001) *Om det stabila föränderliga former* (Malmö)

- Holme, L. (1996) *Konsten att göra barn raka: Ortopedi och vanförevård i Sverige till 1920* (Stockholm)
- Holme, L. & Olsson, I. (2000) ”Handikapphistorisk forskning: En översikt”; i R. Qvarsell & U. Torell (red.) *Humanistisk hälsoforskning: En forskningsöversikt* (Linköping)
- Honeth, A. (2003) *Erkännande* (Göteborg)
- Horgby, B. (1993) *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940* (Stockholm)
- Hännestrand, B. (1995) *Människan, samhället och ledarhunden: Studier i ledarhundens historia* (Stockholm)
- Höjer, H. (2001) *Svenska siffror: nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870* (Hedemora)
- Höjer, K. (1952) *Svensk socialpolitisk historia* (Malmö)
- Ingstad, B. & Whyte S. R. (1995) “Disability and Culture: An Overview”; i B. Ingstad & S. R. Whyte *Disability and Culture* (Berkley)
- Jarrick, A. & Söderberg, J. (1991) ”Aktörsstrukturalismen: ett nytt hugg på humanvetenskapens gordiska knut”, *Historisk Tidskrift*
- Jarrick, A. & Söderberg, J. (1999) *Praktisk historieteori* (Stockholm)
- Jenkins, R. (2004) *Social Identity* (London/New York)
- Johansson, K-Å. (1974) *Om blindundervisningen i Sverige från 1809* (Stockholm)
- Josephson, O. (1993) ”Att ta ordet i sin makt: Folket och det offentliga språket i det sena 1800-talet”; i G. Broberg m.fl. *Tänka, tycka, tro* (Stockholm)
- Kihlberg, L. (1972) *Folktribunen Adolf Hedin* (Stockholm)
- Kilander, S. (1991) *Den nya staten och den gamla: en studie i ideologisk förändring* (Studia historica Upsaliensia, 164)
- Kirkebak, B. (1993) *Da de åndsvage ble farlige: En undersøgelse af hvilken betydning af teorier om åndsvage fik for opfatelsen af den åndsvage som person: Eksempliceret ved udviklingen på de Kellerske anstalter i perioden 1884–1902* (Holte)
- Kocka, J. (1999) *Industrial Culture and Bourgeois Society: Business, Labor, and Bureaucracy in Modern Germany* (New York/Oxford)
- Kudlick, K. J. (2001) “The Outlook of *The Problem* and the Problem with the *Outlook: Two Advocacy Journals Reinvent Blind People in Turn-of-the-Century America*”; i Paul K. Longmore & Lauri Umansky (red.) *The New Disability History* (New York/London)
- Kudlick, K. J. (2003) “Disability History: Why We Need Another ‘Other’”, *The American Historical Review*, 3, 763–793.
- Kvarnström, L. (1998) *Män i Staten: Stationskarlar och brevbärare i statens tjänst 1987–1937* (Stockholm)
- Liljedahl, K. (1993) *Handikapp och omvärld: Hundra års pedagogik för ett livslångt lärande* (Lund)
- Lindqvist, R. & Hetzler, A. (2004) ”Funktionshinder och rehabilitering – teman i svensk Handikappolitik”; i R. Lindqvist & A. Hetzler (red.) *Rehabilitering och välfärdspolitik* (Lund)
- Linell, P. (1982) *Människans språk: En orientering om språk, tänkande och kommunikation* (Lund)
- Longmore P. K. & Umansky, L. (red.) (2001) *The New Disability History: American perspectives* (New York/London)
- Lowenfeld, B. (1975) *The Changing Status of the Blind: From Separation to Integration* (Springfield)
- Magnusson, L. (1996) *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm)
- Marshall, T. H. (1964) *Class, Citizenship, and Social Development* (New York)
- Mische, A. (1996) “Projecting Democracy: The Formation of Citizenship Across Youth

- Networks in Brazil”; i C. Tilly (red.) *Citizenship, Identity and Social History* (Cambridge)
- Molin, M. (2004) *Att vara i särklass: Om delaktighet och utanförskap i gymnasiesärskolan* (Linköping/Örebro)
- Månsson, P. (1998) Jürgen Habermas och moderniteten; i P. Månsson (red.) *Moderna samhällsteorier: Traditioner, riktningar, teoretiker* (Stockholm)
- Nilsson, G. B. (1965) ”svensk fattigvårdslagstiftning 1853–71”; i H. Berggren & G. B. Nilsson *Liberal socialpolitik 1853-1884* (Uppsala)
- Nilsson, G. B. (1969) ”Den samhällsbevarande representationsreformen”, *Scandia*
- Nilsson, G. B. (1990) *Den lycklige humanisten* (Stockholm)
- Nilsson, I. & Peterson, H-I. (1998) *Medicinens idéhistoria* (Stockholm)
- Nilsson, R. (2003) *Kontroll, makt och omsorg: Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940* (Lund)
- Nilsson, T. (1994) *Elitens svängrum: Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886* (Stockholm)
- Nirje, B. (1980) “The Normalization Principle”; i R. J. Flynn & K. E. Nitsch (red.) *Normalization, Social Integration and Community Services* (Baltimore)
- Norborg, L-A. (1993) *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen* (Stockholm)
- Nordin, S. (1998) *Filosofernas krig: Den europeiska filosofin under första världskriget* (Nora)
- Nordström, S. G. (1968) *Hjälpskolan och särskolan i Sverige t.o.m. 1921: Utvecklingen i relation till differentieringsproblemet* (Stockholm)
- Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor* (Stockholm 1889)
- Norton, B. (1981) *Psychologists and Class*; i C. Webster (red.) *Biology, Medicine and Society 1840-1940* (Cambridge)
- Nygren, R. (1985) *Handbok i nordiskt parlamentstryck* (Stockholm)
- Oliver, M. (1990) *The Politics of Disablement* (London)
- Olsson, C. G. (2005) ”Omsorg och kontroll – blinda/synskadade 1900–1940: Diskurs och praktik i reseinspektörernas rapporter”, *Handicaphistorisk Tidsskrift 13*
- Olsson, I. (1997) *Att leva som lytt: Handikappades levnadsvillkor I 1800-talets Linköping* (Linköping)
- Oredsson, S. (1969) *Järnvägarna och det allmänna: Svensk järnvägspolitik fram till 1890*, (Lund)
- Palmblad, E. (1990) *Medicinen som samhällslära* (Göteborg)
- Petersson, B. (1983) ”Den farliga underklassen”: *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige* (Umeå)
- Petersson, G. (1996) *Svenska språket under sjuhundra år: En historia om svenskan och dess utforskande* (Lund)
- Petersson, L. (1992) *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809 – 1860* (Stockholm)
- Pollard, S. (1981) *Peaceful Conquest: The industrialization of Europe, 1760–1970* (Oxford)
- Prawitz, J. (1913) *Manilla dövstumskola 1812–1912* (Stockholm)
- Pålsson Syll, L. (2001) ”Finanskriser och Tobinskatt: En teoretisk bakgrund till en politisk debatt”, *Häften för kritiska studier* (3-4)
- Pärsson, A. (1997) *Dövas utbildning i Sverige 1889–1971: En skola för ett språk och ett praktiskt yrke* (Göteborg)
- Qvarsell, R. (1991) *Vårdens idéhistoria* (Stockholm)
- Ravneberg, B. (1998) *Normalitetsdiskurser og profesjonaliseringsprocesser: En studie av den specialpedagogiske yrkesutviklingen 1880–1990* (Bergen)
- Ricoeur, P. (1993) *Från text till handling* (Stockholm)

- Rogers, J. & Nelson M. C. (2003) "‘Lapps, Finns, Gypsies, Jews, and Idiots’: Modernity and the use of statistical categories in Sweden", *Annales de démographie historique* (1)
- Runcis, M. (1998) *Steriliseringar i folkhemmet* (Stockholm)
- Rundqvist, M. (1998) *Samhällets tvåsidighet: Aktör-struktur i tre forskningsansatsers program och tillämpningar*, (Göteborg)
- Rönberg, J. (1995) "Perceptual Compensation in the Blind and Deaf: Myth or Reality?"; i I. R. Dixon & L. Bäckman (red.) *Compensating for Psychological Deficits and Decline: managing losses and promoting gains* (N.J.)
- Sandén, S. (1999) "Funktionshindrades upplevelser av medborgarskap"; i M. Tideman (red.), *Handikapp: Synsätt, principer, perspektiv* (Stockholm)
- Sandin, B. (1986) *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850* (Lund)
- Seip, A-L (1984) *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920* (Oslo)
- Simonsen, E. (1998) *Vitenskap og profesjonskamp: Opplæring av dove og åndsvake i Norge 1881–1963* (Oslo)
- Solvang, P. (2000) "The emergence of an us and them discourse in disability theory", *Scandinavian Journal of Disability Research* (1)
- Sommestad, L. (1992) *Från mejerska till mejerist: En studie av mejerierkets maskuliniseringsprocess* (Lund)
- Stearns, P. N. (1993) *The Industrial Revolution in World History* (Boulder/San Francisco/Oxford)
- Stiker, H-J. (1999) *A History of Disability* (Michigan)
- Sutherland, G. (1984) *Ability, merit and measurement: Mental testing and English education 1880–1940* (Oxford)
- Söder, M. (1984) *Anstalter för utvecklingsstörda* (Stockholm)
- Söder, M. (2003) "Normalisering, handikappolitik och forskning"; i B. Nirje, *Normaliseringsprincipen* (Lund)
- Söder, M. (2005) "Inledning"; i M. Söder (red.) *Forskning om funktionshinder: Problem – utmaningar – möjligheter* (Lund)
- Söderberg, T. (1965) *Hantverkarna i genombrottskedet 1870–1920* (Stockholm)
- Thomas, C. (1999) *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability* (Philadelphia)
- Thomson, M. (1998) *The Problem of Mental Deficiency: Eugenics, democracy, and social policy in Britain c. 1870–1959* (Oxford)
- Tideman, M. (2000) *Normalisering och kategorisering: om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning* (Stockholm)
- Tideman, M. (2004) "Lika som bär – om delaktighet som likvärdiga levnadsvillkor"; i A. Gustavsson (red.) *Delaktighetens språk* (Lund)
- Torstendahl, R. (1991) *Bureaucratisation in Northwestern Europe 1880–1985: Domination and governance* (London/New York, 1991)
- Traustadóttir, R. & Kristiansen, K. (2004) Introducing gender and disability; i R. Traustadóttir & K. Kristiansen (red.) *Gender and Disability Research in the Nordic Countries* (Lund)
- Trent, J. W. (1994) *Inventing the Feeble Mind: A History of Mental Retardation in the United States* (Berkeley, Los Angeles, London)
- Tveit Sandvin, J. (1993) "Fra normalisering til social integration"; i J. Tveit Sandvin (red.) *Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring* (Oslo)
- Waldén, L. (1990) *Genom symaskinens nålsöga: Teknik och social förändring i kvinnokultur och manskultur* (Stockholm)
- Watson, N. (1998) "Enabling Identity: Disability, Self and Citizenship"; i T. Shakespeare (red.), *The Disability Reader: social science perspectives* (London)

- Widell, J. (1988) *Den Danske Døvekultur: Hvorfor er døves integration i uddannelsessystemet en nødvendighed? – En dynamisk analyse af sammenhængen mellem uddannelsessystem, arbejdsmarked og den danske døvekultur* (København)
- Wolfensberger, W. (1980) "A Brief Overview of The Principle of Normalization"; i R. J. Flynn & K. E. Nitsch (red.) *Normalization, Social Integration, and Community Services* (Baltimore)
- Åman, A. (1976) *Om den offentliga vården: Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen: En arkitekturhistorisk undersökning* (Stockholm)
- Åstrand, G. (1910) *De blinde och fattigvården: Särtryck ur svenska fattigvårdsförbundets tidskrift* (Stockholm)
- Åström, K. (1998) "Normbildning och beslutsfattande"; i H. Bengtsson (red.) *Politik, lag och praktik* (Lund)

Personregister

- Ambjörnsson, R. 38 f, 75, 154, 172
Anrep-Nordin, E. 85, 114, 124
Appeltofft, C. F. 140
Areschoug, J. 18
Aristoteles 9, 63
Augustinus, 63
Bank-Mikkelsen, N. E. 9, 37
Bauman, Z. 35, 180
Baynton, D. C. 12, 16, 163
Bell, A. G. 82, 85 f.
Benedicks, G. 144
Bentham, J. 28
Berg, F. 75, 111
Berge, A. 26, 38, 153, 156, 177
Bildt, G. 50, 63 f, 97, 105
Björklund, S. 33, 175
Björkman, J. 32, 38, 56, 81, 165
Blomkvist, J. 55, 88 ff,
Borg, O. 27, 64 f, 68, 110, 119, 123
Borg, P. A. 47
Boström, E. G. 52, 67
Boyesen, E. 85
Branting, H. 113, 149 f.
Broberg, G. 15, 70, 166
Burch, S. 18
Burke, P. 99 f.
Byrom, B. 16
Bønnelycke, S. 133
Carlbom, F. 27
Carlsson, F. F. 51, 67, 72, 106
Carlström, O. 135
Carstensen, A. M. 92
Cederborg, A. 150
Cederström, C. 105
Centerwall, J. 138
Danermark, B. 11, 39
Darwin, C. 14 f, 31, 65, 81, 87, 164
De Geer, L. 33, 51, 67
Diderot, D. 28
Edling, N. 30 f, 43, 114, 129, 167, 170
Edwards, R.A.R 15, 18, 102, 128, 166
Eghigian, G. 17, 145 f, 152, 155, 172, 177
Ek, G. 74, 108, 128
Elowson, G. 64
Engwall, K. 18
l'Épée, C. M. de 86
Eriksson, G. 31
Forsius, V. 85
Foucault, M. 9, 12 f, 20, 38, 53, 58, 61, 73, 76, 101 f, 156, 161, 168 f, 179
Friesen, C. (von) 67
Froestad, J. 15, 89 f, 98, 166 f.
Förhammar, S. 19, 26, 29, 77, 90, 155 f, 163 f, 167, 177
Gadamer, H-G 42
Galton, F. 94
Gellerstedt, L. C. 39
Georgi, 82, 115
Gilljam, G. 59
Goffman, E. 9, 39
Gripenstedt, J. 24
Guldberg, C. 58
Gullstrand, A. 80
Gustavsson, A. 11, 17
Habermas, J. 66, 168
Hagström, A. 90, 98
Hamilton, H. 149, 153
Hammarskjöld, C. G. 52, 107
Hammarskjöld, H. 72, 85
Hansen, A. 65
Hasselrot, C. 140 f.
Hedin, A. 137 f, 143, 146
Hedin, M. 26, 28, 30, 38, 170
Heiberg, F. 93
Heinicke, S. 86
Hirdman, Y. 40
Hjelm, C. E. 49, 67
Hjärne, H. 152
Holmberg, R. 120

Holme, L. 18, 99
 Honneth, A. 39, 169 ff.
 Horgby, B. 39, 154, 174
 Hännestrand, B. 18
 Höjer, H. 30, 47, 96, 129, 159
 Höjer, K. 26, 34
 Ingstad, B. 17
 Jarrick, A. 41
 Jenkin, R. 36 f, 40, 69, 72, 77, 81, 86,
 91, 103, 130, 147, 161, 180
 Jensen, O. C. 92 f.
 Johansson, K-Å. 19
 Josephson, O. 74
 Jørgensen, G. 91
 Jørgensen, J. 95
 Keller, C. 83
 Keller, J. 90
 Kerfstedt, P. 58, 115, 132
 Kilander, S. 29, 138, 155, 177
 Kinman, S. 92
 Kirkebæk, B. 14, 68, 76 f, 102, 156,
 158
 Kjellin, D. 76
 Kristiansen, K. 40 f, 163
 Kudlick, C. J. 18, 41, 162, 174
 Kyhlberg, O. 88 ff, 92, 110, 123
 Lagerbjelke, G. 152
 Lagerbring, G. 145
 Larsson, C. 62
 Lassen, H. J. 88
 Leijer, E. 140
 Liljedahl, K. 14, 102, 161
 Lindblom, A. 147
 Lindhagen, C. 151
 Lindman, A. 72, 75, 81, 84, 134, 146
 Lindström, E. 72, 84, 134
 Lindström, L. G. 69, 89 f, 97
 Linné, C. (von) 32
 Locke, J. 28
 Longmore, P. K. 16, 78
 Lowenfeld, B. 13, 20
 Lundberg, A. 27, 127, 137 f, 147 f, 154
 Lundberg, O. 145
 Lyberg, G. 55, 100
 Madsen, P. 75
 Malmlundh, L. 70, 108, 110
 Marshall, T. H. 36, 168
 Marx, K. 16, 28, 38
 Mengel, P. 64 f.
 Mill, J. S. 28
 Moldenhawer, J. 84, 101, 118 f, 132
 Montainer, 87
 Nelson, M. C. 30
 Nilsson, G. B. 26, 33, 42 f.
 Nilsson, I. 32
 Nilsson, R. 25, 135
 Nilsson, S. 54, 62
 Nilsson, T. 25, 29, 176
 Nirje, B. 9
 Nisser, M. 144
 Nordin, F. 70, 73, 75, 92, 111, 133
 Nordström, S. 14
 Oliver, M. 16, 20, 54, 77, 103, 116,
 123, 129, 167 f, 173, 179
 Olsson C. G. 53
 Olsson, I. 19, 32, 77, 86, 106, 111, 117
 Oredsson, S. 43
 Otter, F. (von) 145
 Palmblad, E. 31, 56, 81, 165
 Palmkvist, M. 91
 Pasteur, L. 31
 Peterson H. I. 32
 Petersson, B. 25
 Petersson, N. 65
 Petterson, L. 25 f.
 Petterson, J. 150, 152

Platon 9
 Prawitz, J. 61, 65, 95, 107, 112
 Pärsson, A. 18, 77, 88, 102, 113 f, 117, 129, 163, 166 ff.
 Qvarsell, R. 31
 Rabe, O. 53 f, 63 f.
 Ravneberg, B. 14
 Ribbing, S. 140 f.
 Ricoeur, P. 43, 59
 Rogers, J. 30
 Rousseau, J-J 28
 Runcis, M. 15
 Rundbäck, A. 49, 52, 57 f, 62, 67, 84
 Rundqvist, M. 41 f.
 Sandin, B. 26, 38
 Schéele, F. (von) 94
 Schotte, A. 153
 Schoultz, E. (von) 57
 Seip, A-L 29, 156, 163 f, 177
 Siljeström, P. 63
 Simonsen, E. 14, 158
 Smith, A. 28
 Solvang, P. 35, 160
 Sommestad, L. 120
 Staaff, K. 111, 113, 134, 149, 154, 176
 Stearns, P. N. 24
 Steffen, G. 150, 153
 Stiker, H-J. 13, 20, 63, 76, 169
 Sutherland, G. 14, 113, 159
 Svanberg, C. 136
 Svensson, E. 123
 Svensson, P. E. 27
 Söder, M. 14, 102, 164
 Söderberg, J. 41
 Söderberg, T. 24
 Thomson, M. 17, 102, 156, 177
 Thurén, O. 83
 Thyré, J. 151
 Thyselius, C. J. 107
 Torstendahl, R. 24, 29, 162, 173, 178
 Traustadóttir, R. 40 f, 163
 Trent, J. W. 13 f, 98, 156, 159
 Tydén, M. 15
 Ugglas, G. (af)107
 Umansky, L. 16, 78
 Wendt, G. (von) 83
 Wennerberg, G. 50, 58, 60, 87 f, 91, 94, 110, 122, 140 ff.
 Westin, E. 143
 Westman, K. G. 85
 Whyte, S. R. 17
 Wiberg, F. 71
 Widell, J. 15, 102, 129, 164, 166
 Wijk, H. 153
 Wikström, A. 132
 Winkrans, F. 64
 Wolfensberger, W. 9, 91
 Zetterstrand, T. 154
 Zotterman, A. 89, 98, 110, 132
 Åman, A. 19
 Åstrand, G. 54, 80 ff, 148
 Åstrand, J. 141

Förkortningar

AK	= andra kammaren	MPr	= Motion i prästeståndet
AKTU	= Andra kammarens tillfälliga utskott	NT	= Nordisk Tidsskrift för Blinde, Døvstumme- og Idiotskolen
Bd	= Bondeståndet	NTA	= Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet
bet	= betänkande	P	= Proposition
FK	= första kammaren	SFS	= svensk författningssamling
FKTU	= Första kammarens tillfälliga utskott	StU	= Statsutskottet
LU	= Lagutskottet	SäU	= Särskilda utskottet
MAD	= Motion i riddarhuset och adeln	TDS	= Tidsskrift för döfstumskolan
MAK	= Motion i andra kammaren	TFF	= Tidsskrift för Folkundervisningen
MBd	= Motion i bondeståndet		
MBg	= Motion i borgarståndet		

